

Վ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ

ԺՊԻՏՆԵՐ

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

« ՍԱԽԵԼԳԱՄԻ »

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս — 1 9 3 5

891.99

Ս-50

20 NOV 2011

891.99
U-50

ՎԱՐԴԱՆ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

ԺՊԻՏՆԵՐ

(ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ)

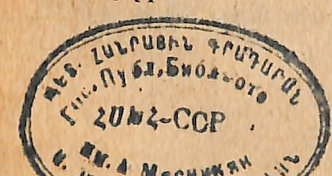

ՍԱԽԵԼԳԱՄԻ

ԽՐԺԻԽ

1935

5084
42834
1010

3 AUG 2013

55177

Ժ Պ Ի Տ Ը

1.

Գաղջ ու անշող որերը մխրձվում եյին բուժ տա-
քիներէ կողերը և մշուշապատ տարիների վոլորտներում
խճճվում եյին նրա մտքի թելերը, անկար ու անող-
նական դառնում ուղեղը և նա դժվարանում եր վեր-
հիշել, թե են յերբ եր, վոր դալուկ աշունը նախորդեց
գարնանը ու տերևները թափվեցին չղեղնած...

Հիշում ե այսքանը միայն:

Մեծ պատերազմի որերին եր այդ:

Կռիվ տարան հարեան Նատոյի ջահել-ջիվան ա-
մուսնուն, տարան ծուռ Հերիքի ազիզ բալին, տարան
ելի ուրիշ շատ-շատերի:

Տարան և իր ամուսնուն—խառատ Մելքոնին:

Պոկ տվին գլուխն ընտանիքի մարմնից ու քշե-
ցին հեռու, հեռու, անծայր ու անժանոթ հորիզոններ:

Ո՛ւր քշեցին, ինչի՞ քշեցին,—բան չհասկացալ
Շուշանը:

Նա միայն զգաց, վոր Մելքոնի գնալով ընտանի-
քի սայլը մնաց թաք անիվի հույսով:

Հուլիսը՝ Պետիկն եր, քսան տարեկան թխաչյա
տղան՝ մշտածիծաղ ու վառվռուն դեմքով:

Շուշանը դեռ հիշում ե այն ըոպին, յերբ կայա-
րանում Մելքոնը բաժանվում եր իրենցից, պմպած աչ-
քերով գրկեց Պետիկին, հայրական գգվանքով համբու-
րեց նրա ճակատը ու ապա «մնաս բարով»-ի համար
ձեռքը մեկնելով իրեն, թախանձեց աղերսազին.

Պատ. խմբագիր՝ Վ. ԱՏԲՅԱՆ

Տեխ. խմբագիր՝ Գ. ԲԱՐՈՒՐՅԱՆ

Ստորագր. տպագր. 5 հուլիսի 1935 թ.

Թղթի ստ. ձեւ՝ 72×105

105 JUL 2013

55177

Ժ Պ Ի Տ Ը

1.

Դադը ու անշող որերը մխրճվում եյին բուժ տա-
րիներէ կողերը և մշուշապատ տարիներէ վոլորաներում
խճճվում եյին նրա մտքի թելերը, անկար ու անող-
նական դառնում ուղեղը և նա դժվարանում էր վեր-
հիշել, թե են յերբ էր, վոր դալուկ աշունը նախորդեց
գարնանը ու տերևները թափվեցին չղեղնած...

Հիշում է այսքանը միայն:

Մեծ պատերազմի որերին էր այդ:

Կռիվ տարան հարևան Նատոյի ջահել-ջիվան ա-
մուսնուն, տարան ծուռ Հերիքի ազիզ բալին, տարան
էլի ուրիշ շատ-շատերի:

Տարան և իր ամուսնուն—խառատ Մելքոնին:

Պոկ տվին գլուխն ընտանիքի մարմնից ու քշե-
ցին հեռու, հեռու, անծայր ու անծանոթ հորիզոններ:

Ուր քշեցին, ինչի՞ քշեցին,—բան չհասկացավ
Շուշանը:

Նա միայն զգաց, վոր Մելքոնի գնալով ընտանի-
քի սայլը մնաց թաք անիվի հուլսով:

Հուլսը՝ Պետիկն էր, քսան տարեկան թխաչյա
տղան՝ մշտածիծաղ ու վառվռուն դեմքով:

Շուշանը դեռ հիշում է այն բոպեն, յերբ կայա-
րանում Մելքոնը բաժանվում էր իրենցից, ամպած աչ-
քերով գրկեց Պետիկին, հայրական զգվանքով համու-
րեց նրա ճակատը ու ապա «մնաս բարով»-ի համար
ձեռքը մեկնելով իրեն, թախանձեց աղերսագին:

Պատ. խմբագիր՝ Վ. ԱՏԻՅԱՆ

Տէլ. խմբագիր՝ Գ. ԲԱՐՏԻՐՅԱՆ

Ստորագր. ապագր. 5 հուլիսի 1935 թ.

Թղթի ստ. ձեւ՝ 72×105

— Շուշան ջան, վերև աստված, ներքև Պետիկա-
Լավ պահիր: Ձեր գլուխները մի կերպ պահեք, դիմա-
ցեք, յես ել շուտ կգամ:

Ու հետո արցունքի կաթիլներ դուրս ցայտեցին
նրա աչքերի խորունկ խոռոչներից ու սահեցին յերե-
սի կնճիռներով ցած...

— «Յես ել շուտ կգամ», — ասաց ու խոսքը սա-
ռեց կապտավուն շրթունքներին:

Հավատաց ինքն իր խոսքերին:

Հազիվ թե...

Ո՞վ եր շուտ յետ գալիս, վոր նա յետ գար...

Թաղում բոլորը, բոլորը յուրայինների միայն
գնալը գիտեցին, իսկ յետ դռնալը՝ չե:

— Ասում են՝ նեմենցն ու թուրքը ուզում են գան
մեզ կոտորեն, դրուստ ա՛, Անան ջան, — հարց տվեց մի
որ Շուշանը, յերբ լուսաբացին նրանք հանդիպեցին ի-
րար փողոցի դռան մոտ:

Անանը, վոր մի տարի յեր վոչ մի խարար չուներ
իր զինվոր գնացած ամուսնուց, մի խորունկ թառանչ
քաշեց ու, գլխի փաթաթանի ծոպերն իրար գցելով,
վրա բերեց:

— Ո՞վ իմանա, Շուշան ջան, ես կովից զլուխս
բան մտնում ա՛... Ասում են միթամ Նիկոլի լաչառ կնի-
կը նեմենցի թագավորի հետ սիլի-բիլի ա արեւ, հիմի
նեմենցի թագավորը կանգնել ա Նիկոլից համ կնիկն
ա ուզում, համ թագավորությունը: Միթամ կովի սա-
բարն ետ ա...

— Հալբաթ ետ կլի ելի, — վրա բերեց Շուշանը
ձեռները կրծքին խաչ տված, — վոր Նիկոլը վոչ են ա

տուր տալիս, վոչ են, ու նեմենցն ել վեր ա կացել ու
կոխվ հայտարարել:

— Ետ ասենք թե ետպես ա, բա թուրքն ինչի՞ ա
գլուխը մեջը գցել, — կարծես ինչ վոր անհարիրու-
թյուն նախազգաց իր լսածի ու պատմածի մեջ Անանը
ու հարցական հայացքը սևեռեց Շուշանի վրա:

Այ, եղ մեկը Շուշանը վոչ հասկանալ կարողա-
ցավ, վոչ բացատրել:

— Ձե, Անան ջան, ետտեղ մի ուրիշ բան կա, վոր
յես ու դու գլխի չենք ընկնում, — յեղրափակեց Շու-
շանը:

— Կրակ ընկնի նրանց ջանը, կրակ, վոնց վոր
մեր մարդկանց ու վորդկերանց տարել, գցել են կրա-
կի մեջ, — խորունկ կսկծի մաղձը թափելով, կարծես
սիրտը թեթևացրեց Անանը. — քարն իրենց գլուխը,
թեկուզ իրար միս ուտեն, համա... վոր մեջտեղը մենք
ենք ճխլվում... Քանգվի ու բրիշակ ըլի թագավորի
տունն ու տեղը, վոնց վոր ըրիշակ արեց իմ տունը,
մարդուս քշեց կրակի բերանն ու դուռը վրես յետ
դրեց:

Անանի ասածներին Շուշանն ավելացնելու բան
չուներ: Նրան թվաց, թե Անանը անեծքը իրեն սըր-
տից եր դուրս քաշում ու իրեն բերանով խոսում: Նույն
մղկտոցն ու մաղձը բուն եր դրել նաև Շուշանի սըր-
տում, բայց Շուշանը գոնե մի թեթև միսթարանք ու-
ներ իր համար, մի ծաղիկ տղա ուներ տանը, վորից
համ հոր հոտն եր առնում, համ վորդու: Դա մի յեր-
ջանկություն եր, վորից գուրկ եր Անանը. բայց Շու-
շանը խուսափում եր Անանի մոտ այդ մասին վորևե
սկնարկ անել:

— Սիրտը կապկախ, մեղք ա,— մտածում եր նա ու շտապ հեռանում, վրոնց վոր գործի շտապելիս լինի։

Ու ամեն անգամ, յերբ նրանք բախում կամ փողոցում իրար պատահելիս խոսում եյին պատերազմից, յերկար դատադուլթյուններ անում, վերջը դժվարանում եյին վորոշ յեզրակացության գալ և հանելուկը մնում եր ելի անլուծելի, խճճված կծկի նման իրեն հին տեղում ընկած։

2.

Մեկընից առաջին նամակը յեկավ յերեք ամիս անց։ Իրում եր գերմանական ֆրոնտից։ Վոր քաղաքից եր նամակը գալիս, Շուշանը բան չիմացավ. նամակի վերջը ոռւսերեն գրած հասցեյի մեջ վոչ մի բառքի անուն չկար. մենակ գրած եր՝ «Западный фронт, действующая армия, 10 стрелковый полк, 4-ая рота, Мелкону Парунакяну» — այդպես ղերկապ արեց Պետիկը, վորը յերեք տարի յեր միայն գալըցում սովորել, իսկ հետո անցել եր հոր փեշակին՝ խառատություն սովորելուն։

Մեկընի այնքան իրեն կյանքից բան չեր գրում, ինչքան կնոջ ու մանավանդ Պետիկի դուլթյունից եր հարցնում։ Պատերազմից են եր գրում, վոր որ ու զիշեր կովի մեջ են, զիշեր-ցերեկ ղերքերումն են անցկացնում, վոր շուտ-շուտ առաջ են գնում ու նոր զիրքեր գրավում։ Հիտն ել հույս եր տալիս, թե ես ա, կռիվը կարծնի ու նա շուտով տուն կվերադառնա։

Իայց Պետիկը դժվարանում եր հավատալ այդ բոլորին, վորովհետեւ նախ լսել եր, վոր ֆրոնտում գտնվող ղերմորներին թույլ չեն տալիս ճիշտ իրողությունը գրել, և մյուս կողմից՝ գործարանում բոլորովին ու-

րիշ բան եյին ասում պատերազմի ընթացքի մասին։ Բոլորն ել պնդում եյին պատերազմի անաջողության, ֆրոնտների ճեղքվելու, մեր զորքի յետ փախչելու և գերմանացիների առաջանալու մասին։ Բոլորն ել շնջում եյին մեր գեներալների ծախվելու մասին ու գտնում եյին, վոր թագավորը «խալխին պանում» իզուր տեղը կրակի բերանն ա ածում։

Հստակ եր այս բոլորի մասին ջահել Պետիկը, բայց դեռ չեր կարողանում ինքն իր կարծիքն ունենալ. նա միայն գրում եր, վոր եդ կռիվ ասած բանը կապված եր մարդկային զոհերի ու ապրուստի անասելի դժվարությունների հետ։ Նրա միտքը նման եր անձանոթ ու խաչածեղիով ճանապարհների դեմ առած ճանապարհորդի, վորը խաչածեղիներից շոշափելին միայն այն եր, վոր պատերազմը պոկել եր նրանց ոջախից միակ կերակրողին — հորը։ Այժմ տանը հաճախ ել լսվում «չկա» բառը։

Շուշանը նամակն ստանալուն պես, տղային յերեք անգամ կարդացրեց ու ստիպեց վորդուն պատասխանն անմիջապես գրել։

— Հորդ աչքը ճամբի կլինի, վորդի, շուտ արա, պատասխանը գրի, — համոզեց վորդուն Շուշանը ու յերեսը շուտ տվեց, վոր Պետիկը չնկատի աչքերից ցողացող արցունքի կաթիլները։

Յերեք որ եր, նամակը գրած ընկած եր. մարկա չկար, վոր կպցնե՞ր ու ուղարկե՞ր։ Փողի բարաքյաթն ել խովազուց եր կարվել։ Առաջին որը նամակը ձեռքից վայր չգրեց, ուր գնում, նամակը ձեռքին ման եր ածում են

հույսով, թե մի տեղից փող իրար կանի, մարկա կառնի, կղրկի: Յերկրորդ որը նամակն ընկած մնաց կամողի զլսին դրած տախտակն արկղիկի վրա: Նամակը փոստն ընկավ միայն յերրորդ որը, յերբ Շուշանը ջուխտ արծաթե գդալը ձեռքին բազար գնաց: Գդալները ընծա յեր բերել Պետիկի կնքահայրը, նրա կնունքին: Ընծան թանգ բան եր, հիշատակ եր, նա այդ բանը շատ լավ եր հասկանում, բայց ի՞նչ կարող եր անել, յերբ այդ որը հացի փող ել չկար տանը. իսկ յերեխան պիտի քաղցած գար տուն և ուտել ուզեր: Նրա բերած ոռձիկն ի՞նչ եր վոր... շաբաթը հաղիվ 2 մանեթ. վճի մի դարգին աներ յերկու մանեթը:

Յերկրորդ նամակը յեկավ մի յերկու ամիս անց: Ելի կարճ ու համառոտ: Բարեներ ու կարոտի զեղում. ապա ընտանիքի հալ ու ափալի հարց ու փորձ: Վերջում գրում եր, թե ծուռ Հերիքի տղեն ել ընկել և իրենց պոկը:

Դրանից հետո այլևս վոչ մի նամակ, վոչ մի տեղեկություն:

Հավում եր Շուշանն անհանգստությունից, բայց իր հոգու վայրիվերումները թազցնում եր Պետիկից:

3.

Քաղաքն ապրում եր տաղնապի որեր:

Կտուրների ու հարկերի տակ արցունքի աղունքներ ելին բացվել:

Վոմանք վորդի ելին վորոնում, վոմանք հայր...

Իսկ Ֆրոնտում արյան հախուռն գետեր ելին հորդում: Շողում ելին սվինները գերանդու պես լայնարձակ դաշտերում ու թավալվոր ընկնում անթիվ ու անհամար մարդիկ՝ հնձած հասկերի պես:

Պատերազմի արյան հեղեղը թիկունքում կուռահում եր յերկու բան—թույն ու վոսկի: Թույնը մի դասին, վոսկին՝ մյուսին: Ու խորանում եր վոսկու և թույնի պայքարը աննկատ ու զսպված:

4.

Դեռ փոքր հասակից Պետիկը սիրում եր հոր գործիքների հետ սանը փափսալ և մանր-մուկ բաներ շինել: Անչափ եր նրա ուրախությունը, յերբ մանկանն առաջին անգամ աջողվեց իրենց փակ մնացած կողպեքը բանալ: Այդ որը նա բոլոր ընկերներին պատմեց իր հունարի մասին: Յերկրորդ հրճվալից ըոպեն այն ըոպեն եր, յերբ նա հարեանի փչացած կարի մեքենան կարշի պցեց:

Այդ որը Շուշանը չկարողացավ զսպել իր ուրախությունը:

— Ա, տղա, տեսնում ես սրան, ինչեր ա անում, — դիմեց նա ամուսնուն, յերբ նա գործից հենց նոր եր վերադարձել տուն, — բա չես դարմանա՞, վոր ասեմ Մադթաղի կոտորած մաշինեն սարքի պցեց ու բանեցրեց...

— Մատաղ ըլեմ յես դրան, — խանդաղատանքով վրա բերեց հայրը, — բա ում տղեն ա, վոր ըտենց հունարով չլի:

— Չե, ես յերեխու ուշքն ու միտքը փեշակի ա, սրան փեշակի պիտի տանք, — յեղրափակեց Շուշանը:

Ու հայրը տարավ նրան իրենց գործարան՝ փեշակ սովորելու:

Յերբ Մեղքոնը կռիվ գնաց, Պետիկն արդեն չորս տարվա բանվորական ստաժ ուներ: Նրան գործարանում ճանաչում ելին իբր համառ ու շնորհքով գործանողի: Ինչի վոր ձեռք զարկեր, անպատճառ պիտի պատ-

վով վերջացնենք: Այդ գիծը շատ եր դուր գալիս մանավանդ ուստա Ոհանին:

5.

Պարնան շունչ եր ամենուրեք:

Զմբուխա դաշտում խաղում եր գարնանային մովը ու ցրում անհուն կապույտի մեջ գործարանի վերապաց ծխնելույզից յելնող գորշ ծուխը:

Քաղաքի ծայրամասում փռված գործարանում կյանքը խփում եր լեռնային ակունքի պես: Բակում մի ընդարձակ ծածկի տակ լեռնանում եյին հրացանի կոթեր, խողովակներ, զնդացիների անիվներ, մետաղի բազմապիսի կտորներ և այլն:

Գործարանը ուղղմական պատվերներ ուներ, վորոնք պիտի կատարվեյին կարճատև ժամկետներում:

Գործարանի տեր ինժ. Յարալովի ճակատին միշտ թռվում եր զսպված խնդովթյունը, յերբ նա կանուխ առավոտից շրջում եր ցեխերը և անձամբ հսկում պատվերների իրացումը:

Ինչքան վոսկի տվեց այդ պատերազմը նրան... Ինչքան զեռ ելի պիտի տա...

Ափսոս, վոր պակասում են աշխատավոր ձեռքերը:

6.

Այն ուր, յերբ վաղ առավոտյան Պետիկը շտապ գործարանի քահլը մտավ, մուտքի մոտ կանգնած պահապանը հայտնեց նրան, վոր 5 րոպե ուշանալու համար տուժանքի յե յենթարկվում:

— Հինգ րոպեյի համար,— զարմացած Պետիկն աչքերը հառեց պահապանի վրա:

— Հա, հինգ րոպեյի համար. թագա պռավիլին բա չես իմանում,— պնդեց խոժոռադեմ պահապանը:

Թանձր տհաճության մի զգացմունք պարուրեց Պետիկին: Բայց այդ տհաճության զգացմունքն ավելի ուժեղ եր մյուս բանվորների մեջ, վորոնք արդեն լսել եյին աշխատանքի ժամերը 2 ժամով յերկարացնելու մասին:

Հին բանվոր ուստա Ոսեփի բողոքը բոլորովին դուր չեկավ ինժեներ Յարալովին. բայց այդ բողոքը լայն արձագանք գտավ ցեխերում:

Տրտունջը ուղիռ-ալիքի պես թռթռաց գործարանի բոլոր բաժանմունքներում:

Իսկ ուստա Ոսեփին հետևյալ ուր գործարան ներս չթողին՝ իբր բուռնով շփելի:

7.

Մեկըոնի կռիվ գնալուց հետո գործարանի խառատի ցեխի ավագ վարպետի դերն ստանձնեց «ղալը» Ոհանը, վորի ձեռքի տակ աշխատում եր և Պետիկը:

Ղալը Ոհանը գործարանի հին բանվորներից եր և Մեկըոնի մոտիկ ընկերը: Բանվորները նրան սիրում ու հարգում եյին իր պարզախոսության և համարձակության համար: Ամաչելն ու քաշվելը Ոհանի համար խորթ հասկացողություններ եյին: Դուր խոսքի տեղը վոր գար, պիտի ասեր:

Մի անգամ, յերբ Ոհանը դադարահի մոտ կանգնած ուղալիով հարթում եր մի ինչ վոր յերկաթի ծայր, ինժեներ Յարալովը, վորը հենց նրա մոտը կանգնած եր, նկատողություն արեց.

— Զի լինի՞ մի քիչ ուժով քսես եդ ուղալիլը:

— Յես եր քեզ պես զիշերը ինդաուրի բուդեմ կերե՛լ, վրեցն ել կոնյակ խմե՛լ, վոր քեզ պես ուժով ըլեմ,— վրա բերեց Ոհանը:

— Ե՛հ, դալը մարդ ես, դալը,—սրտնեղեց Յարա-
յոֆն ու հեռացավ։

Թերեւս չուզեց վերաւորել Ռհանին, վորովհետեւ Ռհանն անփութարինելի վարպետ եր։

Յեխում գալոված քրքիջ առաջացավ։

— Լավ վրա բերիր ա՛յ,—ձայնեց բանվոր Մեգ-
րելիձեն հարեան դազգահի մոտից։

— Բա ի՞նչ, հերիք ինչ վոր վզներիս նստեց։ Զի
հարցնում, թե վոր գործդ պրծնեա, տուն գնաս, տանը
հաց ունե՞ս ուտելու. եկել ա, գլխիս կանգնել ու ուժ
պահանջում,—թույնը թափեց Ռհանն ու տղաներին
աչքով արեց։

Բոլորն եւ համերաշխութեան նշան ցույց տվին։
Այդ որից եւ «դալը» մականունը դարձավ Ռհանի սե-
փականութունը՝ թեպետ բանվորները կանչում էին
վոչ բացասական իմաստով։ Բայց Ռհանն այդ մակա-
նունը կրում եր պատվով, վորովհետեւ նա համոզված
եր, վոր այն, ինչ վոր զալըութուն եր շահագործողի
համար, ճշմարտութեան ու բողոքի արտահայտութուն
եր բանվորների համար։ Այդ բողոքի ու անարդարու-
թեան դեմ պայքարելու անհրաժեշտութեան մասին եր
միշտ պնդում ինքը բանվորական գաղտնի ժողովնե-
րում։

8.

Մայիսի մեկի նախորեն եր։

Արևի ջերմ ճառագայթները վողողել էին գործա-
բանի ընդարձակ բակը։ Յերկաթե մեծ դռան մոտ նըս-
տած պահապանն արևի ջերմութունից թմրած, նիր-
հում եր անգործութունից։ Բակի մեջ նկատվող յեռ
ու զեռը նրան ընավ չեր խանդարում։

Գործարանի բակում հանկարծ ինչ վոր իրարան-
ցում ընկավ։

Յեխերում բանվորներն ինչ վոր շնջացին իրար
ականջի։

— Զավոդը ցեպ են կապել,—շնջաց Մեգրելիձեն
դալը Ռհանի ականջին,—շուտ արա, ճարդ տես։

Ռհանը մի պահ գույնը գցեց, բայց իրեն չկորց-
րեց։ Նա աջ ձեռքով շփեց ճակատը, մտքերը հավաքեց
գլուխն ու շտապ մոտեցավ պատի տակ դրված իր ար-
կըղին, ուր նա հազուստ եր պահում։ Աջ ձեռքով ար-
կըղի հատակից ինչ վոր թղթեր հանեց, դրեց ծոցը և
մոտեցավ իր դազգահին։ Աչքով մոտենալու նշան ա-
րեց Պետիկին, վորը կանգնած տիսկիների մոտ՝
մանրիկ շպիկաներ եր խառտոցում։

— Խառտոցը զգուշ Քաշի, վոր շպիկաները շատ
չբարակացնես,—ասաց նա Պետիկին բարձրաձայն,
բայց հետո շնջաց ականջին։

— Պետիկ, սիրո՞ւմ ես հորդ։

Պետիկը ապշած նայեց նրան։

— Հորդ սիրո՞ւմ ես, թե չե, շուտ ասա,—կրկնեց
Ռհանը դողողուն ձայնով։

— Իհարկե, սիրում եմ։

— Դե՛ վոր սիրում ես, ես եւ հորդ սիրած թըղ-
թերն են։ Ես թղթերը պիտի ազատես։ Յեթե ես թըղ-
թերը մի կերպ դուրս թոցնես զավողից, կնշանակի
հերդ եւ շուտ կգա։ Տես, մարդ չնկատի։

Պետիկը մտորեց։ Հայրիկին, իհարկե, սիրում ե-
ւ Բայց ի՞նչ կապ կար այդ թղթի կտորների և իր հայ-
րիկի միջև։ Ա՛յ, կարծես նոր հիշեց. աղոտ յերազի պես
հիշում է նա, վոր հայրիկը մի անգամ եւ եր իր մեջ-

քին կապել նման թղթի կտորներ և ուղարկել իր ընկերներին մեկին հանձնելու: Նա շատ լավ էր հիշում, վոր Ոհանն իր հոր ամենասիրած ու ամենամոտիկ ընկերն էր, վոր նրանք հաճախ, ուրիշ մի շարք բանավորների հետ, հավաքվում էին իրենց տանը ժողովի: Այդ ժամանակ նա բավական փոքր էր և ընկերների հետ վեզ կամ աչքակապուկ էր խաղում բակում: Կանչում էր հայրիկն իրեն, խաղից կտրում ու խնդրում, վոր փողոցի դռան մոտ կանգնի, աչք ածի, հենց վոր գաբաղավոյ կամ վորեւե վոստիկան յերևա, անմիջապես իմաց տա իրենց:

Փոքրիկ էր այն ժամանակ Պետիկը և անտարբեր դեպի նման բաները:

Բայց հիմա նա զգում է, վոր այդ թղթի կտորների միջ բողոք կա հայրիկներին պատերազմ տանելու դեմ... Նա այդ զգում և հավատում է վարպետ Ոհանին: Ու նրա ձեռքերը մեքենայաբար ուղղվեցին դեպի Ոհանը: Թղթերն առավ նրա ձեռքից ու վայրկենապես խոթեց բրյուկի մեջ, մեջքի կողմից:

Պետիկը մտածեց մի խուլ տեղ անցնել՝ թղթերը մեջքին դասավորելու համար: Խուլ տեղը գտնվում էր բակի մյուս ծայրին. պետք էր դուրս գալ ցեխից, բայց վոստիկաններն արդեն պատնեղել էին մուտքը:

Խուզարկությունն սկսվեց:

Յերբ վոստիկանները Պետիկի մեջքից հանեցին մայիսմեկյան թռուցիկները, Ղալը Ոհանի չեչոտ դեմքին այլևս գույն չէր մնացել: Նրա թավ հոնքերի տակից կայծկլտում էին խոր ընկած աչքերը՝ ասես պատրաստ էին հարձակվելու:

Ավելի արագ ու արագ էին պտտվում Ոհանի

դագճահի անիմները, բայց նա գլուխը կախած անիվների վրա, բոլորովին չէր հասկանում, թե ինչ է կատարվում իր հետ:

— Խեղճ յերեսուն, պեցի կրակի մեջ, — մտորում էր նա ու տանջվում:

9.

Պետիկին ձերբակալեցին:

Նրան մեղադրեցին մայիսմեկյան ցույցի նախապատրաստման մեջ: Այդ էլին ապացուցել թռուցիկները:

— Դու գիտե՞ս, վոր դու պետական դավաճան ես, — սպառնական տոնով դիմեց նրան իր փափուկ գահավորակին բազմած ժանդարմական սպան, յերկայն ու շեկ բեղերը սրելով:

Պետիկը վոչ մի ձայն չհանեց:

— Ձենդ փորդ է ընկել հմ, շան լակոտ: Կարո՞ղ ես միտինդ սարքել, լավ-լավ ճառեր ասել: Հիմի վոնց ես մկան նման կուչ յեկել:

Պետիկի մարմնով սարսուռ անցավ, բայց չընկճվեց:

— Քեզ եմ ասում, — դիմեց նորից ժանդարմական սպան, — դու զգում ես, վոր քո արածը դավաճանություն է:

— Վոչ, — սառը վրա բերեց Պետիկը:

— Ախ, այդպես. ուրեմն դու վորոշել ես կախաղան բարձրանալ հմ... Բայց չե՞ վոր դու յերիտասարդ ես, դեռ կյանքը թանդ է քեզ համար: Յեթե ուզում ես դեռ ապրել ու ազատ զգար, ապա պիտի ասես ռիվքեր են ընկերներդ, — տոնը մեղմացնելով, փորձեց խոսք դուրս քաշել Պետիկից սպան:

— Զգիտեմ:

— Ախ, աղբյւս. ուրեմն չգիտես հմ...— նորից սպառնաց սպան տեղից վեր կենալով.— Բ՞նչ, կարծում ես մենք ել չգիտենք, թե ովքեր են քո ընկերները: Մենք ձեզ ձեր կձեպի մեջ ենք ճանաչում: Յիս պահանջում եմ, վերջապես, ասես ինձ, թե վորտեղ են տալով ձեր թուղթիկները:

— Զգիտեմ:

Պետիկի վճռական բացասական պատասխանը գայրացրեց սպային:

— Ըհը... ուրեմն եղ ել չգիտես, դե հիմի կիմանաս:

Ջանգը տվեց: Ներս մտավ հերթապահ վոստիկանը:

— Գցեք սրան 5-րդ կամերան:

Կամերան գերեզման եր, միայն կենդանի մարդկանց համար:

Խոնավ նկողի պատերն ասես լացում էին այն կյանքերի համար, վորոնց վիճակվում եր ընկնել այնտեղ: Դա Պետիկի առաջին հեղափոխական կնուռնքն եր. բայց խոնավ պատերը նրա զգայուն հոգին չէին ընկճում, վորովհետեւ նա առաջին անգամ զգաց ու գիտակցեց, վոր հայրիկների կյանքի փրկության միակ ճշմարիտ ուղին այդ ուղին ե:

10.

Դուռը ճռոցոցով մեկը բաց ու խուփ եր անում և շարունակ դուրս ու ներս անում:

Դա — Շուշանն եր:

Ժամը 4-ը վոր խփեց, արդեն մոտ եր հինգի կեսին, Շուշանը շալը գցեց ուսերին, դուրս յեկավ փողոցի դուռն ու աչքը ճամբի պահեց:

— Ու՞ր մնաց յերեխեն, քան... — մտմտաց ինքն իրեն Շուշանը ու կրծքի տակ թաց շորի նման մի բան ասես մզեցին: Սիրտն անհանգիստ եր: Յերեխան, վորն արդեն հասունացել ու բեղատեղին աղվամաղի սև զով եր քաշվել, ուշացել եր: Ի՞նչ յեղավ, ինչի՞ ուշացավ... Զե՞ վոր նա սովոր չեր դուրսը բռնվել, ուշ տուն դալ:

Շուշանն անհանգիստ նորից տուն մտավ. աչքը գցեց սեղանի վրա տղի համար պատրաստած ճաշին, վոր սովորական ցամաք հացից ու կարտոֆիլից դենը չեր անցնում, ու միտքն ելի գցեց տղի ճամբին:

Թեպետ գիշերվա ժամը 10-ն եր, բայց Շուշանի համար գիշերն արդեն կես եր յեղել. հապա ինչու չի գալիս Պետիկը:

Կասկածը մկան կերպարանքով փորփրում եր նրա հոգու հատակը:

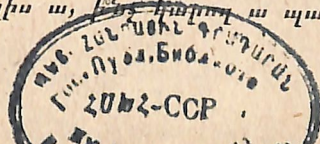
— Անկողինն ել գցած, պատրաստ, արի Է... արի, վոր թիքեդ ուտես ու խուչ-խուչ, փուչ-փուչ պառկես անկողնումդ. վերմակիդ յերեսն ել հսոր եմ լվացել ու մեկտակել, — շշմաց Շուշանն ինքն իրեն ու լամպի լույսի տակ իրեն սովորը պատին յերկարած տեսնելով, ասես, վախ զգաց ու շալը նորից ուսերն առավ, դուրս վազեց:

Հարեան Սովոյենց տանը դեռ խոսակցության ձայներ էին լսվում:

Կամացուկ թակեց նրանց դուռը:

Դուրս յեկավ Սովոն, մի հաստիկ ու քիչ ել կուղին տվող կարճահասակ կին:

— Ախի, Սովո ջան, Պետիս դեռ չի յեկել, ուշքս գնում ու գալիս ա, Էհ... կարող ա պատահած լինել —

աղերսալից ձայնով դիմեց նա Սոփոյին, կարծես նրանից մի մխիթարական խոսք խնդրելով:

— Զի յեկեք... չի յեկել, կգա ելի. ի՞նչ ես գլուխդ կորցնում: Զահել տղա յա ելի, հալբաթ լեշի ա դեմ առել, — ծոր ավեց Սոփոն՝ քիչ կատակին տալով:

Սոփոյի խոսքերը Շուշանի սրտին փոքրիկ թեթևություն տվին. ասես սրտին դեմ առած ինչ վոր մի քար վեր առան, դեն դրին: Միտքն, ասես, քիչ պարզվեց:

Սոփոն շատ եր խղճում Շուշանին, վորովհետև նա, ինչպես և թաղում ամենքը գիտեյին նրա ամուսնու, Մելքոնի սպանվելու մասին: Ծուռ Հերիքի տղան եր գրել մորն եդ մասին:

Մենակ Շուշանն եր, վոր անտեղյակ եր եդ լուրից, վորովհետև վոչ վոք չեք համարձակվում բոթաբերի դերում լինել. Շուշանին վիշտ պատճառել:

Դիշերային գովի ազդեցության տակ Սոփոյի մարմնով սարսուռ անցավ:

— Շուշան ջան, արի ներս, քիչ կխոսենք, ես ա Պետիկն ել կգա:

Շուշանը չհամաձայնեց: Վաղեց փողոցի դուռը և ժամադիր յեղածի պես քարացած կանգնեց:

Փողոցում աննկատելիորեն շարժումը դադարեց. ասես խուլ փողոցի ցածրիկ ու խարխլած տնակներն ել ներհեցին, բայց նա ելի դեռ չկար:

Մըմուռը սրտին տուն մտավ: — Ի՞նչ անեմ, տեր աստված. գնամ դավոդ, հիմի դավոդում հվ կլինի, — մտածեց նա ու սկսեց ինքն իրեն պախարակել: — Զահել տղա յա, պահանջներ ունի, միշտ խո փեշիցս կաբած չի լինելու... — հանգստացրեց նա ինքն իրեն:

Մտավ անկողին, բայց լամպը չմարեց.

Դիշերը ժամը մի անգամ Շուշանն արթնանում էր, աչքը գցում Պետիկի անկողին, բայց անկողինն էլի դատարկ եր տեսնում:

Ծեղը չբացված, Շուշանը վաղեց գործարան: Դեռ շատ վաղ եր: Դարնան առավոտյան մեղմիկ դեփյուռը կարծես որորում եր նրա մտքերը, բայց անձրևաբեր մռթ ամպերի նման չարագուշակ մտքերը նորից գալիս, կուտակվում եյին նրա ուղեղում ու նա չեք կարողանում հաշիվ տալ իրեն, թե ի՞նչ և կատարվում իր հետ:

Հնչեց գուգոկը: Բոլոր, բոլոր բանվորներն յեկան, անցան գործարանի հսկա դարպասը, իսկ նա չեկավ...

— Տեր աստված, ի՞նչ կարող էր պատահել նրան: Դիմեց դռան պահապանին:

— Բռնեցին, տարան, — հատու պատասխանեց խոժոռադեմ պահապանն ու անտարբեր անցավ իր տախտակած սենյակը:

Շուշանը կայծակնահար յեղավ:

— Տարան... ելի տարան, — մտածեց նա, — հեր տարան, ինչու տարան: Ի՞նչ եմ ուղում ինձանից. մարդու տարան, վորդու տարան: Ծեծելու ել ուրիշ մարդ չգտան: Աշխարհում մենակ Շուշանն ե...

Խոժոռադեմ պահապանը խնդրեց Շուշանին հեռանալ դռան մոտից:

— Կուգեք ինձ ել տարեք... Ի՞նչ եմ անում իմ կյանքս առանց նրանց, — կերկերաց նա ու մտամոլոր ուղղվեց դեպի տուն: Բայց հեմ տուն, ի՞նչ կատանը, հվ կա տանը... Տուն չկա, տունը քանդված ե...

Նա ապշում էր, վոր մարդիկ անտարբեր քայլում են փողոցներում, կառքերն ու ավտոները վազում են սովորական արագությամբ: Մի՞թե կյանքի մահամերձ վայրկյանները չեն գտնում նրանք:

Ու յերբ Շուշանը տուն հասավ, նա ներս չմտավ. նստեց դռան շեմքին ու աչքը դեցեց Սովիոյի դռանը:

— Ի՞նչ բախտավոր կնիկ ե, — մտածեց նա. — վորդին մոտը, մարդը մոտը: Իսկ ինքը՝ յեթիմ ու անօգնական:

Շուշանի վիշտն անհատակ էր, մտքերը՝ խելացիոր ու անթիվ: Շուշանը և՛ կար, և՛ չկար: Ամենքը, ասես ամենքը խուսափում էյին նրանից, վորովհետև վոչ վոք չէր կարող նրա վշտերն ամոքել:

Շուշանը հաճախ առավտոր ծեղին դուրս էր գնում, միթան գլիմ տուն վերադառնում: Ու՞ր էր գնում, ի՞նչ էր շինում ամբողջ որը դուրսը, վոչ վոք վոչինչ չգիտեր: Յերբեմն ամբողջ որերով փակված էր մնում տանը: Այդպիսի որերին հարևանները գաղտագողի մտնեևում էյին նրա պատուհանին ու հետևում, թե ինչով է զբաղված Շուշանը:

Շուշանը նստում էր շորերի սնդուկի մոտ, մարդու և վորդու հին շորերը հանում, փռում առջևը, նայում, նայում, հետո ձեռքով հարթում, ապա նորից հավաքում, խնամքով դարսում սնդուկի մեջ: Հետո կանգնում էր տղայի և մարդու լուսանկարների առջև ու հետները խոսում:

— Խեղճ Շուշան, խելքը կորցրել ե, — շշնջում էյին հարևաններն իրար տկանջի և վաշ ու վուշով ափարտում իրենց ցավակցությունը:

11.

Անցան ամիսներ... տարիներ...

Յերկիրը բռնկվեց հեղափոխության տենդով:

Յեկան որերը, յերբ ցարն ու յերկրի մի բուռ տերերը պիտի հաշիվ տային իրենց կատարած արհա՜վիրքի, թափված մարդկային ծով արյան համար:

Փետրվարին հաջորդեց լուսաճաճանչ Հոկտեմբեքը: Բայց այս ամենն անցավ Շուշանի կողքով:

Շուշանը և՛ կար, և՛ չկար:

12.

Աշնան դուրեկան որերից մեկն էր:

Փողոցի ծայրից մի կառք որորվելով, յեկավ կանգնեց Շուշանենց դռանը:

Պետիկն էր — կարմիր բանակայինի հագուստով: Փետրվարյան հեղափոխության որերին նա աղաավել էր բանաից, իսկ հոկտեմբերյան որերին մտել կարմիր բանակի շարքերը և մասնակցել Ֆրոնտոնեքում:

Հարևաններն իրար անցան: Պառավ Սովոն առաջինը մոտեցավ ու համբուրեց, ասես հարազատ զավակին տեսավ: Նրա խորշումած աչքերը արցունքից կուչ յեկան:

Այդ որը Շուշանը տանը փակված էր:

Պետիկը թակեց դուռը:

Ուշադրություն դարձնող չեղավ:

Պետիկը նորից թակեց ու պատուհանից ներս նայեց:

— Չե, չկա, ել մարդ չկա, տարան, բոլորին տարան, — լսվեց ներսից Շուշանի կերկերուն ձայնը:

— Յես եմ, մայրիկ ջան, յես՝ Պետիկդ:

Շուշանը թերևս չհասկացաւ:

— Մայրիկ ջան, բաց արա դուռը, յետ եմ, քո Պետիկը:

Բանալին պտտվեց դռան արանքում:

Դուռը բացվեց, Պետիկը վրա ընկավ, գրկեց մորը:

Շուշանը յետ հրեց, բայց ապշած աչքերը սևեռեց լուվ վորդու աչքերին, բռնեց նրա ձեռքից: Դժվար երբան հասկանալ նրա դեմքի արտահայտությունից:

Մի անսովոր ժպիտ փայլեց նրա դեմքին:

Դա առաջին ժպիտն էր, վոր յերևում էր Մելքոնի գնալուց հետո:

Արդյոք խելագար ժպիտ էր, թե՞ յերջանկության արտահայտություն — դա դժվար էր կարդալ նրա կմաղքացած դեմքին:

Հ Ա Շ Ի Վ Ը

Ղուշ գյուղը դեռ բոլորովին չէր արթնացել, բայց Հայկանդուխտը թևերը քշած գոմի խորքում կըթում էր կովերը:

Հայկանդուխտն իր յերկար, ճկուն, նիհար ճյուղի նմանող մարմինը կոճղի վրայից բարձրացրեց, պղնձե մեծ ամանն ու կոճղը ձեռքն առավ ու մոտեցավ վերջին կովին:

Ճերմակ խալավոր կովը ծուլորեն պոչը շարժեց, ասես, ճանճ լինե՞ր քշելիս:

— Ախչի, Հայկանդուխտ, կովի պտուկները քամեսս վոչ, հորթերի հմա բան թող մեջը, — լավեց մի խուլ ձայն հարևան ոգայից:

Ձայն տվողը Վարդազարն էր, Հայկանդուխտի քրոջ ամուսինը:

— Վախես վոչ, ինչքան քամեմ, հորթը պտկի ծերից իրա բաժինն ելի կհանի, — իբր պատասխան մտմտաց ինքն իրեն Հայկանդուխտն ու շարունակեց. — Ինչ ա, վախում ես մի գլուխ պանիր ավել դուս գա, հա... ավել թիքեն փորդ կծակի...

Հայկանդուխտը ձեռքերի ուժին ուժ ավելացրած, ռետինի պես ձգում ու ձգձգում էր կովի պտուկները:

Վարդազարը շատ լավ էր հասկանում, վոր իր ասածին Հայկանդուխտն ուշադրություն չի դարձնելու:

Նա լեզվով, ձիշտ և, կնոջը նախագգուշացնում էր, բայց մտքումն ասում էր.

— Ա՛, կնիկ, դու գիտցածդ արա. հաշիվդ դու ինձանից ավելի լավ գիդաս...

Վարդազարը շատ էր սիրում Հայկանդուխտին. սիրում էր նրա համար, վոր գիտեր նա ձեռը բոշ կնիկ չի, դրսից տուն քաշող, մեկն յերկու անող ա:

— Բա վճնց... — մտածում էր նա հաճախ, — բա վճնց պտի անես, վոր մեկդ դառնա յերկու, յերկուսդ՝ չորս, տասդ՝ քսան, հարիւրդ՝ յերկու հարիւր... Մի՛մի սարսաղ մարդ ել դանգատվում ա, թե փլանքյասը յերկերեսանի յա: Շուռ գաս ու ասես, ա՛ռ շուն ու շան... դու յերկերեսանի չե՞ս... յերեսիս «Չան» ես ասում, համա մտքումդ գիդամ, վոր ինձ հայհոյում ես: Աշխարհի որենք ա, մարդ պտի յերկերեսանի ըլի: Տեսանելի յերեսովդ մարդկանց նշանց տու, թե որ ու գիշեր մտածմունքդ նրանց մասին ա, համա անտեսանելի յերեսովդ ու դուզովդ քու հաշիվներդ պինդ պահիր, վոր կորչես վոչ:

Վարդազարն ինքն ել հաշիվ կորցնող մարդ չեր:

Հաշիվ էր նրա ղաչաղ դառնալը. հինգ տարի շաբունակ նա ղաչաղ ընկած, թալանում էր սրան-նրան ու սարերում թաքնվում: Հաշվով ու խորամանկությամբ նա գյուղի ամենատունտրի, Բալասան բեգի աղջկան՝ Հայկանդուխտին կնիկ առավ: Իսկ յերբ դաշնակյան հրոսակային խմբերի մեջ մտավ ու հետո յերկրում տիրեց դաշնակյան ոլիգարխիան, հաշիվ էր, վոր նա հրաժարվեց «պաշտոնական» ղաչաղությունից, իջավ գյուղ հանգիստ կյանք վարելու, բայց և շարունակելու անպաշտոն ղաչաղությունը:

Հին իգիթ էր Վարդազարը, բարձրահասակ, յերկար ու ծայրերից կախ ընկած թանձր բեղերով, մանրիկ, բզով ծակած խորամանկ աչքերով:

«Ֆիդայ» Վարդազար:

Այդպես էլին կոչում նրան գյուղացիք:

Ղուշ գյուղում: Ֆիդայ Վարդազարից վոմանք վախում, վոմանք՝ պատկառում էլին:

Վախում էլին, վորովհետև նրա ղաչաղության ահը մարդկանց հիշողությունից դեռ չեր անհետացել, իսկ պատկառում, վորովհետև գյուղում ամենից հեռատես, ամենից շատ պեռք յեկող մարդը ելի նա յեր, մանավանդ, յերբ քաղաքից իշխանության կողմից վորեւ մարդ էր ղալիս: Գյուղում ուսերեն իմացողը համարվում էր մենակ Վարդազարը, իսկ նա իր կոտորած ուսերենը դործ էր ածում միայն յերկու դեպքում — մեկ՝ յերբ հարկավոր էր լինում քաղաքից յեկող մարդուն բան հասկացներ, և մեկ ել՝ հանգստի որերին՝ գյուղամիջում հավաքված խալխի մեջ, յերբ ուզում էր շախս բանեցներ:

— Ո՛յ, կակոյ սումբաթիչնի չալավեկ, — յեզրափակում էր ամեն անգամ Վարդազարը, այս կամ այն տունտրի գովքն անելուց հետո:

Հոսում էր Վարդազարի կյանքը՝ խաղաղ ու ներդաշնակ:

Վոչ մի ամալ ստվեր չեր նետում նրա հոգու յերկնքի վրա...

Վարդազարի յերջանիկ հարկի տակ ամուսնական սերը փթթում էր ու ծիլավորվում:

Բայց...

* * *

Մի որ...

Մի արեւշաղ ու պայծառ որ անծայրածիր յերկրի լեռնալանջերում ու հարթավայրերում գարուն բացվեց:

Հոկտեմբերյան գարուն՝ մոլեգնոտ ու կենսապարար:

Ծարավի յերկիրը հերձձեց նորածեղ գարնան ջերմությունը: Փթթեց հողում Հոկտեմբերյան հունտը, ուռճացավ ու կոլխողային դաշտերը ծածկեց վոսկեծամ հասկերով:

Գյուղի հանդերում վերացան արտաբաժան ցցերն ու թմբերը, փովեց յերկրի սրտի նման լայն ու փարթամանխտ արտը կոլխողային:

Գյուղն արտասովոր շարժման մեջ մտավ:

Գլորվեցին որերը հրաշունչ, ու մի որ գոռա Ոհանի նորաշեն տան ճակատից կոլխողի նախագահ Գոքորն ու կոլխողիկ Վարթեանը կախ տվին՝ «Ընկ, Լենինի անվան կոլխող» ցուցանակը:

Նորաստեղծ կոլխողը կուտակում էր նորանոր ուժեր ու ամրապնդվում:

* * *

Փիղայ Վարդազարի տունը փոթորիկ ընկավ, ա սես նրա ընտանեկան յերջանկության անիվը կոտրվեց:

Որը մեկ էր, նրա տան մեջ կռիվն ու դալմադալը՝ յերկու:

Նրա տան փոթորիկն սկսվեց այն որից, յերբ Վարդազարն սկսեց իր անասունների թիվը գոմուծ

նվազեցնել: Նրա կովերի ու լծկանների մի մասը գնաց իբր մասցու, մյուսը՝ գնաց հարևան ռայոնի գյուղերից մեկը ու մտավ չքավոր բարեկամի դոմը:

Ունևորության հետքը կորցնելն անհրաժեշտ էր:

Իր ահագին հոտից Վարդազարը գոմում թողեց յերկու կթան ու մի խոզ:

Հայկանդուխտն այդ բոլորից բան չհասկացավ: Ամեն նրա հարցմունքին Վարդազարը պատասխանում էր.

— Կնգա խելքը կարճ կըլի. ամեն բան նրա խելքը չի պատի: Յես իմ հաշիվը գիտամ...

Հայկանդուխտը դժգոհում էր, տրտնջում, բայց մարդու բան ասել չէր կարողանում:

— Բերնիցդ խոսք չթուցնես, հմ... Թե չե որ ու արե չեմ տա քեզ... — սաստել էր կնոջը Վարդազարը:

Հայկանդուխտը դարդը գցել էր սիրտը, իսկ հիվանդ սիրտն եղ արարմունքը տանել չէր կարողանում: Հյուժվում, բարակ չթի պես մաշվում էր Հայկանդուխտը մտածմունքից:

— Սխչի, Հայկանդուխտ, — հարց տվեց մի որ դրկից Նոյեմը, վոր Հայկանդուխտի հետ շաա մտերիմ էր, — Վարդազարին եդ ի՞նչ ա պատահել, վոր ամեն որ շամաթա յե բերում գլուխդ:

— Դիդում չեմ, Նոյեմ ջան, — դողդոջուն պատասխանեց Հայկանդուխտը: — Յես հասկանում եմ ինչ ա պատահել: Ես սավետական իշխանությունը յեկավ, չեկավ, Վարդազարն ոձ ա դառել ու ջանս ընկել թե...

Հայկանդուխտն, ըստ յերևույթին, ուզեց շարուն

նակել պատմությունը, բայց հիշեց Վարդապարի տված
անը ու լեզուն պահեց:

— Ձե, չե, յես տեսնում եմ, վոր մարդս շաշմիշ
ա ըլել, — յեզրափակեց Հայկանդուխտը:

— Բա, խի՞ չես մի հեքիմի՞ յա մի բժշկի՞ մոտ
տանում:

— Ախշի, Նոյեմ ջան, ուզում ես գլուխս ուտի՞,
կարողանում եմ բան ասել...

Ու Հայկանդուխտը հուզված, չկարողացավ այլևս
իրեն գսպել:

— Նոյեմ ջան, մոտիկս դու յես, քեզ եմ ասում,
ուրիշի բերան չգցես: Ախշի, Վարդապարը կպել ա, թե
պիտի մենք սուտ բաժանվենք, յեղած-չեղածը կթող-
նեմ քեզ մոտ, ասում ա, յես կզնամ, առանձին կապ-
րեմ, վոր հետո, իբրև չունևոր, կոլխող մտնեմ. եդ
պետք ա, շատ ա պետք, ասում ա... Բա դա ըլելու
բան մ... Բա խելքը գլխին մարդը ըտենց բան կասի...
Նոյեմ ջան, քեզնից ի՞նչ թագցնեմ, իմ մտքովն ուրիշ
բան ա անց կենում: Յես ասում եմ, եդ տերամեռը
բեզրել ա ինձանից, ուրիշի ա աչք դրել ու հիմի
կոլխողի մշանով ուզում ա ինձանից պոկ գա... Հը՞,
դու ի՞նչ կասես, խելքամոտիկ բան չի՞ սա. մեր գե-
ղումն ել խո աղաթ ա դառել կնիկ թողնելը: Յես նը-
բան թողնիլ չեմ, թողնիլ չեմ եդ ոյինը գլուխս գա...

Նոյեմը գլխով հավանության նշան տվեց, իսկ
Հայկանդուխտը գոգնոցի փեշերով արցունքները սըր-
բեց:

— Ախշի, ի՞նչ խելքը բան ասեցիր, ե, եդ ա,
վոր եդ ա... Նրա փորացափն ուրիշ բան չի... Ա՛յ ֆողս
տամ եդ տեսակ տղամարդու գլխին հա... — ու Նո-

յեմը յերկու ձեռքով շանչ ուղղեց անորոշ ուղղու-
թյամբ:

Նոյեմն եդ լուրը միայն յերկու բերան գցեց, իսկ
հետո գյուղում մեծից մինչև փոքրի բերանը՝ լուրն
ինքն իրեն ընկավ: Մինչև յերեկո արդեն ամենքը
գիտեցին Վարդապարի ծրարներին մասին: Բայց տար-
բեր մարդիկ տարբեր կերպով մեկնաբանեցին այդ
ծրագիրը:

* * *

Փյուղխորհրդի գրասենյակի շեմքին նստած են
մարդիկ ասուլիսի: Գրասենյակի դուռն անդուր ու
միալար ճոռում ե: Անհամար ե ներս ու դուրս անող-
ների թիվը:

Յերբ Վարդապարը ներս մտավ, գրասենյակում
գտնվող մարդկանց մեջ մի խուլ փոթիկոց առաջ յե-
կավ, բայց բոլորն ել դսպեցին իրենց:

Վարդապարն անվճռական կերպով մի թղթի կը-
տոր դրեց գյուղխորհրդի նախագահ Սենոյի առաջ ու
վրա բերեց.

— Խնդրում եմ վավերացնեք:

— Ես ի՞նչ թուղթ ա, — հարց տվեց Սենոն,
թեև արդեն գիտեր թղթի բովանդակության մասին:

— Եդ են թուղթն ա, վոր յես ել ապրել չեմ
կարող Հայկանդուխտի հետ. ուզում եմ, վոր բաժան-
բաժան լինենք:

— Բա Հայկանդուխտի համաձայնության թուղթն
ունես, — քմծիծաղ տալով հարց տվեց Սենոն:

— Հայկանդուխտի... — կմկմաց Վարդապարը, —
Հայկանդուխտի համաձայնությունը... Ես ա, գնամ են

թուղթն ել բերեմ... — ու Վարդապարը գնդակի պես դուրս պրծավ գրասենյակից ու արագ քայլերով շտապեց դեպի տուն:

Յերբ նա տուն հասավ, գյուղի մարդկանց ու կանանց մի խումբ խռնված գտավ իրեն տանը:

Թախտի վրեն մեկը դիակնացած պառկած երկանանցից վոմանց աչքերին արցունքի կաթիլներ ելին շողշողում:

Դիակը... Հայկանդուխտն եր, վոր կաթվածահար եր յեղել:

Վարդապարը մի պահ սփրթնեց, գույն տվեց, գույն առավ, ու գայլուկթ չկարողանալով զսպել, գոռաց դառնազին,

— Ա, հորդ գյուռն անիծած, մեռնելու վախտ գտմբ...

Ճ Ա Մ Բ Ի Ն

Ջյան անդրանիկ փաթիլները նազով ընկնում էյին գետին և սավանում ամեն ինչ: Ճերմակ հագան Դիլիջանի ծառաշատ, բարձրակատար լեռներն ու դաշտավայրերը: Ասես, վաղաժամ ծերացան նրանք մի ինչ վոր անորոշ հոգսի ծանր ճնշման տակ: Հեռածալ դաշտերի ծոցում վաղուց եր մարել շինականի ախուշ հորովելը:

Որերը, վոր սևակնած ամպերից ել սև էյին, քայլում էյին ուղտերի քարվանից ել դանդաղ, ճմլում էյին մարդկանց քամած լաթի պես սրտերն ու հանգչում ժամանակի անորոշության մեջ:

Հենց նոր էյին սկսել առկայծել հատ ու կենտ ճրագները, յերբ խճուղուն մոտ ընկած Ա. գյուղը ներս մտավ դիրքերից վերադարձող Մուրադի խումբը:

Խումբը կովել եր բուլղիկների դեմ յերկու որ անընդհատ: Կռիվներից հոգնած, ուժասպառ նա վերադառնում եր մոտավոր թիկունք, միտրյա հանգստի:

Գուղն, ասես, անշնչացած մի դիակ, որվա չարաշունչ տագնապաններից հոգնած կծկվել, անեացել եր: Մարդիկ զալարվում էյին սովի ու ցրաի ճիրաններում, հաց ու լաթ յերազում...

— Կանգ առնել, — խորխոր ձայնով կանչեց խումբապետն ու ձիու սանձը քաշեց իրեն: Սպիտակաբաշ ձին խրճնջաց, փնչաց, գլուխը թափահարեց ու իսկույն կանգ առավ. ասես, ուրախացավ, վոր պիտի հանգստանա: Յեշկու տղա՝ թիկնապահները, յերկաւրածե, մոխրագույն փափախները գլխներին ու փամփըշտակները կրծքին խաչկապ տված, իսկույն ձիւրից վայր սլացան, մեկը վազեց խմբապետի ձիու սանձը բռնեց, մյուսն ոգնեց նրան ձիուց իջնելիս:

— Բաց անել տուր ես դուռը, — հրամայեց նա տղերքից մեկին, ձեռքն ուղղելով դեպի մոտակա խըրճիթը:

Խըճիթին մոտիկ շինված փայտաշեն վորջից դուրս պրծավ մի լղարիկ շուն ու սկսեց հաջել անծանոթ սովերներին վրա:

Դուռն անսովոր թակոցը լցրեց մոտակա տաբածուկթյունը: Անծանոթ ձայներն ու շան կաղկանձը գիշերային մութի մեջ սարսուռ առաջ բերին խըճիթի մի անկյունում կուշ յեկած Զանան նանի ու նրա 12 տարեկան աղջիկ Նազոյի սրտում: Ճոթած վերմակի տակ կուշ յեկած Նազոն վախից էլ ավելի կծկվեց ու դարձավ մի մսագունը: Իսկ Զանանը, վորը ցրախից նեղված հագի շորերով եր անկողին մտել, յերկար ժամանակ դժվարացավ տեղից շարժվել:

— Ո՞վ կլի, յարաւ, — մըթմըթաց նա ինքն իրեն ու փորձեց տեղից բարձրանալ, բայց չեղավ... վոտերի մեջ աչքան ույժ չկար: Ուղեց ձայներ, բայց... վորտեղ եր ձայնը: Կմախքացած կրծքի տակ թրպտում եր

սիրտը, վախկոտ թռչունի պես ու խախտում պառավի շնչառությունը:

— Բաց արեք դուռը, թե չե կկոտրենք, — ձայնեց գլխվորներից մեկն ու մարմնի ամբողջ ծանրությամբ ընկավ դուռն վրա:

Զանանը մի կերպ հալածեց ուժերը, անքոցով տեղից վեր յեկավ, Նազոյի պատառոտած վերարկուն, վոր վերմակի վրայից փռած եր, ուսերն առավ ու վոտերը հաղիվ քարշ տալով, մոտեցավ դուռն ու բացեց: Դուռն խորքում ուրվագծվեց պառավի յերկուտակված մարմինը:

— Ո՞ւմ եք ուզում, ա՛յ վորդիք, — կերկերուն ձայնով շնջաց նա:

— Ա՛յ պառավ, լույսը վարի, լույսը. քո տանը հյուր ենք ես գիշեր, — հրամայեց խմբապետն ու մըտալի կոթով իր վրայի ձյունը թափ տվեց.

— Նավթ վորտեղից ա, վոր վառեմ, ա ձեզ մատաղ, — հաղիվ կմկմաց պառաջն ու ապա ավելացրեց.

— Ա՛ ձեզ մատաղ, մի ասեք, ո՞վքեր եք ե՛ս:

— Պառավ, քեզ ասում եմ լույս տուր, լույս. քեզ քնչ, թե ովքեր ենք, — զայրացած վրա բերեց խմբապետն ու առանց լույսի սպասելու, տղերքի հետ ներս մտավ խըճիթ:

— Ազիդ ջան, եդ խի՛ յես կզնվում. լուսը քեզ վորտեղից տամ, մատներս խո չեմ բերի առջեդ վառի: Ես քանի ամիս ա մենք նավթի յերես տեսնում է՛նք... նավթը են ա բալչիկներին ձեռին: Ես մեր կտորվածքը բալչիկի հետ ինադի յեն ընկել ու նրա հետ կովում են, բա նա մեզ նավթ կտա:

— Ձենդ կտրի, քավթառ շուն, դուն եյիր քնա-

ցել մեզ վրա հաջելու,—գոռաց նա խռպոտ ձայնով ու աջ ձեռքով գորշագույն փափախն աչքերից վեր բարձրացրեց:

— Չեմողաններին մեջ մոմ կա, բեր ու վառի,— դիմեց նա աղերքից մեկին՝ Սրբոյին ու ապա ավելացրեց.— Սերորին ել ասա աղերանց տնեւորուն անի, տեղավորի:

* * *

Պառավը վոչինչ չհասկացավ... նա բաց դռան շեմքին քարացած եր մնացել: Գիշեր... չորս բոլոր անապատային լուսթյուն... դինված անկող հյուրերի:

Նա փորձեց գուշակել այս անախորժ հյուրերի անժամանակ գալու նպատակն ու հետևանքը, բայց ի դուր... Նրա միտքը ավելի թույլ եր, ավելի աղոտ, քան այն մոմի լույսը, վորն իր դողդոջուն, շեկ լեզվակով հազիվ լուսավորում եր պառավի աղքատիկ խրճիթը:

Խմբապետը հանեց վրայի զենքերը, բարձրացավ թախտի վրա, մութաքի վրա փաշայի պես բազմեց ու թիկնապահներից ուտելու բան պահանջեց: Իսկույն վրովեց նրա առջև մի սպիտակ սփռոց, վորի մեջ փաթած եր մի քանի յեփած հալ, ձու, պանիր ու մի թաթած եր մի քանի յեփած հալ, ձու, պանիր ու մի քանի լավաշի կտոր: Խմբապետն առանց յերկար սպասելու, հալի մսի մի փափուկ կտոր փաթաթեց լավաշի մեջ, յերշիկի ձև տվեց, աջ ձեռքով բերանը տարավ ու կծեց. ծամեց սկսեց յերկու որ հացի յերես չտեսած մարդու ախորժակով: Պատին ընկած յերերուն ստվերում պարզ ու վորոշ գրագրվում եյին նրա կզակի և ձիգ ու սրածայր բեղի անհամաչափ շարժումները:

— Մեռլի խայը մեղի հեշ չի ըսե պատտում խաց

ալ դուք կերեք,—տրտունջով շնչաց Սրբոն մյուս թիկնապահի՝ Մելիքի ահանջին, յերբ սրանք, յերկուսն ել վտաքի կանգնած, սպասավորում եյին նրան:

Պատի տակ ստվերի պես կանգնած Ջանանի թրքի դեղձերը գործի անցան հենց այն պահից, յերբ սփռոցն իր միջի բարիքներով հրապարակ յեկավ:

— Այ պառավ, հայ ես, յեկ թիքա վերցրու,— դիմեց խմբապետը Ջանանին, առանց նրան նայելու:

Բայց պառավը կարող եր մոտենալ հացին, շատ ել սիրտն ուզում եր: Նա զգում եր, վոր քանի գնում, կուրղը նեղանում ե, սարսափի մի ուրվական կրճքում բուն դրած, կարծես, ուզում եր շնչահեղձ անել նրան:

— Յես կուշտ եմ, այ բալա,—մտտաց պառավը հազիվ լսելի ձայնով,—յես իմ դարդով եմ կշտացել:

Խմբապետն իսկի ել չլսեց նրա մտառոցը: Նա ծամում ու ծամում եր: Գլուխը բարձրացրեց միայն այն ժամանակ, յերբ Մելիքը հրամայեց «Արարատ» կոնյակի փոքրիկ գավաթը:

— Լավաշը պարպավ,—անապատելի հայտարարեց կարճահասակ ու խոժոռադեմ Սրբոն:

— Հաց կունենաս, տուր, այ պառավ,—դիմեց խմբապետը Ջանանին:

— Արա, դե վոր ասեմ հաց չունենք, հավատալ չպտեք: Հացն ուր ա, այ վորդի:

Խմբապետը Պանկարժ գլուխը բարձրացրեց, հայացքն ուղեց դեպի պառավն ու վրա բերեց.

— Բա դուք ի՞նչ եք ուտում:

— Ե՛ վորդի, հացը վոր մենք ուտենք, բա դուք ի՞նչ ուտեք:

Պառավի այս հանդուգն պատասխանը վոչ միայն

դուր չեկավ Մուրադին, այլ և տեղի տվեց մի անորոշ կասկածի:

— Մարդդ ուր ե, — դիմեց նա պառավին:

— Են ա, են հողի տակը, — ու մի ծանր թառանջ դուրս թռավ նրա կրծքի խորքից:

— Վորդի չունես...

— Խի՞ չի ունեմ... աղջիկս հրես ըստեղ ա, ինձ հետ, նեղ ուրից արորվում, տղես ել... տղես ել, են ա գնացած ա կովի:

Նազոն, վոր մինչ այդ գլուխը վերմակի տակից քիչ հանած աչքի տակով հետևում եր անկողն հյուրերին, գլուխն իսկույն նորից քաշեց վերմակի տակ, հենց վոր մայրը հիշեց իր մասին:

— Գնացած ե կովի հմ... մերոնց կողմն ե, թե՞ կրասնի բաշխողուկներին:

— Դե՞ յես ի՞նչ գիտամ, այ բալամ: Յես եղքանը հասկանում եմ: Յես մենակ են գիտամ, վոր սարի պես տղես ջանիցս պոկվել ու գնացել ա, վոչ իզը կա, վոչ թողը... — ու յերկու արցունքի կաթիլ կուշ յեկած աչքերից պոկ ընկած, սրընթաց գլուխներն այտերի խորշումների վրայով ու նրա դեմքին յերկու փայլիլուն շերտ թողին:

Դուրսը ձյունը վաղուց եր դադարել ու կապույտ ամամ լուսինը քաշում եր իր հերթական կիսաշրջանը: Լդարիկ շունը փսփստաց մի անգամ ես:

— Միթամ իմ դարդն ինձ հերիք չի, — շարունակեց պառավը Նազոյի անկողնի կողքին տեղավորվելով, — երեզի ել յերկու անգամ յեկել են տունս շուռ ու մուռ տվել, թե՛ «տղիդ տեղն ասա, թե՛ չե որ ու աբե չենք տա»: Ա՛ տերամեռներ, տղես են ա կովի ա

ելի. տեղը վոր իմանամ, ել ուր եմ եսքան երվում ու խորվում:

Ու պառավը բարձրացրեց իր բաղմագույն կտորներից լաթած շրջագրեստի ծայրը, մոտեցրեց աչքերին ու արցունքի կաթիլները սրբեց:

Պառավի այս միամիտ խոստովանությունը սլաքի ույժով խոցեց Մուրադին: Կասկածը հորդեց նրա ուղեղում, դաշարվեց գանգի խոռոչում ու նրա կապտավուն կատվի աչքերում առկայծեց վրեժի թույնը:

— Հը՞... հիմի յեմ հասկանում, թե՛ դու խնչի եյիր ինձ հետ եղքան հանդուգն շան լեզվով խոսում. — մոնչաց Մուրադը, կատարի առյուծի պես ատամները կրճատցնելով: Տղադ բալչեիկ ա հմ... յես քեզ բալչեիկ ցույց կտամ, քավթառ շուն:

Նա մատի մի նշանով իր մոտ կանչեց Սրքոյին ու շնջաց:

— «Ծախիր»:

Այդ բառի իմաստը շատ լավ եր ծանոթ Սրքոյին: Հինգ րոպե անց, պառավը անհայտացավ:

* *

Մուրադը դեռ շարունակում եր վորոճալ ու կոնյակի գավաթները դատարկել: Վոգելից խմիչքը նրա մարմինն տվել եր մի դուրեկան ջերմություն: Նա նընջել եր ուզում:

Տղերքը նկատեցին այդ:

Մեկը բռնեց սփռոցի ծայրերից, քաշեց մի կողմ, իսկ մյուսը շուկեց մութաքան, վորպեսզի Մուրադը պառկի, քուն մտնի:

Մոմը մարեց: Խրճիթը լցվեց թանձր մութով:

Մինչ խմբապետը տեղում շուռ ու մոռ կգար, տղաներն իրենք նստեցին հացի։ Հավի մնացորդի ախորժ պատառներով տարված ու հրապուրիչ կոնյակով գինովցած, նրանք բնավ չնկատեցին, թե ինչպես մի սովեր կատվի զգուշությամբ պատի տակից սահելով, բաց դռնից դուրս սողոսկեց։

Քունը յերկար ժամանակ չէր կարողանում հաղթել Մուրադին։ Զարթել էր նրա մեջ անասունը։ Կրքի մի տաք հոսանք անհանգստացնում էր նրան։

— Աղջիկ... աղջիկ գտեք ինձի...— մրթմրթաց նա աչքերը բացելով։

— Մուրադ աղա, աղջիկը քովդ ե, ել ի՞նչ կուզես,— փսփսաց նրա ականջին Սրբոն։

— Բերեք, բերեք տեսնեմ,— հաղիվ լեզուն դարձնելով, փնթփնթաց նա ու դառնալով դեպի ձախ կողմը, կարծես, պատրաստվեց աղջկան ընդունելու։

Սրբոն մութ սենյակի մեջ խարխալելով շարժվեց դեպի Նազոն, բայց...

Աղջիկը չկար։

— Մեռի լաճը դժրը թռավ,— մրթմրթաց նա ինքն իրեն ու սկսեց շոշափել բաց անկողնու շուրջը։

Աղջկա անհայտացումը յերազ թվաց նրան.

— Աղջիկ, աղջիկ բերեք ինձի,— խուլուտ ձայնով երկնեց Մուրադն ու դարձավ հակառակ կողմը և ձախ թաթով, կարծես, ուզեց գրկել մի ինչ վոր բան, վոր մտել էր կողքն ու հաճելի տաքություն էր հազորդում։ Նա ցնցվեց, յերբ սենյակը լցվեց կատվի անդուր ճվոցով։ Կատուն ճանկառեց նրա հաստիկի ու ծանր թաթը, յերբ նա ընկել էր իր կմաղքացած մարմնի վրա։

— Ո՛ւ յես քու հավատը... ու Մուրադը փողոցային մի հայհոյանք շարտեց կատվի հասցեյին։

Մուրադը նորից փորձեց քուն մտնել։ Զաջողվեց։ Կանացի քնքույշ մարմնի տաք բույրից արբելու տենչը նորից մեխվեց նրա գլխում։

Իսկ Սրբոն այդ բանը լավ էր հասկանում։ Նա լավ գիտեր Մուրադ աղայի բնավորությունն ու պահանջները։ Նա, հլու շան պես, գիտեր և իր աղայի պահանջների մասին հոգալ։

Մի միտք առկայծեց նրա ուղեղում ու նա արագ դուրս թռավ սենյակից, քայլեց ձյան վրա նշմարվող փոքրիկ վտառների հետքերով։

Լուսինն ասես, գողտուկ ժպտում էր ու լողում անսահման կապույտում։ Ողբ սառն էր, սլաքի պես խայթող։ Հեռվում, սայլերի ինչ վոր ձուռոց խախտում էր դաշտերի գիշերային հանգիստը։

Գյուղի ծայրին, փայտաշեն մի խրճիթում խոր քնի մեջ եյին Մուրադի հողմած խմբի տղաներից մի քանիսը։ Նրանցից մեկը՝ Սարգիսը շատ էր անհանգիստ։

Մենակ նա պառկեց փամիշտակալները կրծքին ու ամենից շուտ աչքերը փակեց։ Բայց չքնեց։ Նա ավելի շուտ քնած ձևացրեց իրեն։ Հոգեկան ալեկոծության ու հուզումի մի ալիք պարուրել էր նրա ներքինը։

Յերբ խրճիթում շարժումը դադարեց ու բոլորը քուն մտան, նա, զգուշ, գլուխը վեր բարձրացրեց, դի-

տեց իր շուրջը, կամացուկ յելավ տեղից, հրացանը ձեռքն առավ ու անշշուկ խրճիթից դուրս գնաց:

Գյուղի ծայրից քիչ հեռու, փոքրիկ ձորագլխին բազմած հաստարուհի կաղնու տակ մի ստվեր եր յե-
րևում:

Սարգիսն եր այն:

Յրտից նեղված, նա մեկ ձեռքերն եր իրար շը-
փում, մերթ վռտքերն եր արագ-արագ բարձրացնում,
մերթ ուղղում եր ձախ ուտովը գցած հրացանը:

— Ինչո՞ւ ուշացավ,— մտածեց նա ու աչքերն ուղ-
ղեց դեպի մշուշոտ հորիզոնը: Ծանր խոհերն անիվի
պես արագ գլորվեցին նրա ուղեղում: Ասես, հենց մրտ-
քերի ծանրությունից նրա լայն ճակատին ցոլացին
քրտնքի սառը կաթիլներ:

Ոգն արձձի ծանրություն ուներ: Աքաղաղները
հոգնեցին մոտալուտ ծեգն ավիտելուց, բայց նա դեռ
կա չկար...

Ինչ անի Սարգիսը: Ելի՞ սպասի, թե ինքն առաջ
գնա: Բուպեները թանգ են, տեղեկություններն էլ ա-
վելի արժեքավոր:

— Ձլնի՞ բռնվեց,— մտածեց նա ու խորաթափանց
աչքերը նորից սևեռեց հեռուն: Բաց ու ընդարձակ
դաշտում, ձերմակ ձյունի վրա սևին ավող ամեն մի
թուփ, ամեն մի բիծ թվում եր նրան շարժող եակ,
վորը շնչասպառ, գաղտագողի գալիս, մոտենում է իրեն
ու տեղեկություններ պահանջում: Ինչքան, ինչքան
լուր ունի հաղորդելու: Ինչքան դառնություն ու ատե-
լություն կա դեպի դաշնակ խմբավարները: Չէ՞ վոր
նրանց ստեղծած արյան բաղանիքը խեղդում է ամեն-
քին, ամենքին: Ու ամենքը կելենն նրանց դեմ, մենակ

թե՛ բալշեխին ոգնի իրենց: Այդպես ասին Մխոն, Սե-
թոն, Սմբաթը, Ունանը: Ել ռժ, ել ռժ այդպես չասեց:
Ո՛, յեթե շուտ հասնի նա,— ու մտադրադ, Սարգիսը
նորից շփեց ձեռքերն ու նորից դուրեց գետինը:

— Սրբոք չե՞ն նկատի ինձ,— մի պահ մտածեց
նա ու ավելի կծկվեց, կպավ ծառին, վոր ձուլվի ծառի
ֆոնի մեջ ու դառնա աննկատ:

Հարևան ձորամիջից դուրս սահեց մի ստվեր և
ուղղվեց դեպի կաղնի ծառը:

— Նա յե, նա,— շշնջաց Սարգիսն ինքն իրեն:
Անսահման ուրախության մի փայլ շողաց դեմքին:

Նորեկը մոտեցավ:

Վահրամն եր, Զանանի տղան: Վտխտ աչքերով ու
լայն թիկունքով մի յերիտասարդ:

Սարգիսն ու Վահրամը սահեցին դեպի ձորը:

— Ինչո՞ւ ուշացար,— յեղավ առջին հարցը:

— Յեա յեկել եմ ժամանակին,— սլառասլառեց
Վահրամը, հազիվ շունչը պահելով:

— Շտապիր վերադառնալ ու հայտնել, վոր ամեն
ինչ պատրաստ է խմբապետների ավանդուրդին վերջ
տալու համար:

— Վերադառնա՞մ... այլևս կարիք չկա,— վրա բե-
րեց Վահրամը,— մերոնք զալիս են առանց դիմադրու-
թյան: Մեզ մնում է շտապել այստեղ իշխանություն
նախապատրաստել: Շտապենք մեր տուն, ծրագրենք
մեր անելիքը: Շուտով մերոնք կլինեն այստեղ:

Մեկիքին իսկի ել դուր չեկավ Սրբոյի արարքը՝

յերբ նա, հեհին, Նազոյին շալակած բերեց, գցեց Մուրադի կողքը:

— Հայվան, իդա լաճը մեղք չե՞, — շնչաց նա ինքըն իրեն ու թվաց, թե նույնիսկ հայհոյեց թե Սըրքոյին և թե Մուրադին:

Մեկիքն ու Սըքոն դուրս յեկան սենյակից:

* *

Լուսադեմ եր:

Դուրսը չոր ու ճարճատուն ցուրտ:

Դյուզում անսպասելի իրարանցում ընկավ:

Յրոնտի ճեղքվելու և բոլշևիկյան դոբքի գյուղին մոտենալու լուրը բոլորն եյին առել: Ամենքն իրար ահանջի ինչ վոր փափսացին:

Մուրադի խմբի սղերքը ցաք ու ցրիվ յեղան: Մենակ Սըքոն ու Մեկիքը Մուրադի յետևից ընկած, փախան անհայտ ուղղությամբ: Վերտեղից, հայտնի չե, բայց Սըքոյի ձիու վրա, խուրջինում, վեց հատ թանազադին խալիչա կար ճիտած:

Յերբ Սարգիսն ու Վահրամը գյուղ մտան, նրանք գյուղում կարմիր դրոշակներ տեսան, իսկ կալամիջում հետզհետե խմբվող ամբոխ: Անընդհատ արհավիրքներից ծեծկվող գյուղը սրտատրոփ պատրաստվում եր բոլշևիկներին հանդիսավոր ընդունելութուն ցույց տալու և ապա միտինգի:

Առաջին ճառը Վահրամինն եր, գյուղի նորընտիր ուկոմի նախագահինը:

— Հերիք ինչքան լողացինք արյան ծովի մեջ: Թող կորչեն քյալլագոզ դաշնակները: Կեցցե ազգերի

համերաշխությունն ու Ռուսաստանի հեղափոխական բանվորությունը:

Հազիվ վերջացրեց հուզված Վահրամն իր վերջին խոսքերը, յերբ ամբոխի միջից մի ձայն կանչեց դառնադին.

— Ախպեր ջան, ազիզ ջան, — ու լացակումած, ամբոխը ճեղքելով, վազեց դեպի Վահրամը:

Նազոն եր:

Կարոտով գրկվեցին քույր ու յեղբայր: Նազոն արցունք եր թափում աչքերից: Համբուրվեցին նրանք անքան կարոտով, անքան խանդադատանքով: Դեռ վոչ մի համբույր այդքան քաղցրություն, այդքան ջերմություն չեւ պարունակել իր մեջ: Նազոն կարծես պատրաստվեց մի բան ասելու յեղբորը, բայց ամաչեց ու նույնիսկ վախեց:

Միտինգը դեռ շարունակվում եր:

Կարմիր դրոշները ծածանվում եյին ու ժպտում կարմիր սկուտնդի մեջ բազմած հորիզոնում յեկնող արևին:

Գ Ո Ղ Ը

Գարնան ջերմաշունչ ու արևկող որերն սկսվում էյին թե չե՝ «Հովտեմբեր» կոլխողի վարչության գրասենյակի նեղլիկ դուռն ավելի հաճախակի յեր բաց ու խուփ լինում։ Որվա ընթացքում հազար մարդ եր ներս ու դուրս անում, հազար տեսակ խնդրով ու դիմումներով մոտենում կոլխողի նախագահ Պետիկին ու լուծում պահանջում։ Պատահում էր, վոր գրասենյակում հավաքվում էյին նաև վարչության հետ գործ չունեցող մարդիկ ու գրասենյակը վեր ածում գրուցավայրի։ Գրասենյակում յերբեմն այնպիսի աղմուկ էր բարձրանում, վոր Պետիկն իր առջև թափած թղթերը կարգում, կարդում ու բան չեր հասկանում։ Նման դեպքերում նա հաճախ գլուխը դնում էր սեղանին դեմ տրված թեղիներին, բռն ժամներով ականջները խցանում էր ու հայացքը դրում առջևի թղթին։ Այդպես էր անում նա, յերբ պատրաստվում էր գեկուցելու այս կամ այն նիստում, կամ արտակարգ ժողովում։

Քոքոր ամին ու Փանոս ապին կոլխողի գրասենյակի անդամաճան այցելուներն էյին։ Յերկուսն էլ տարիքավոր մարդ, յերկուսն էլ խոսք ու զրիցի սիրահար ու չիբխի ծխին զուռ ավող։ Յեթե ուրիշ ծխող մարդ էլ ներս չմտներ, են յերկուսն էլ բավական

էյին, վորպեսզի ծխի մի թանձր շերտ ամպի նման բռներ գրասենյակն ու ողջ գարձներ հեղձուցի։

Քոքոր ամին, վոր 60 տարուց անց մարդ էր ու վորի գլխին հասակն արդեն ճերմակ ձյուն էր սփռել, կոլխողի վարչության կուրյերն էր։ Իսկ Փանոս ապին՝ նրա ոգնականը, մի տեսակ կամավոր կուրյեր։

Զառամյալ հասակը նկատի ունենալով, Պետիկն իր հորը — Փանոս ապուն թույլ չեր տալիս աշխատել, բայց նա անգործ մնալ չեր կարող։ Գործ անելը Փանոս ապուն ենքան էր պետք, ինչքան չիբուխը նրա դնչին, վորը կարծես նրա մարմնի անբաժան մասը լիներ։

Դեպք էր լինում, յերբ Պետիկը խնդրում էր Քոքոր ամուն ես կամ են կոլխողիկին գրասենյակ կանչել։ Մինչև Քոքորը անքոցով տեղից կշարժվեր, Փանոս ապին առաջ էր ընկնում ու ինքը վազում կոլխողիկի յետևից։ Այս հանգամանքը մի տեսակ փոխադարձ հարգանք ու սեր էր զարթեցրել յերկու ծերունիների մեջ և նրանք իրար հետ միասին կարծես մի ամբողջություն էյին համարում իրենց։

Խոսելու ու զրից անելու նյութ նրանք միշտ ունեյին։ Ուրիշ վոչինչ էլ վոր չլիներ, կոլխողի լժկանի ու քարչի խնդիրը նրանց համար խոսակցության անսպառ նյութ էր։

— Ավել չեմ տաում, Քոքոր ջան, — դիմում էր հաճախ Փանոս ապին նրան, չիբուխը դնչից հանելով, — ավել պետք չի մի չորս-հինգ լուծ յեզն էլ վոր ունենանք, մեր կոլխողի բանը թամամ կդղվի։

— Զան սաղութին ասա, Փանոս ապեր, ջան սաղութին, — վրա յեր բերում սովորաբար Քոքոր ամին

ու մտալի աջ թաթով սրում ճերմակ ու թանձր բեղերը. — ջան սաղութին վոր ըլի, ամեն բան ել կդդվի: Աշխարհն նարդեան ա, եդ դու ինձանից լավ գիդաս, մեկը վոր կբարձրանա, մեկելը ցած կիջնի: Մինչկի որս գեղի քյասիբները կորչում եյին վտաի տակը, ու նետներն ին վեր բարձրանում, հիմի, փառք իմ աստըծուն, բարձրանալու հերթը քյասիբներինն ա...

Ու յերկու ծերունիներն ել իրենց դատողությունները մի հայտարարի բերելով, իրար հետ համաձայնության գալով, խոսքը մեկ ել շուռ եյին տալիս դեպի գեղի անց ու դարձը, մեծն ու փոքրը և, ստեղծված գրությունը ծանր ու թեթեւ անելուց հետո, գալիս եյին այն յեզրակացության, վոր կոխողի «վերջը բարի ա ըլիլու»:

* * *

Գրասենյակ-խրճիթում անհարթ ու մոխրագույն սեղանի վրա դրված լամպի լույսն աղոտ ստվերներ և փոքի գորշագույն պատերին: Լամպի շուրջը խմբվել են աշխատանքից կշտացած, բայց հետագա աշխատանքների համար դեռ թարմություն պահպանած առույգ ու խոհերով լի բրոնզեղույն դեմքեր:

Կոխողի վարչության անդամներն ու ակտիվն են. յեկել են վարչության հերթական նիստին:

Ճիսրած գլխարկը ծուռը դրած, նստած և կոխողի նախագահ Պետիկը, գլուխը թեքած իր առջև թափած թղթերի վրա. թերթում և նա անհանգիստ մեկը մյուսի յետևից մեծ ու փոքր թղթերը, նորից յետ ու աստիճան շուռ ու մուռ տալիս ու մատիտով խնչ-վոր թը-

վեր գրի առնում կարմրագույն փոքրիկ ծոցատետրում:

Թեթե, բայց անդուր ճոռոցով բացվում և դուռը և մեկը մյուսի յետևից գալիս են և վարչության ուշացած անդամները:

Մինչև ժողովի բացելը, ասուլիսի ձևով, արդեն ծեծվում են որվա հրատապ հարցերն ու վորոշ ձևակերպում ստանում, բայց վորոշումը մնում և ողում, մարդկանց ուղեղներում:

— Ե՛հ, ա-անպետք մարդիկ ենք, ա-անպետք, — բողբոջող ձայնը բարձրացրեց բրեզգավար Սերգոն, մռայլ տեղքով, դեմքը չհեռու, գլխի նոսր ու հարթ մազերը յետ զցած մի միջահասակ մարդ, վորը խոսելիս մի քիչ կակաղում եր:

Նրա տոնի մեջ և՛ հուզմունքի, և՛ մի տեսակ դառնության շեշտ կար:

— Ե-եսոր 15 հոգուց ու-ուր հոգի եյին յեկել սարը խոտ հավաքելու, — շարունակեց նա. — դե, ի-ինչ անես, ի՞նչ ասես եդ մարդկանց... քիչ ել մարդու բեյիսումը պտի ըլի. մարդիկ չեն հա-հասկանում, վոր խո-խոտահավաքի յետ զցիլը կոխողի տունը քա-քանդել ա նշանակում:

Ու նա աջ ձեռքում բռնած ճիպոտի ծայրը հասակին շփելով, ինչ-վոր անորոշ գիծ գծեց:

— Անցյալ տարի յել սարի խոտը ժամանակին հնձեցինք, ի՞նչ ելավ, բերի՞ք, տուն հասցրի՞ք, — վրա բերեց խանձված ձենով Աղաջանը, 40 տարուն մոտ մի բարձրահասակ մարդ, վորի տառմները սնդիտակին եյին տալիս թույլ լուսավորված սենյակում:

Սերգոն նստած տեղում բարկությունից աստամ-

հերն իրար քսեց ու ջղայնությունից կարծես թևերը դնելու տեղ չգտավ:

— Մեղավորն եմ ա, մեծեղավորը, — դողդողացող ձայնով ընդհատեց նա, — մեղավորը յե-յես եմ, թե՞ դու:

— Վոչ յես եմ, վոչ ել դու, — մի տեսակ տեղի տալով պատասխանեց Աղաջանը, — մեղավորն ամբողջ վարչութիւնն ա, Վարչութիւնը...

Վարչութիւն մի անգամն ել դու, — տեղից վրա բերեց կոմյերիտ Վաղինակը, վորը մինչ այդ փոքրիկ լուսամուտի մոտ նստած, արմուկը կռթնել եր լուսամուտի հատակին ու լուռ հետեւում եր խոսակցութեանը:

— Ե՛, վարչութիւնն ի՞նչ գլուխը քարովը տա, վոր կոլխողը լծկանի պակասութիւն ունենա, — արդարացրեց վարչութեանն Աղաջանը:

Նախագահ Պետիկը, վոր մեկ՝ գլուխը կախ եր գցում թղթերի վրա ու մեկ ել՝ ականջի ծերը խոսողներին կողմն անում, հանկարծ գլուխը վեր բարձրացրեց ու մատիտի ծայրը սեղանին խփելով, ժողովը բացված հայտարարեց:

— Տղերք, շատ եք զուր տաքանում, — ինքնավստահ ու իր խոսքի ուժն զգացողի տոնով սկսեց նախագահ Պետիկը, վորի կապույտ աչքերը լամպի լույսի տակ փայլիւնքին, աչքեր, վորոնք կարծես հոգսերի կապույտ ծով լինեյին: — Յես կարծում եմ՝ ել իզուր ենք սպասում, ժողովը կարող ենք բացված համարել: Որակարգում մի կարևոր հարց ունենք — դա քարշի ուժի հարցն ա. — ու նա թղթերը շուռ ու մուռ տա-

լուց հետո, կարմրագույն ծոցագրքույկը ձեռքն առավ ու վոգևորված շարունակեց.

— Վերջին յերեք ամսում մեր փոքրիկ կոլխողը կանխիկ դրամով 1500 ուռբլի յեկամուտ ա ունեցել. առաջարկութիւն կա եղ փողը խարջել քարշի ուժի, յեղ կամ ձի ձեռք բերելու վրա: Ով ինչ կարծիքի ա, թող ասի:

— Ավանս տվեք, ավանս, ի՞նչ յեղան յա ձիու վախտ ա, — տեղից ձայնեց քոսա Միխակը, վորն իսկի յել ակտիվիստ չեր համարվում, բայց բոլոր ժողովների անբաժան մասնակիցն եր:

— Մեկ ա, քու աչքը եղ ավանսով ել չի կշտանա, — հուզված վրա բերեց նախագահ Պետիկը, գլխաւորն ուղղելով: Բարկութիւնից նրա ձակատի ուղղահայաց յերակը լարվեց:

— Բա ի՞նչ կհրամայեք, քաղցած ֆսամ ու ելի գնամ Սումբաթի վոտներն ընկնեմ, վոր ինձ հաց տամ...

— Կուլակ Սումբաթը չի քեղ հաց տվողը, այլ դու ես կոլխողից հացն ստանում ու նրա վրա ծախում. եղ քու ազաթն ա, միշտ լաց ըլիս ու նորից հաց պահանջես, — տեղից միջամտեց կոմյերիտ Վաղինակը, վորը կովի պատրաստ աքլորի նման, ասես զինակը, վորը կովի պատրաստ աքլորի նման, ասես հարմար առիթի յեր սպասում փռած թևերը քոսա Միխակի վրա թափահարելու համար:

— Տո շուն ու շան... — բարձրաձայն հայնոյելով տեղից վեր թռավ քոսա Միխակը, բռնեցն ու դում ճոճելով, — եղ ատամներդ փշրահան կանեմ, թե ձենդ կտրես վոչ... Տո, լակոտ, կարմա ասածներդ հաստատես...

— Կարամ, բա խի՞ չեմ կարա... մենակ յես չե, ամենքն ել կհաստատեն...

Քոսա Միխակի ատամները բարկությունից դուրս ցցվեցին, աչքերի բբերը կատվի բբերի չափ մեծացան ու հուզմունքից վարի շրթունքն սկսեց անընդհատ դողդողալ:

— Ջան սաղութին ասա, Միխակ, ջան սաղութին, — ծոր տալով մեջ ընկավ Քոքոր ամին, վորը մինչ այդ առանց ձայն-ծալսուն հանելու, չիբուխը բերնին նստել եր շեմքի մոտ ու ականջ եր դնում բոլորի ասածներին. — ջան սաղութին ասա, թե չե եդ ավանսը կա ու կա... Ի՞նչ ես զուր տեղը քեզ ձղձղատում. մարդ ես, հանդիսա՞ր բան ասա, բան հասկացրու...

Գրասենյակում մի թեթև իրարանցում առաջ յեկավ: Մի կողմից կոմյերիտ Վաղինակի սուր ակնարկները քոսա Միխակի հասցեյին, մյուս կողմից քոսա Միխակի հավասարակշռությունը կորցնելը, ստեղծեցին մի տեսակ լարված դրուժյուն և ելեկտրակա հոսանքի պես, ասեռ, ցնցեցին բոլորին ու բոլորի լեզուն մեկեն բացվեց: Բոլորն ել սկսեցին միաժամանակ խոսել, վոմանք բարձրաձայն, վոմանք պատերի տակ քաշված, կիսաձայն, իրար ականջի փափսալով:

Կոմբջիջի քարտուղար Սամսոնը, լայն ձակատով, ցաք ու ցրիվ մազերով թիկնեղ մի տղա՝ մի կողմ քաշեց Վաղինակին ու հարձակվեց նրա վրա.

— Տակախիկա չունես, տակախիկա, հազար անգամ ասել եմ քեզ, քիչ համբերություն ունեցի, քու շտապողականությունը միշտ փչացնում ա մեր գործը. թող հլա քիչ ծանր ու թեթև անենք, տեսնենք, թե

թեղը վորտեղ ա կտրվում... Թե թաղա բան գիշատ, խի՞ չես բա հարցը ֆրակցիում դնում, քննենք...

— Ա՛յ, հենց եդ ա ե, հենց եդ ա ե հաշտվողա-կանութիւնը. մինչև յե՛րբ համբերեք, — հուզված վրա բերեց Վաղինակը, — մինչև յե՛րբ ծանր ու թեթև անեք. սպասում եք կոլխոզը քանգվի, վոր նոր քննեք... Դա ի՞նչ քրիստոնեյական մոտեցում ա... Ֆրակցիից քոսա Միխակին վո՞ր մեկդ չի ձանաչում, համա չե... բոլորդ ել բերաններդ ջուր եք լցրել:

Սամսոնը լռեց, բայց սրտին առավ. ընկալ մը տածմունքների մեջ:

Մատիտն ու սեղանին դրած պոռնոզը կոտրած ջրի բաժակը զանգի տեղ ծառայեցնելով, նախազանր ժողովականներին կարգի հրավիրեց, բայց «զանգի» ձայնը յերկար ժամանակ կորչում եր տիրող աղմուկի մեջ:

— Իրավացի չի Միխակը, վոր պահանջում ա նոր ավանս բաժանել, — ժողովում կարգը վերականգնելուց հետո շարունակեց Պետիկը, — ավանս ել ա ժամանակին տրվում ու հացն ել. բայց ես լուպեյին մեղ մի ձի այ ես լույսի պես անհրաժեշտ ա, — ասաց նա մատն ուղղելով դեպի լամպը: — Կոլխոզի խալիսը դաշտում ու սարում արևի տակ կուրծք ա տալիս, քափ ու քրտնքի մեջ կորչում, մենք մի ձի ել ա չունենք, վոր հանդավորին յա ճաշ հացնի, յա ջուր: Անցյալ տարի ահագին խոտ ու հաց կորցրինք, դաշտից կարացինք վոչ տուն հացնել լծկանի պակասության պատճառով, բա ես տարի ել ա սրա առաջն անել չպտե՞նք. եսոր ձի կառնենք, վաղն ել յերբ վոր

կոլխոդի մեջքը քիչ ել պնդանա, լծկանների մասին կմտածենք:

Ժողովականները բոլորն ել ականջ դառած լսում ու գեմքի արտահայտութիւններով հաւանութիւնն եյին տալիս Պետիկի արտահայտած մտքերին:

— Հարցը պապարդ ա, քվեարկիր, — տեղից ձայնեց բրիգադար Սերգոն:

Գրասենյակում լավեցին համաձայնութեան բացականչութիւններ:

Ձի գնելու առաջարկն անցավ միաձայն. ձեռնպահ մնացին միայն Աղաջանն ու քոսա Միխակը:

Կարճահասակ, ճուղուր աչքերով, լայն ճակատով, յերիտասարդ քարտուղարը արձանագրութեան «Վորոշեցին» բաժնում գրեց.

1) Կոլխոդի կարիքների համար գնել Մարգարանց Մկիչի ձին և

2) Ձիու պահպանութիւնը հանձնել կոլխոզնիկ կոնուխ Փիլոսին:

* * *

Թե ինչու վորոշվեց ձի գնել, դա հեշտ եր բացատրել, վորովհետեւ ձիու անհրաժեշտութիւնն ու շահաւետութիւնն ամառվա դաշտային աշխատանքների շրջանում ակնհայտ եր: Ձին պետք եր յերկու ուղղութեամբ. մեկ՝ դաշտից խոտ, հացահատիկ ու այլ բարեքներ տուն կրելու համար, մեկ ել տապ արևի տակ դաշտում քրտինք թափող կոլխոզնիկներին ձաշ, ջուր և այլ կենսական մթերքներ հասցնելու համար: Բայց թե ինչու ձիու պահպանութիւնը հանձնվեց կոնուխ Փիլոսին, դա այնքան ել հասկանալի չեր:

Գյուղում ո՞վ եր տեսել, վոր Փիլոսը ձիու տեր Ալամ ձիապան լինի: Վոչ վոր: Փիլոսին «կոնուխ» մականունը՝ մի կիսավեր խրճթի, մի յեղան ու վեց թուման պարտքի հետ միասին, ժառանգութիւնն եր մնացել իր հորից — Աբեթնակից, վորը ցարի որերին սարլաթ յեղած ժամանակ նշանակվել եր վաշտապետի ձիապան: Աբեթնակը, վորի ընտանիքը գյուղի ամենայայտնաւոր ու չքավոր ընտանիքներից մեկն եր համարվում, կոնուխութիւնն իր համար մեծ պարծանք եր համարում և ում հետ ել զրից աներ, ինչի մասին ել խոսք բացեր, վերջում պիտի իրեն կոնուխութիւնը հիշեր:

Արևի շոյող ջերմութեան տակ, գեղամիջի մեյդանում մարդիկ հավաքված ասենք թե մասլահաթ են տնում ու խոսում յերկու զրկիցի՝ նու, որինակ, Մուլթ Մուլքելի ու Կիտարանց Սեթոյի միջև տեղի ունեցած թեթեւ ընդհարման մասին:

— Ըսկի իմ կոնուխ ըլած վախտն ել մարդիկ իրար եղքան խորթ աչքով չէյին մտիկ անում, վոնց վոր Մուլքելն ու Սեթոն, — վրա յեր բերում Աբեթնակն աշխարհի առողջանութեամբ, վոր կարծես նրա կոնուխութիւնը իր ժամանակաշրջանի համար բնորոշ յերևույթ լիներ: Իր կոնուխ լինելը շեշտելը նրա համար դարձել եր մի տեսակ սովորութիւն: Այստեղից ել սկիզբ առավ «կոնուխ» Աբեթնակը, իսկ նրա մեանիւոց հետո՝ նաև «կոնուխ» Փիլոսը:

* * *

Արևի բրոնզե շիթերը գունատվում, թաղնվում էյին լեռների յետևում:

Մուկը համբաքայլ իջնում էր լեռան փեշերին՝ ծվարած դյուղի վրա։ Դանդաղ ու վոլորտուն ծխի քուլաներ վեր բարձրացան կտուրներից. անծայրածիր դաշտերն ու հատ ու կենտ ծառերի տերեւներն ասեւմրափեցին մթության մեջ։

Բայց Փիլոսի հոգում արեւը յերբեք չէր մարում։ Նա ուներ մի արեւ ել տանը. այդ արեւը՝ Սուսամբարն էր, վորին նա սիրում էր անյեղը ու անսահման սիրով։

Դաշտից վերադառնալուց հետո, նա յերբեք ձեռքը ծալած չէր նստում։ Նա Սուսամբարի հետ կիսում էր և տանու աշխատանքը։

— Սուսամբար ջան, կժերիդ ջուրը հատել ա հա՞մ... — հարց էր տալիս նա կնոջը հաճախ ու, առանց պատասխանի սպասելու, կուժն ունն էր առնում ու շտապում աղբյուրը։ Ջուրը տուն հասցնելուց հետո, մտածում էր և ցախ ու ցուխի և այլ մանրամունք գործերի մասին։

Այն յերեկո Փիլոսը նստած իրենց խրճիթի շեմքին պատռած մաղն էր կարկատում։ Ճուղրիկ մի հավ կտուցը ցցած բակի աղբակույտի մեջ, Փիլոսից հենց մոտիկ ծվարել էր. խեղճը քջուջով տարվել ու ժամանակին չէր կարողացել իր բունը հասնել։

— Մաշիկ ջան, բա եդ խի՞ յես գուշը մնացել, — դիմեց Փիլոսը ձուղրիկ ու իր միակ ձուածան հավին՝ ենպես, վոր կարծես հավը լեզու առած՝ խսկոյն պիտի վրա բերեր պատասխանը։ Փիլոսը հավին ձեռքն առավ ու տարավ բունը դրեց։

ձուածան ձուղրիկ հավը Փիլոսի համար կովի

արժեք ուներ ու նա խնամում էր նրան անսովոր հոգատարությամբ։

Մաղի կարկատանը Փիլոսը հենց նոր վերջացրած, պատից կախեց ու սովորականի նման ուզեց ուղղվել դեպի կոլխոգի գրասենյակը՝ ինչ-վոր տեղեկանք ստանալու, հենց եդ պահին Ասլան ամին, Սուսամբարի հորեղբայրը, վոտը ներս դրեց։

Ասլան ամին պատմեց նրան կոլխոգի վարչության ժողովում տեղի ունեցած անց ու դարձի մասին և այն մասին, վոր Փիլոսին ընտրել են ձիապան։

Փիլոսին եդ լուրը հանկարծակիի բերեց, բայց... ճիշտն ասած, քիչ էլ շոյեց նրա ինքնասիրությունը։

Փիլոսն իր կյանքում առաջին անգամն էր ընդհանուր ժողովի ուշադրությանն արժանանում ու առաջին անգամն էր ընտրվում։

Փիլոսն աշխատանքից վոչ վախեցող, վոչ էլ փախչող մարդ էր։ Այդ մասին գիտեյին բոլոր գյուղացիք։ Նրան բոլորն էլ ճանաչում էյին վորպես լավ աշխատող յեզան, վորին ինչ պայմաններում էլ լծես իր լուծը կքաշի բարեխղճորեն, բայց գործի մեջ իր յեսը, իր նախաձեռնությունը չի ցուցադրի։

— Ամոթ են մարդի փափախին, վորը գործը վիզը վեր կունի ու չի կատարի, — կրկնում էր նա հաճախ իր կին Սուսամբարին, ընտանեկան խոսակցության ժամանակ։ Ու Սուսամբարը, վոր գյուղի ակտիվ կանանցից էր, ամուսնու բնավորության հենց եդ գիծն էլ հավանում էր։ Փիլոսը կոլխոգ էր մտել Սուսամբարի առաջարկությամբ, թեպետ ինքն էլ համոզվել էր կոլխոգի առավելության մեջ իր հարևան Մխոյի փորձից։ Մխոն առաջ մի տուն լիքը քյուլփաթին

հազիվ եր հաց հասցնում, հաճախ գալիս, իրենից եր հաց փոխ ուզում, բայց հիմի, կոլխոզ մտնելուց հետո՝ նրա տաշտիցը հացը չէր պակասում, կճուճից՝ յեղը:

Փիլոսն են մարդկանցից եր, վորոնք չեն սիրում, յերբ իրենց սովորական աշխատանքի շրջանակներից հանում ու նոր աշխատանքի յեն դնում: Ձի պահելը նրա համար նոր աշխատանք եր, նոր ձեւի հոգացողութիւն պահանջող — ձիուն թիմարել, մաքրել, ջրել եր պետք, ինքն այդ աշխատանքին անձանոթ եր: Այդ հանգամանքը նրան այնքան ել չէր հրապուրում:

— Այ, ինձ տու կով, մի յեղ — մի Շոդեր կամ Ծիրան, ընենց պահեմ, վոր քեֆդ գա. ախր ձի պահելն ինչ իմ գործն ա, — մտածում եր նա:

* *

Յերբ Սուսամբարը Փիլոսին կոնուխ ընտրելու լուրն առավ, ճիշտն ասած՝ մտքում անսահման ուրախացավ: Նրա փափագածն ել հենց եղ եր, վոր Փիլոսը մի քիչ առաջ դնա, մարդամեջ խառնվի ու գեղի ախտիվ համարվող մարդկանց շարքը դասվի: Թեև ինքը՝ Սուսամբարն ել կիսազրազեւ եր և գյուղի դպրոցում մի տարի սովորելով, միայն «ա»-ի և «բ»-ի հետ եր ծանոթացել, բայց բնականից շատ աչքաբաց և խելաւորուկ եր: Ինչքան ել սիրեր Փիլոսին նրա աշխատասիրութեան համար, այնուամենայնիվ նրան դուր չէր գալիս նրա ինքնամիտվածութիւնն ու գեղական գործերից հեռու մնալը: Ինքն են կանանցից եր, վորոնք մի վտոն ոջախումն եյին պահում, մյուսը՝ գյուղի պատգամավորական ժողովում: Այդ եր պատճառը, վոր յերբ Սուսամբարը նկատեց, վոր Փիլոսն ընկել և տատան-

ման մեջ—ընդունել, թե չընդունել կոնուխութիւնը— իր սովորութեան համաձայն հարձակվեց նրա վրա:

— Դե, հլա մի սրան տես, հլա նազ ել ա աճում... Բա եղքան ել ա հասկանում չէս, վոր ըսոր կոնուխութիւն ա, եզուց նախագահութիւն կլի. գնա աշխատի, վոր մարդ ել ա դառնաս ե...

Սուսամբարի խոսքը Փիլոսի համար որենք եր: Այս կամ այն հարցը լուծելիս, կարևոր եր, թի ինչ կասեր Սուսամբարն աչքով ու ունքով: Փիլոսն արդեն իր հաշիվները վերցնում եր:

— Դե յես խո բան չեմ ասում,—վրա բերեց Փիլոսն են որը նոհանջող մարդու տոնով ու, ասես, մի ծանր քար սրտից վեր կալան ու դենը դրին:

* *

Ամեն առավոտ, դեռ արեւ լեռների բարձունքներից գլուխը դուրս չհանած, Փիլոսը շտապում եր գոմ, շեկիկ ու աղվամազ ձիուն—Ջավադին նայելու: Ձիուն գոմից դուրս եր բերում, դուրսը ծառի մոտ կանգնեցգոմից դուրս եր բերում, առաջը թափում, իսկ ինքն անցնում եր ներս ու նրա աղբը մաքրում, ձիուն տակը կարգի գցում: Հետո հեծնում եր առանց թամբի ձիուն, քշում նրան աղբյուրը՝ ջրելու: Քիչ անց՝ ընդարձակ դաշտի նեղլիկ խճուղիով, ավալան ու դեղնադարձակ դաշտի նեղլիկ խճուղիով, ավալան ու դեղնավուն արտերի վոլորապտույտներով խլրտալով, բաշը վուն արտերի թափահարելով ու մեկ-մեկ ել փնչացնելով ու վար թափահարելով ու մեկ-մեկ ել փնչացնելով վազում եր ձին գեպի դաշտ՝ կոլխոզի փոքրիկ լավ վազում եր ձին գեպի դաշտ՝ կոլխոզի փոքրիկ ֆուրգոնին լծած՝ դաշտում աշխատող կոլխոզիկներին ջուր, նախաճաշ և այլ անհրաժեշտ պարեն հասցնելու համար: Ամառվա թեժ արեւին նա որվա մեջ մի քանի

անգամ կտրում, անցնում եր եղ ճամբեն, յետ ու առաջ դառնում, մինչև մութը վրա հասնելը, մինչև մայր մըտնող արևի բրնձեղ ճառագայթները անբոց կրակ վառելին ծառերի կատարներին ու մինչև վոր հանդավար կոլխոզնիկները դաշտից յետ վերադառնալին իրենց տները:

Փիլոսը վաղուց արդեն ընտելացել էր ձիուն ու նրան սիրում էր իր յերեխու պես: Նա նրան կերակրելու, ջրելու և մաքրելու մասին ենքան էր մտածում, ինչքան կմտածեն հարազատի մասին: Ճիշտ ա, կոլխոզի ձին պահում էլին ընդհանուր գոմում, բայց նա ձիու տեղն առանձնացրեց, յերկու անհարթ տախտակով նրան բաժանեց յեղներից, վոր չլնի նրանց հետ ընդհարվի ու նրանց հետ շփում ու հեռա:

Նախագահ Պետիկն ու ակտիվից շատերը Փիլոսի այդ աշխատանքը տեսնում ու գնահատում էլին. նրան ավելի ակտիվացնելու նպատակով, աշխատում էլին ափելի առաջ քաշել: Մի որ ել նրան ընտրեցին կոլխոզի վերապատուգիչ հանձնաժողովի անդամ:

Փիլոսի առաջ գնալը Սուսամբարին մեծ հրճվանք էր պատճառում: Բայց դրա փոխարեն պասսիվացել էր ինքը՝ Սուսամբարը: Վերջին որերը նա համարյա վոչ մի ժողովի չէր մասնակցում: Նրա պասսիվանալու պատճառը... ընտանիքի այն յերրորդ անդամն էր, վորն աճել ու հասունացել էր Սուսամբարի արգանդում՝ լույս աշխարհ գալու համար: Քանի ազատվելու որերը մոտենում էլին, այնքան ավելի յեր վոգեկորվում Փիլոսը ու անկրկնելի մի ժպիտ թառ էր լինում նրա հոգեզույն դեմքին:

— Սուսամբար ջան, արի քեզ ոտպուզ տամ, գնա

քաղաք, քիչ սեյր արա ու յետ արի,— կես հանաքով, կես լուրջ տոնով առաջարկեց նա մի որ իր կնոջը:

Սուսամբարը, վոր այդ բոպելին կուծը ձեռքին ջուր էր բերում աղբրից, քիչ քմծիծաղ տվեց, բայց հասկացավ «ոտպուզ» բառի իմաստը և հավանության նշան արեց:

Հետևյալ որը Փիլոսը ձիու սանձից բռնած ու ինքն առաջ ընկած, լեռների արահետներով շարժվում էր դեպի յերկաթուղային մոտակա կայարանը, իսկ ձիու յետից հանդարտ քայլում էր Սուսամբարը, շորերի մի բոխչա ու մի շալ ձեռքն առած:

*
*
*

Դաշտերում յեռում էր կյանքը: Գյուղացիք ոգտվում էլին չոր յեղանակներից, վորպեսզի դաշտային բարիքները շուտ տուն հասցնեն, խոտը շուտ դիզեն խրճիթների մոտ ու հացահատիկները շուտ լցնեն ամբարները:

Հեռու, հեռու, կեռ ու մեռ ճանապարհներին, ու ձապտույտ գալարումներով, անդուր ճոճոցով դանդաղ սահում էլին սայլերը՝ յետ ու առաջ:

Իսկ Փիլոսը՝ սայլերի շարաններին հանդիպելիս, կարծես, յեղների հանդեպ իր ձիու առավելութունը զգալ տալու և իր Զավադի հունարը ցույց տալու նըպատակով, մտրակը ճոճում էր ողում, մի յերկու յել «յո, յո» անում ու սլանում էր առաջ, իր յետևում թողնելով գալարվող սայլերին:

Բայց միտքը թռչում էր քաղաք՝ Սուսամբարի ու յերկար, շատ յերկար սպասած հյուրի մոտ, վորը դեռ չկար, բայց պիտի գար...

Մտքերի հետևից ընկնելով, Փիլոսը բաց դաշտում
յերբեմն փորձում էր գուշակել, թե յեկողը տղա յեւ-
նելու, թե աղջիկ. փորձում էր նույնիսկ պատկերաց-
նել նրա դեմքը—հորն ե նման լինելու, թե մորը...
Պայծառ լաղուբում լողացող փոքրիկ ամալի կտորի նը-
ման նրա ուղեղում յերբեմն լողում էր և մի մութ
միտք, թե կարող ե յեկողը կենդանի չգալ... ու խճճ-
վում էյին նրա մտքի թերեւն այնքան, վոր նա չէր
նկատում, թե ինչպես Զաւադը դանդաղեցրել ե քայ-
լերն ու շեղել ճամբան: Պատահական անցորդի բարեկից
կամ խորդ ու բորդ տեղի հանդիպելուց նա հանկարծ
սթափվում էր, գուրս եր թռչում Ֆուրդոնից ու ձիու
սանձից բռնած, քաշում նրան, յետ եր դարձնում դե-
պի են ճամբեն, վորտեղից պիտի գնար:

Սուսամբարի բացակայության 5-րդ որն եր: Փի-
լոսն անհանգիստ ու մի ամաչկոտ ուրախություն դեմ-
քին Ֆուրդոնը բերեց, կանգնեցրեց կոլխոզի գրասե-
նյակի շեմքին:

— Ընկեր Պետիկ,—դիմեց նա անվճռական ձայ-
նով կոլխոզի նախագահին, չիմանալով ինչից ու ինչ-
պես սկսել.—ինձ մի յերկու որով ազատիլ պտեք...քա-
ղաք պտեմ գնար:

— Հը՛, կարոտդ տհնց շուտ բռնեց... իմացա, ի-
մացա փորիդ ցավը,—կատակեց Պետիկը, ձեռքը նրա
ուսին խփելով.—առանց Սուսամբարի չես կարում դի-
մանաս Էլի...

— Զե, Սուսամբարը չի բռնը,—տղամարդուն վոչ
սազական ամոթխածությամբ վրա բերեց Փիլոսը,—
բանը երեխեն ա, վոր ըլել ա, ուզում եմ գնամ, տես-
նամ ու վեր ունեմ, հետս տուն բերեմ:

Պետիկի համար հարցը պարզ եր: Նա կարգադրեց
ձին ու Ֆուրդոնը մի յերկու որով հանձնել կոլխոզնիկ
քոսա Միխակին, մինչև Փիլոսի վերադարձը:

Քոսա Միխակը, ճիշտն ասած, կոլխոզնիկների
մեջ այնքան ել լավ համբավ չունեիր: Նրան բոլորն ել
ճանաչում էյին իբր գլխոլի, իբր նախկին մարդկանց
ազդեցության տակ ընկած մարդու, վորը մի վտար
միշտ կուլակների կողմն եր պահում:

Յերբ Փիլոսը ձին քոսա Միխակին հանձնելու
կարգադրությունն ստացավ, մի քիչ վարանեց, ուզեց
առարկել, բայց... զսպեց իրեն, վորովհետեւ մի կողմից՝
կոլխոզում ազատ մարդ չկալ, մյուս կողմից՝ քաղաք
գնալու ցանկությունը շատ եր ուժեղ:

* * *

Գիշերն իր խոնավ թևերը փռեց գյուղի վրա:
Լեռների հովը սուրաց խրճիթները վրայով: Կյանքը՝
ասես՝ դադարեց դաշտերում ու գյուղի ծուռ ու մուռ
փողոցներում, բայց խրճիթներում դեռ աղոտ ճրագներ
կային ու հանդարտ զրույցներ՝ միացող ոջախների
շուրջը:

Կոլխոզի բրիգադիրները գրասենյակում նստած՝
հաշվետարի հետ միասին՝ որվա ընթացքում կատարած
աշխատանքի հաշվառքն էյին կազմում, իսկ այդ նույն
պահին, գիշերային անթափանց մթության մեջ կոլխո-
զի գոմի տախտակամած դուռը թույլ ճռուցով բացվեց
և մեջքը թեքած մի մարդ յեկավ՝ բեռը ուսին: Մարդն
ուղղվեց դեպի քոսա Միխակինց ողան, վորն այնքան
ել հեռու չէր գտնվում ու մի ակնթարթում անհայտա-
ցավ:

— Աղա, եղ խի՞ եղբան յեղացար,—լավեց մի շշուշոց. քիչ անց լավեց նաև ինչ-վոր խշուշոց:

Շրջապատի գորշ մթուժի մեջ սրատես աչքն անգամ հազիվ կնշմարեր, թե ինչպես ողայից յելավ մեկը՝ նորից բեռն ուսին ու թեքվեց դեպի ողայի յետևի կածանանման փողոցը:

Յեղնողը կուլակ Սումբաթն եր:

Յերեք որ շարունակ կրկնվում էյին գիշերային այդ հանդիպումները գոմում, յերեք որ շարունակ լրսվում էր նույն խշուշոցն ու ձիու բաժին գարին քոսա Միխակի միջոցով ընկնում կուլակ Սումբաթի ձեռքը:

— Կոլխոզից ինչ վոր պոկ տաս, են ա քու խեքը, թե չես մեկ ա, դու ընդեղ որ ու արև տեսնելու չես, —այդպես էր համոզել նրան կուլակ Սումբաթը ու ձիու բաժին գարին ձեռիցն առեր:

Փիլոսի քաղաք մեկնելուց հետո, ձին համարյա անուշադրության էր մատնվել, որեցոր հյուսիսում ու մաշվում էր կերի պակասությունից և թուլացնում աշխատանքի թափը:

Մի որ ել յեղավ այնպես, վոր քոսա Միխակը, ամբողջ որն աշխատանքներուց հետո, քափ ու քրախնքի մեջ կորած ձիուն ջուր տվեց ու ձին հիվանդացավ քյափանակ հիվանդությամբ:

Քոսա Միխակը յերկու որ ձիուն հանգիստ տվեց, աշխատանքի դուրս չբերեց, վորպեսզի կաղզուրվի, բայց յերբորդ որը ձին արդեն նորից վազում էր դաշտում թուլաթափ, փնչալով ու բերանից փրփուր թափելով, մինչև վոր Փիլոսն յեկավ քաղաքից:

* *

Փիլոսենց տանը մանկական արտասովոր ձիչեր լավեցին: Փոքրիկի շուրջը պառույտ-պառույտ եյին առնում Սուսամբարն ու Փիլոսը և հոգեկան անդուսպ հաճույք զգում: Փիլոսը հաճախ կանգնում էր յերեխայի մոտ, նայում նրան անհագուրդ, յերբեմն նույնիսկ ոգնում էր Սուսամբարին փալատների մեջ յերեխային փաթաթելիս: Բայց հենց վոր մայրը պատրաստվում էր յերեխային կերակրելու, Փիլոսը հեշտում էր, վոր յերեխայի նման մի ուրիշ եյակ ել իրեն և սպասում գոմում, վորը նույնպես ուրիշի ողնության կարիքն ունի: Այդպիսի մոմենտներին նա շատ զգուշությամբ համբուրում էր իր փոքրիկին ու շտապում գոմ:

* *

Ամառվա թեժ որերից մեկն էր: Արևի այրող ճառագայթներն ամենուրեք փռված, ասես, կանաչներ եյին փնտռում խանձելու համար:

Սոռհարքի յեռուն շրջանն էր: Կոլխոզի մարդիկ շտապում եյին որ առաջ հնձել խոտը, տուն հասցնել, խրճիթների առջևը դիզել, անասուններին որ առաջ ապահովել ձմեռվա կերով, վորպեսզի անցած տարվա պատմությունը չկրկնվի:

Փիլոսը Փուրգոնին նստած, մաքուր խաղում էր իր փոքրիկի հետ, բայց ձեռքով մտրակը ոգում խաղացնելով, քշում էր վոսկրացած ձիուն դեպի հանդը:

Վերին հանգամասի մոտ գտնվող գառիվայրին ձին հանկարծ կանգ առավ: Փիլոսն իսկույն ցած թռավ, Փուրգոնի ողքից բռնեց, հրեց, յո-յո արավ, ոգնեց ձիուն, վոր առաջ շարժվի:

Ձին յերկարացրեց վիզը, ճիգերը լարեց, բայց առաջ շարժվել չկարողացաւ: Մեկ եւ հանկարծ ձին փռվեց դետոնին ու վռտերը մեկնեց: Լարված մկաններէն ու դուրս ցցված աչքերէն ձիու գանգն անսահման վայրագ ու անալի տեսք եր ընդունել: Սեղմված ծնոտներէն արանքից դուրս ցցված լեզվի ծայրին փայլում եր սատկող անասունի փրփուրը: Բաց մնացած խոշոր ու ճերմակ ատամները կարծես դժգոհում եյին, թե՛ «տեսնաք, ինչ որի հասցրիք ինձ»:

Փիլոսի դեմքը անից սպիտակ կտավի գույն՝ ընդունեց: Նա մի պահ մնաց մեխված իր տեղում ու չկարողացաւ իրեն հաշիվ տալ, թե ինչ պատահեց: Ձիու մահամերձ շղաճգուններից ֆուրգոնի մի անիվն ընկավ փոսի մեջ, նրա միջի տակաւոր թեք ընկավ, ջուրն սկսեց ծորալ անընդհատ ու լճակներ գոյացնել: Բայց Փիլոսը դեռ տեղում քարացած մտածում, մտածում եր և փորձում եր գտնել ձիու անախակալ սատկելու պատճառը: Յերբ Փիլոսն սթափվեց՝ գլխի ընկավ, վոր պետք ե ձիու կապերը քանդել:

— Բալքի սաղ ա,— մտածեց նա ու իսկույն գործի անցաւ:

Բայց նրա հույսերը չարդարացան: Ձին այլևս չենդանության վոչ մի նշան ցույց չտվեց: Նրա սիրտը կծկվեց ցավից: Ձե՛ վոր ձին ել մի յերեխա յեր նրա համար: Հոգեկան անոտվոր վայրուվերումներ համակեցին Փիլոսին: Մի պահ նրա աչքի առջև պատկերացան նախագահ Պետիկը, բլիշի քարտուղարը, մյուս կոլխոգնիկները, վորոնք հաշիվ եյին պահանջելու իրենից:

— Բա վոր բերդն ել դնեն,— մտածեց նա ու

մարմնով ժի սարսուռ անցաւ: Մի պահ նրա աչքերին ուրվագծվեցին մի կողմից Սուսամբարն ու մանավանդ փոքրիկը՝ իր թաթիկներէն ու տոտիկներէն անիմաստ շարժումներով, սուր և ականջ ծակող ճշյունով, մյուս կողմից՝ բանտը իր անհրապույր ու սառը 4 պատով:

Յերբ Փիլոսը քիչ ուշքի յեկավ, աչք ածեց իր չորս կողմը, մոտիկ տարածության վրա մարդ չկար: սատկած ձիուն ու ֆուրգոնը թողեց ճանապարհի միջին ու ինքը անվճառական քայլերով փեկնեց դեպի կողխողի գրասենյակը:

*
*
*

Գյուղովը մեկ ծայր տվեց փափսուկը:

Ծամոնի պես Փիլոսի անունն ամեն բերան ընկավ:

Գեղամիջում թե հանգամիջում յերկու մարդ իրար հանդիպեյին թե չե՛ «բարի լուսից» կամ «բարի որից» հետո առաջին խոսքը սատկած ձիու և Փիլոսի մասին պիտի լիներ: Շատերը ձիու սատկելու ամբողջ հանցանքը բարդեցին Փիլոսի վրա, իսկ վոմանք, վորոնք լավ եյին ճանաչում նրան, ձեռնպահ մնացին, թեև ընկան յերկմտանքի մեջ:

— Դե մարդ ա ու փորձանք, պատահել ա ելի. Փիլոսը չլեր, կիկոսն ըլեր, սատկելու դեմն ի՞նչ կարող եր անել,— հանդատացնում եյին նրանք:

— Ըհը՛, եդ ել քեզ կոլխողին հավատարիմ մարդը,— ասաց եդ որը կուլակ Սուսամբար Քոքոր ամուսն հեղնական ժի ժպիտ դեմքին խաղացնելով, յերբ նըրանք իրար հանդիպեցին գյուղի ծայրամասում.— դե արի ու եդ տեսակին կոլխողի ամանաթ պահ տու:

մարդը չի կարողմ իրա քինթը սրբի, բա նա ձի պահող մ, վոր նրան ձի պահ տվի՞ն:

Խոսքը, ի հարկե, Փիլոսի մասին եր:

— Սարքովի ա, ուստա Սոււմբաթ, սարքովի,— վրա բերեց Քոքոր ամին պատի տակը պաղած տեղից, մոխրով լեքը չէճուխի գլուխը բռն մեջ թափ տալով:

— Հենց եղ ա, վոր սարքովի ա ե,— կրկնեց Սոււմբաթը խոսքը խլելով Քոքոր ամու բերանից, վորպեսզի նրա արտահայտած միտքն իր ուզածի պես ձեակերպի.— հենց նրանով ա սարքովի, վոր ամեն մի թամբալի, անշնորհքի ու փախչողի խցկում են կոլխոզ, իսկ մեզ նման չարքաշ աշխատավորներին հուշտ են անում, խրտնեցնում ու հեռու քշում:

Քոքոր ամու ասածը բոլորովին են չեր, ինչի մասին Սոււմբաթն ակնաբկեց: Նրա ակնարկը վերաբերում եր ձիւտ հակառակ տիպի մարդկանց, վորոնց քիթն ինչ վոր անուշ բանի հոտ եր ընկել, բայց դուռնչը վոչինչ չեր ընկնում: Քոքոր ամին շատ լավ եր հասկանում, վոր Սոււմբաթը խոսում ա կոլխոզից բեզամաղ ըլած մարդու լեզվով, բայց չուզեց խաթրին կըպչել, վորովհետեւ Սոււմբաթն իրեն մի ժամանակ ոգնել եր, փող եր փռել տվել, վոր դնա քաղաք, աչքերը բժշկի, թեպետ, ի հարկե, փողը չեր բաշխել, 100 մանեթի փոխարեն 20 փութ խալիս ցորեն եր յետ ստացել:

— Հմի ես մեր կոլխոզի դործը վիճեց ա ըլելու, Քոքոր ամի. խոտի, կալ ու կուտի հավաքելու վախտն ա, բա առանց ձիու ու յեզների կոլխոզը վիճեց ա անելու,— մին ել հարց տվեց Սոււմբաթը սրտացալ մարդու պես:

— Զան սաղութին ասա, ուստա Սոււմբաթ, ջան սաղութին,— վրա բերեց Քոքոր ամին,— ամեն ընչին ել ճար կլի: Խորհրդային իշխանութիւնը չի թողնի, վոր կոլխոզի վիզը ծուռը մնա:

Քոքոր ամու ես պատասխանը կուլակ Սոււմբաթին դուր չեկավ:

— Քոքոր ամի, ախր դու ինձ հասկացար վոչ,— ծոր տվեց կուլակ Սոււմբաթը՝ թանձր հոնքերը խաղացնելով ու հայացքը դեռ ու դեն ուղղելով: Եղ դե ամենքիս ա հայդնի, վոր Խորհրդային իշխանութիւնը կոլխոզի վիզը ծուռը չի թողնի, համա... բանն եղ չի ե... Բանն են ա, վոր կոլխոզում տէր ու տիրական չըկա... տանող-տանողի, քաշող-քաշողի ա: Բա կոլխոզի վարչության մեջ խելքը գլխին, մի սրտացալ մարդ ել ա չկամ, վոր աչք ածի, սրան-նրան հետեւի, թե մարդիկ ինչ բանի յի՛ն:

— Սոււմբաթ ջան, բա խի՞ չի կա,— ընդհատեց նրան Քոքոր ամին:

— Կան, դուզ ա, կան, համա վատերն ենքան շատ են, վոր լավերն ել կորչում են արանքում,— ծերունուն հանգստացնելու նպատակով վրա բերեց Սոււմբաթը, վառած լուցկին դեմ տալով Քոքոր ամու չիբխին:— Դե վառած լուցկին դեմ տալով Քոքոր ամու չիբխին:— Դե քեզ յես չե, սաղ դեղն ա ճանաչում, վոր հալալ մարդ ես, համա դու կարամս ասես, թե մեկել կոլխոզնիկներն ել քու չափ հալալ են, որինակ ասենք՝ մի Փիլոս, մի Աղաջան, յա մի ուրիշը... դե, իհարկե, կարալ չես... Այ, ասենք կոլխոզի ձին սատկեց... հմի դու վիճեց կասես, սատկեց, թե սատկացրին... Ինչ ասեմ, հոգիս դժոխքի փայ անելու չեմ: Փիլոսին յես ել եմ լավ կողմից ճանաչում, համա... մին-մին դրոխց ջանասդ, վառվում:

խնձորն ել վոր կտրում ես, մեջը փթած ա դուս գալիս: Ինչ իմանաս, թե ձիու սատկելու մեջ Փիլոսի, Աղաջանի, յա մի ուրիշի մատը չի խառը:

Քոքոր ամին, ձիւս ա, նրան ենքան ել չեր հաւատում, բայց ելի ուշի-ուշով ականջ եր դնում: Իսկ Սումբաթը զգուշ ու հանդարտորեն կասկածի թույնը սրսկում եր Քոքորին՝ Փիլոսին վարկաբեկելու նպատակով: Սումբաթը շատ լավ եր հասկանում, վոր Քոքոր ամին ինքնին առանձին վոչինչ չի ներկայացնում, նրանից վոչինչ չի կախված, կոլխողի խնդիրները նա չի լուծում, բայց նա հասկանում եր և այն, վոր Քոքորի սիրտը գցած թույնը ողայից-ողա անցնելով, պիտի վարսակի ուրիշ շատ-շատ Քոքորներին, ձիու սատկելու շուրջը ստեղծելու յե հասարակական կարծիք, իսկ զրանից շահելու յե ինքը, վարագուրվելու յե իր արարքը:

* * *

Յերկու որ անց կոլխողի գրասենյակում վարչության նիստին քննվում եր սատկած ձիու հարցը:

Փիլոսը նստած մի անկյունում, ապուշ կտրածի նման իրեն արդարացնելու վոչ մի փորձ չեր անում: Վարչության անդամների բոլոր հարցերին նա մի պատասխան եր տալիս.

— Իմանում չեմ... Ու սառած աչքերով հայացքն ուղղում եր ամեն մի հարց տվողի և կարծես նոր հարցի սպասում:

Ժողովը յեկավ այն յեզրակացության, վոր ձիու սատկելու մեջ Փիլոսի կողմից ղետավորյալ հանցագործություն չկա, բայց Փիլոսին մեղավոր պետք է ճա-

նաչել դեպի ձին անուշադիր վերաբերմունք ցույց տալու համար: Վորոշվեց ձիու արժեքի կեսը պահանջել նրանից, յետ պահելով այդ գումարը նրա աշխուրհից՝ մաս-մաս:

Փիլոսն այդ վորոշումից այնքան ել դժգոհ չըդնաց, վորովհետև նա ավելին եր սպասում: Բանտնառելը նրան թվում եր անխուսափելի: Յերբ նա վերադարձավ տուն, չգիտեր ինչպես հայտնել այդ մասին Սուսամբարին. արդյոք այդ վորոշումն ի՞նչ տպավորություն է թողնելու նրա վրա. նրան անհանգստացնողն այդ միտքն եր:

— Լավ ոչին չեկավ գլուխներս, համա... Ինչ արած. փորձանք ա, յեկել ա, մի յանով տակից դուս պտի գանք... մենակ կեղտը, կեղտը լավ չի, վոր մնում ա մարդու վրա, — մտմտաց Սուսամբարը:

* * *

Արեն իր խաժ աչքերով ժպտում եր դաշտերին ու սարյակները կշկշում մոտակա ծառերին, յերբ Փիլոսը ձին գոմից դուրս բերեց, լծեց սայլակին, պատրաստվեց հանգը մեկնելու:

Արդեն յերբորդ որն եր, Փիլոսը նորից անցել եր աշխատանքի: Նոր ձիուն նա դեռ բոլորովին չեր ընտելացել, բայց հեշտությամբ կարողանում եր նրա լեզուն հասկանալ:

Մի յերեկո, յերբ Փիլոսը վերադարձավ աշխատանքից, յերեկային յերկար պաշալչեց, խաղացրեց ու հետո նոր միայն իրիկնահացը կերավ: Փիլոսը մտավ անկողին, բայց, հակառակ սովորականին՝ յերկար ժամանակ քունը չմտեցավ նրա աչքերին: Նա մերթ մը-

տածմունքի մեջ եր ընկնում, մերթ դեսից~դենից անկապ հարցեր եր տալիս կնոջը: Սուսամբարն ել նկատեց, վոր նրա տրամադրությունն ուրիշ տեսակ ե:

— Այ մարդ, ծեղը չծեղած հանդն ես գնում, բա եդ խի՞ չես քնում, — տարակուսած հարց տվեց Սուսամբարը:

— Յանի եդ անդեր քունը պտի դա չի, վոր քնում, — անհանդիստ վրա բերեց Փիլոսն ու ապա շարունակեց:

— Ա՛յ Սուսամբար, մի բան կա, ուզում եմ ասեմ, համա... գիշում չեմ, ասեմ, թե չե...

— Յանի դու ինձանից բան թագցնելու շնորհ ել ունիս... — կշտամբեց կինը:

— Դե եդ ա, գիշտա, վոր քեզանից բան թագցնողը չեմ, համա... — քիչ կմկմաց Փիլոսն ու մի տեսակ հանդգնություն ձեռք բերած մարդու պես վրա բերեց. — Սուսամբար ջան, վոր դու ծարավ ըլես ու յերկար ճամբա գնալիս ըլես, ճամբիդ վրա մի քչքչան աղբյուր պատահի, եդ աղբրի գուլալ ջրից խմիլ չիս...

— Բա խի՞ չեմ խմիլ:

— Դե իմ խոսքս ել եդ ա, ելի, վոր յես ել եմ ուզում խմել...

— Ի՞նչ խմել:

— Եդ ախպրի ջրից, — դողացող ու անվճռական ձայնով ասաց Փիլոսն ու յերեսը դարձրեց դեպի Սուսամբարը. — աղբյուր չի, բա ի՞նչ զահրումար ա Միխակի ասածը:

— Ի՞նչ Միխակ, — զարմացած հարց տվեց Սուսամբարը, ծիծը յերեխայի բերանից հանելով:

— Քոսա Միխակը, ի՞նչ Միխակ... Մարդն իմ

լազն ա ուզում, խո գեշս չի ուզում: Միխակն ասում ա, ա տնաւեր, ձիու պարտքը քեզ խեղդելու ա, բա խելքդ ելա կտրում չի, վոր ձիու պարտքը ձիու ջանից հանկա: Արի ինձ անգա՞ն դի, ասում ա, իմ ասածն արա ու տես, ինձանից գոհ կմնաս, թե՞ չե: Չիուն ասեմք գարի պտի տաս որական մի փութ, ասում ա, տու կես փութ, յա 10 գրվանքա, մնացածը բեր տանք Սուսամբարին, որեոր աղբրի պես արժեքն ստանանք, քեզ ել ոգուտ, ինձ ել. ո՞վ ինչ կիմանա: Բա մինչե յե՞փ, ասմա, կնգանդ ու յերեխիդ բերնիցը կտրես, վոր ձիու պարտքը տաս...

Փիլոսը վերջին խոսքերն արտասանելիս ձայնը փոքր ինչ իջեցրեց ու ել չկարողացավ հայացքն ուղղել Սուսամբարին, վորպեսզի տեսնի, թե ինչպես ազդեցին իր խոսքերը նրա վրա:

Սուսամբարն այլևս չկարողացավ զսպել իրեն: Նրա շեկ ու խոշոր աչքերը հուզմունքից ել ավելի մեծացան, արևաժառ այտերը կարմրեցին կարմիր խնձորի նման. նրա վարի շրթունքը այլևս չեր յենթարկվում ու անընդհատ խաղում եր ջղայնությունից, յերբ նա բերանը բացեց ու կես հարձակողական, կես ազերսալի ձայնով դիմեց Փիլոսին.

— Բա դու գլխիդ գդակ չունիս... Մի կտոր հալալ հաց ես ուտում, ուզում ես հառամիս... Բա դու մինչև որս վիճեց չիմացար, վոր քոսա Միխակը վոր կա, Սուսամբարի ձեռի աղուխն ա, նրա շվին ա, ինչ պար ուղենա, են պարն ել պարել կտա նրան: Հմի դու ուզում ես նրա խելքովը ման գաս... Բա չես ամաչում, վոր եդ բանը մտքովդ անց ես կացնում... Ուզում ես յես ինքս գեղովը մեկ չավ անեմ, անունդ կտրեմ...

Փիլոսոփ գլխին վոնց վոր սառը ջուր լցնեն: Ասես մահվան սարսուռ անցավ մարմնով ու անկողնում սկզմեց սառչել: մեկ ել ջերմի նման մի բան գլուխը ավելի ու տաք քրտինքն սկսեց պատել ամբողջ մարմինը: Ախր չէ՞ վոր Փիլոսոփ իր կյանքում յերբեք պղտոր աղբրից ջուր չեր խմել... ելի չի խմի, բայց ախր աշխտին ընչի՞ պակաս ստանա ե... համից ա պակսում, ելի Սուսամբարի ու երեխի բերնից չի պակսում... ե, նրանք ինչ մեղավոր են, վոր ձին ինքն իրեն ստակի...

Փիլոսոփ ընկել եր հոգեւորանջ յերկմտանքի մեջ: Ինչ անել: Լսել Միխակիւն, թե Սուսամբարին: Յեմ դա առաջին դեպքն եր, յերբ նա մտածում եր գնալ Սուսամբարի կարծիքին հակառակ: Ու նա այդ ներքին պայքարին անձնատուր յեղած, աննկատելի քուն մը տավ:

Յերբ Փիլոսոփ լուսածեզին աչքը բացեց, յեղբակացու թյունն արդեն պատրաստ եր: Մի անորոշ ձեռք կարծես պատրաստի մի միտք տեղավորել եր նրա ուղեղի խորքում:

— Ձե, Սուսամբարը սխալ բան ասիլ չի, — մըտածեց նա ու շորերը հագավ, բորիկ վոտերով խճիթից դուրս յեկավ...

Յերեսն աղբրի սառնորակ ջրով լվանալուց հետո յերբ նա նորից խճիթ մտավ, Սուսամբարն արդեն խմորի գնդիկները շարում եր մի յերկար ալրապատ տախտակի վրա, վոր տանի դրկից Աղաջանանց թոնրում հաց թխի:

Փիլոսոփ արդեն պատրաստ, ձիպտան եր փնտռում, վոր գնա աշխատանքի, Սուսամբարը յետեից ձայնեց.

— Փիլոսոփ, տուն գալիս մտի կողերատը, յերեխու հմա քիչ շաքար բե...

* * *

Աշունը դեռ շատ հեռու յեր, բայց աշնան անձրև մաղկեց գյուղի վրա: Ամպերի թանձր զանգվածները անհայտացան հորիզոնից, յերբ լեռնային թեթև քամին դուրեկան հոսանքով սուրաց խրճիթների ու դաշտերի վրայով: Նորից վերսկսվեց դաշտային յիւ ու գեռը և կոլխոզի մարդիկ նորից գրոհեցին դեպի հանդերն ու կալերը՝ ընդհատված աշխատանքներն ավարտելու համար: Աննկատելիորեն, բայց քրտնաջան ու համառ աշխատանքի շնորհիվ այս ու այն կողմում լեռնանում եյին հացահատիկների դեզերը: Արևի շեկ ճառագայթները հալում եյին իրենց շուրթերը հասկերին անհագուրդ կարոտով:

Սոցմրցումն ու հարվածայնությունը ստեղծել եյին խանդավառ յեռանդի մի վարար հոսանք և բեղի մի ծայրը ցից բրիզադավար Սերգոն ալլա չեր տըրտնջում բանուծի հոսունության դեմ: Առատության յեղջյուրից բղխող վոսկեհատիկ բերքին անհրաժեշտ եր բանուծ, իսկ յուրաքանչյուր բանուծի հարկավոր եր շատ աշխո՞ր առատ բերքից առատ բաժին ստանալու համար:

Հեռու, հեռու, կապտավուն հորիզոնում փողին ամպի պես ելի վեր եր բարձրանում ու տարածվում շրջակայքում: Խլրտալով վաղում եր կոլխոզի նոր գընած կարմրաբաշ ձին դեպի դաշտ՝ կոլխոզնիկներին առորյա կինսականը հասցնելու համար:

Փիլոսոփ նստած սալակի գլխին ինչ-վոր յերբ եր

բող եր նրան խլել — մտածեց նա. — իսկ ո՞վ կա-
րող ե խլել իր կնկանը: Մի՞թե Սուսամբարը դժգոհ ե
իրենից, միաքը ծռել ե, իրենից փախչելու միտք ու-
նի ու ամենքը, ամենքը գիտեն այդ մասին, բացի ի-
րենից: Ո՞վ կարող ե աչք դրած լինել Սուսամբարի
վրա: Վոնց վոր յեղանով խոտ շուռ ու մուռ տաս, նա
յերկար միտքը շուռ ու մուռ տվեց, բայց չկարողա-
ցավ կանգ առնել իր ծանոթ ու մոտիկ մարդկանցից
վորեն մեկի վրա: Մշուշոտ կերպով նա հիշեց, վոր մի
մարդ ել եր նրան ակնարկել, թե՛ «Փիլոս, կոլխոզից
մեկը տունդ ուզում ա քանդի»: Հիշեց նաև այն, վոր
այդ ասողը քոսա Միխակն եր:

* * *

Բլուրները նիրհեցին գիշերային մթուժյան մեջ:
Հեռու, հեռու լեռներից սառը քամին հախուռն հորձան-
քով իջավ դաշտերի վրա ու ալիք-ալիք որորեց ցորե-
նի վոսկեհատիկ խալիչաները:

Փիլոսը դեռ տուն չեր վերադարձել:

Կոմյերիտ Վաղոն, վոր Փիլոսենց գրկիցն եր, տան
մոտով անցնելիս, լսեց յերեխայի լացն ու տուն մտավ:

Մանկությունից ծանոթ եր նա Փիլոսենց ընտա-
նիքին, մանավանդ Սուսամբարին, վորի հետ աշխատել
եր և հասարակական կազմակերպություններում:

Ախչի, Սուսամբար, — ձայնեց նա հանկարծ,
յերը մոտեցավ թախտին գույնզգույն փալանների մեջ
փաթաթած յերեխային ձեռքն առնելու, — բա ես խի՞
չես յերեխուն մտիկ տալիս. տակը խարաբ ա արել...

Սուսամբարն իսկույն գլխի ընկավ, թե բանն ին-

չու՞մն ե: Ամոթից քիչ կարմրեց ու փալանի կտորը
ձեռքին մոտ վ զեց յերեխայի շաքերը մաքրելու:

— Եդ ել երեխու ագաթն ա, — արգարացրեց ի-
րեն Սուսամբարը. — ինչքան ուզում ես մաքրի, ելի
տակը կեղտոտ, ելի տակը կեղտոտ ա ըլելու:

— Դե շուտ արեք, մեծացրեք ելի, վոր դու ել
զործերիդ կենաս, — կատակեց Վաղինակը ժպտը դեմ-
քին, — եդ երեխեդ քեզ թամամ պասսիվացրեց հա...

— Ա տղա, զոռով ել երեխա մեծացնիլ կլի...

— Բա խի չի ըլիլ վոտիցը դու բռնի, գլխիցը
Փիլոսը, ենքան ձիգ տվեք, վոր մեծանա, — ասաց Վա-
ղինակը քահ-քահ ծիծաղելով:

— Խի, քու ծնողները քեզ ըտենց են մեծաց-
րել...

— Դե, խոսք ա, ասեցի ելի: Սուսամբար, քեզ մի
բան պիտի խնդրեմ, դու պիտի անես: Փիլոսին ասա,
վոր են կուլակ Սուսամբարից ու քոսա Միխակից մի քիչ
հեռու կենա, թե չե կոլխոզնիկներն ինչ վոր շատ են
խոսում, թե Փիլոսը իրեն Սուսամբարին ու Միխակին
շատ մոտիկ ա պահում:

Սուսամբարը ինչ վոր բան հիշեց ու պատմեց
նրան, թե ինչպես կուլակ Սուսամբարն առաջարկել եր
Փիլոսին՝ ձիու բաժին գարին զողանալ ու իրեն տալ:

— Դու ել հավատում ես, վոր Փիլոսը նրանց
խոսքովն ըլի ու նրանց լսի, — հատեց Սուսամբարը
Վաղոյին:

— Յես հավատում չեմ, ամենքի բերանն ել ցե-
խում եմ, համա դե ընչի՞ խոսան: Համ ել ասա, վոր ես
գիշեր դպրոցում քաղպարապմունք կա, թող անպատ-
ճառ դա, — պատվիրեց Վաղինակն ու դուրս թռավ:

Վաղինակը հենց նոր եր վրա դուռ դրել, վոր ներս մտավ Փիլոսը:

— Ա, տղա, եղ խի՞ եղքան յեղացար, — սեղան պատրաստելով հաբց տվեց Սուսամբարը:

— Ֆուրգոնը սարքի գցեցի, մի քիչ ել յաշիկ-մաշիկ պատրաստեցի, վոր առավոտը ճամբա պիտի գնամ, — մտախոհ, աչքերը ցած գցած պատասխանեց Փիլոսը: — Կոլխոզի հմա լանապա յեն ասում, թե լան-սպաս են ասում, բերել են, պիտի գնամ ստանամ:

Ոտքը լայնապառի ապրանքների մասին եր, վոր ստացվել եր հարեան գյուղի կոոպերատիվում և պիտի գնար, բերեր գյուղ:

— Հա, գնալ ասիր, միտս յեկա՛վ. նոր հենց Վաղինակն ըստեղ եր, ասեց, վոր գնաս դպրոց, քաղիքմբակի պարապմունքին:

Այդ որը Փիլոսն ինքն ել չկարողացավ հասկանալ, թե ինչու Վաղինակի անունը նրան այնքան անհաճո թվաց: Գուցե հենց եղ Վաղինակն ե, վոր տունս ուզում ե քանդել, կնիկս խելի — անցավ նրա մտքով:

Ախի, Սուսամբար, — դիմեց նա թախծոտ ձայնով կնոջը, — մի բան ասեմ, չպիտի նեղանաս. ինձ ըսկի դուր չի գալիս, վոր եղ Վաղինակը շուտ-շուտ տունս պրծնում:

— Եղ ինչ բան եր, — շմած վրա բերեց Սուսամբարը, — նա լավությունից բացի, իսկ վատություն չի արել մեզ: Հրեն հա, ետը ել մարդը զուլացրեց, վոր դու Սուսամբարից ու քոսա Միխակից հեռու մնաս, թե չե, ասում ա, սաղ կոլխոզնիկները վրադ խոսում են, թե Փիլոսը կուլակի ու յենթակուլակների հետ ա մոտիկություն անում:

— Մոտիկությունը վորն ա, նրանց հետ վոչ նստում, վոչ վեր եմ կենում. դե վոր պատահում են՝ մի բարե ա, մի ասածու բարին՝ եղեկ չամա՛մ... — արդարացրեց իրեն Փիլոսը և ընկավ ինչ վոր մտածմունքների մեջ:

— Դե հիմի գեղացիք վոր ուզենան, ես ել պատմություն կշինեն, — բերանը սրբելով ու սեղանից յեա քաշվելով, շարունակեց Փիլոսը: — Միխակն իմացել ա, վոր առավոտը գնում եմ Քյոսալար, խնդրել ա, վոր իրեն 3 փութ գարին ել տանեմ հետս, տամ Մազմանանց Քսպոյին, տանեմ վոչ: Յես չեմ, դու ես, ա Սուսամբար, կմերժես, չեմ տանի:

— Եղ տանիլը դե վոչինչ, համա վոր դրանցից քիչ հեռու կենաս, ալիլի լավ:

Փիլոսի հետ պայմանավորվելու համաձայն, ծեղը նոր հենց բացվելիս, Միխակը մեշոկով գարին բերել, թողել եր գոմում, վոր նա սալակով իր հետ տանի Քյոսալար գյուղը:

Փիլոսը գոմի դուռը թեթև ձուռոցով բացեց, ներս մտավ, սանձից բռնած ձիուն դուռս բերեց ու վեղորոյով ջուրը կողքը դրած, սկսեց նրա մարմինը լվանալ. նրան լողացնում, մաքրում, թիմարում եր այն խնամքով, ինչ խնամքով Սուսամբարն եր լողացնում ու մաքրում իր փոքրիկ յերեխուն: Ձին փնչացնում ու գլուխը դեմ եր տալիս նրան, կպրծես հաճույք եր զգում, վոր մարմինը մաքրվում, թեթևանում եր:

Յերը սալակն արդեն պատրաստ եր, Փիլոսը մե-

շողներն ու արկղները սայլակին տեղավորելուց հետո՝ դիմեց զեպի գարին, վորպեսզի գարու մեշոկն ել տեղավորի սայլակի վրա, առանց կասկածելու, վոր այդ գարին Սումբաթինն էր, և վոչ թե Միխակինը և այդ գարու այնքան տեղ հասցնելը չեր կարևոր, վորքան սայլակի վրա գտնվելը:

Այդպես եր պեսք Սումբաթին, վորպեսզի կարողանա կեղտի բիծ դնել Փիլոսի վրա ու նրան վարկաբեկել կոլխոզում:

— Յես վոր ասում եմ, դուք հավատում չեք, դուք ինձ կուլակի տեղ եք դնում ու խուքս զալք արասու տեղ ել չեք անցկացնում,— խորամանկորեն վարակում եր իր թուլյնով Սումբաթը Քոքոր ամուսն հենց նույն առավոտը, յերբ նրանք իրար հանդիպեցին կոլխոզի դռան առջև ու խոսելով Սումբաթը նրան տարավ կանգնեցրեց գեղի վերջում գալարումներ տվող ես ճամբի մոտ, վորտեղից պիտի անցներ Փիլոսը:

— Յես վոր ասում եմ, թե կոլխոզը քանդողը հենց կոլխոզի ներսը նստած մարդիկն են, Քոքոր ամի, դու ինձ չես հավատում,— ծոր տալով շարունակեց Սումբաթը, այ, մենակ քեզ եմ ասում, ուրիշի չե, ալանջովս ա ընկել, վոր Փիլոսը ձիու փայ գարուց գողացել, տանում ա հետը Քյոսալար՝ ծախելու: Դի վոր ձիու փայը կտրես ու ինքդ ուտես, իհարկե, ձին կը սատկի: Իմ մտածմունքս ինչ ա. յես վախում եմ թաղա ձիու գլուխն ել ուտի. այ թե ինչ: Յես ուզում եմ, վոր մենք յերկուսս ել համոզվենք եդ բանում: Դուդ ա, հոգի ունեմ տալու, յես Փիլոսից եդ բանն սպասում չեմ, համա մարդ ենք, ով ա իմանում, ինչ իմանաս, թե մարդ իր ներսում ինչ չար ու բարի միտք

ունի: Փիլոսը վոր կանցնի, — փախաց նա Քոքոր ամուսնից: — դու մոտեցիր ու սայլակը մի աչք ածա:

Քոքորը ֆնացել եր շվարած: Փիլոսը գող... Նա գովարանում եր հավատար: Նա շատ լավ գիտեր, թե Սումբաթն ինչ պտուղ ա. համա դե մարդն ընչի պտի սուտ խոսա, — մտածում եր ալեխառն ծերուկը՝ մանկանը հատուկ միամտությամբ:

Յերբ գյուղի ճամբամիջում Փիլոսի սայլակը չեքեաց, Քոքոր ամուսնի սկսեց թրպրտալ: Ասես գողությունն ինքն արած լինե:

Փիլոսի սայլակը դողդոցով յեկավ, վոր նրանց մոտով անցնի, Քոքոր ամին ձեռքով կանգնելու նշան արեց:

Սայլակը կանգ առավ:

— Փիլոս, եդ ուր, — հարցրեց Քոքոր ամին:

— Գնում եմ Քյոսալար, լանսպասը բերեմ:

Քոքոր ամին Փիլոսի պատասխանից իսկի բան չիմացավ, վորովհետև գարին կլանել եր նրա ուշադրությունը. նա մոտեցավ սայլակին ու յերբ մեշոկը վերեից դրած աչքն ընկավ, նրա աչքերը կարծես հրավառվեցին ու հարց տվեց.

— Եդ մեշոկինն ի՞նչ ա:

— Գարի ա, — ու բացատրեց, թե ում գարին և ուր և տանում:

Հրճվանքի ժպիտը խաղում եր Սումբաթի ճակատին ու հենց վոր սայլակը տեղից շարժվեց ու Փիլոսն արդեն բավական հեռացավ, Սումբաթը ներքին գոհուհանությամբ զգացումն իր մեջ գտնելով, դիմեց Քոքոր ամուսն.

— Տեսա՞ր... խո տեսար, խո համոզվեցիր... վոնց ել ձեռաց սարքեց, թե Միխակինն ա... Համա, Քոքոր ամի, յես ըլեմ դու, մարդու անգամ գցես վոչ մեղք ա, գլխին դալաբալը կսարքեն, կոլխոզից դուրս կքշեն ու մի կտոր հացից ել կզրկվի։ Յես մենակ ուղեցի, վոր իմանաս, թե ով ա կոլխոզի թշնամին, ով՛ բարեկամը։ Ելի յեմ խնդրում՝ մարդու բան ասես վոչ, — կրկնեց խնդիրը Սուժբաթը, խորապես համոզված լինելով, վոր Քոքորն այդպիսի կեղտոտ գործեր իրանում պահողը չի։

— Դե, Քոքոր ամի, ինձ ներողություն կանես, յես ետոր բոստան ունեմ ջրելու, վռազ գնում եմ բոստանը, — ասաց Սուժբաթն ու թեքվեց դեպի ձախ ու հեռացավ։

Քոքորը տխուր մտքեր վորոճալով ուղղվեց դեպի կոլխոզի գրասենյակը։

* * *

Այն յերեկո կոլխոզում ծեծվում եր բերքաբաշխման հրատապ խնդիրը։ Ավելի շուտ մշակվում եր բերքաբաշխման կարգը։ Ժողովը ձգձգվեց մինչև ուշ գիշեր։ Ուշ լինելու պատճառով, ժողովակառնները հրաժարվեցին ընթացիկ հարցերը քննելուց։

— Ա խալիք, — դռան մոտ պատի տակ պղպած տեղից ձայն տվեց Քոքոր ամին, — ինչ ուզում եք արեք, համա ես մի հարցը հենց հմի քննվիլ պտի։ Կոլխոզում գողութիւն կա, գողությունը պահելու, յեղ գցելու բան չի։

— Կոնկրետ ասա, դուզդուզ ասա, գողն ով ա, — դիմեց նրան նախագահ Պետիկը։

— Գողութիւնն իմ աչքովս տեսա, — մտմտաց Ֆերուկը նորից, խոսքի կեսը կարծես կուլ տալով։

— Գողն ով ա, գողը, — ձայնեցին տարբեր կողմերից կոլխոզիկները։

— Գողը, հրես հա, ըստեղ նստած ա, — վորոշակի վրա բերեց Քոքոր ամին, հայացքն ուղղելով դեպի Փիլոսը, վոր նստած եր Քոքոր ամու աջ կողմը, նրանից քիչ հեռու։

Փիլոսը հանկարծակիի յեկավ մեկ՝ գույնը գցեց, մեկ ել կարծես յեռացրած ջուր ածեցին վրան։

— Փիլոսն ի՞նչ ա գողացել, — հարց տվեց կոմյերիտ վաղոն։

— Գարի, — վրա բերեց Քոքոր ամին. — յես ինքս տեսա իմ աչքով, վոր նա տարավ Քյոսալար ծախելու։

Կոլխոզիկներն ապուշ կտրած իրար յերեսի նայեցին։

Կոմյերիտ վաղոն մատը կծեց։ Նա հիշեց Սուժբաթի պատմածները կուլակ Սուժբաթի ու քոսա Միխակի մասին և նա եղ գողությունը կապեց նրանց հետ։

— Ընկերներ, — ձայն խնդրելով նախագահից, հայտարարեց վաղինակը. — ըստեղ կուլակի սարքած բան կա, հարկավոր ա մի հանձնաժողով ընտրել և ես գործը մանրամասն քննել։

Նրա առաջարկն անցավ։ Հանձնաժողովն ընտրվեց կոմյերիտ վաղոյի նախագահությամբ։

Մի շաբաթ անց, կուլակ Սուժբաթն արդեն ձերբակալված եր՝ իբր կոլխոզի թշնամի ու կոլխոզը քայքայող հակահեղափոխական տարր, իսկ քոսա Միխա-

կը դուրս շարժուից՝ իբր յենթակուլակ ու
անհարազատ ելամենա:

Իսկ Փիլոսը շննել եր:

Նա դեռ ուշքը գլուխը հավաքել չեր կարողա-
նում:

Կարճ ժամանակում յերկու փորձանք կայծակի-
պես յեկեր, գլխովն անցել եր: Լավ ե, վոր յերկուսն
ել անվնաս անցան:

— Կուլակ Սումբաթից ո՞վ ա խեր տեսել, վոր
յես տեսնելի, — մտածեց նա ինքն իրեն ու մտքումն
իրեն խիստ պախարակեց: — Բա վոր Վաղոն չլեր,
յես խո կորած եյի. ո՞վ կհավատար, վոր գարին իմ
չի, գարու գողը յես չեմ, այլ քոսա Միխակն ու կու-
լակ Սումբաթը:

Անսահման շնորհակալության զգացմունքով նա
համակվեց դեպի կոմյերիտ Վաղոն. բայց մաքում
լայն դաշտի մթության մեջ հեռավոր ճրագի պես առ-
կայծեց «տունը քանդելու և կնոջը խլելու» միտքը,
վոր նրան տվել էյին վորոշ մարդիկ:

— Վաղոն արդարությունն ուզեց պաշտպանել,
թե՞ Սուսամբարին սիրաշահել, — անցավ նրա մըտ-
քով, յերբ նա վերադարձել եր տուն ու մտախոհ նըս-
տել յերեխու կողքին: Բայց նա իրեն խիստ կշտամ-
բեց, յերբ սառը դատողությունը իշխեց նրա վրա:

Ի՞նչ եր տեսել Փիլոսը Սուսամբարի և Վաղոյի
միջև: Վոչինչ: «Թող լիզդ կտրեն ու կնկանդ ձեռիցդ
խլեն» — հիշեց կուլակ Սումբաթի խոսքերը, վոր նա
դաշտում ուղղել եր իրեն, յերբ նա կտրուկ կեբալով
հրաժարվել եր գողություն անել, կուլակ Սումբաթի
կամքը կատարե: Չե՞ վոր կուլակ Սումբաթն ու քոսա

Միխակը ալելի զազիր սիջոցներով էյին փորձում իր
վիզը կտրել ու կնկանը ձեռիցը խլել:

Թմկլիկ յերեխան, վոր մինչ այդ անուշ-անուշ
ննջում եր, հանկարծ շարժվեց ու տունը լցրեց լացով:

Սուսամբարը դռնից տուն վազեց:

— Ա, աղա, յերեխու կողքին նստած ես, բա կե-
րում չե՞ս ձեռդ առնես ու գուրգուրե՞ս, — հարձակվեց
Սուսամբարը:

— Սուսամբար ջան, յերանի մեկն ըլի, ինձ
գուրգուրի, — գլուխը կախ մտմտաց Փիլոսը:

— Խի, թագա յերեխա յես դառել գլխի՞ս:

— Սուսամբար ջան, յես ես յերեխուց ել պատիկ
եմ, վորովհետև նոր-նոր եմ՝ սկսում խելքս գլուխս
հավաքել, իմ խերն ու շառը հասկանալ:

Յերբ Սուսամբարը հայացքն ուղղեց դեպի յերե-
խայացած Փիլոսը, նա գլուխը բարձրացրեց ու աչքե-
րը հառեց Սուսամբարի վրա, ասես խոնարհ մեղայա-
կան խոսք ուզեց ասել նրան, վոր փորձել եր դեմ
գնալ նրա խելացի խորհուրդներին:

Այդ մեղայական խոսքն ասվեց յերեխայի թմկի-
լիկ թաթիկներից կուշտ ու անհագուրդ համբույրներ
քաղելով:

ՅԵՐԲ ԲԱՑՎՈՒՄ ԵՐ ԳԱՐՈՒՆԸ

Նա լավ գիտեր, վոր բնության ու յերևութաների մեջ ամեն ինչ ունի իր չափն ու սահմանը:

Բայց ինչո՞ւ անսահման են միայն իր հոգու չափ-բուլբուռները, հույզերը...

Վարարել են այդ հույզերը դարնան լեռնային գետակների պես, շոնգալից վազում են ու վազում են, տանում են նրա թրթուռն սիրտը, հոգին ու մտքերը քամուց թեթև ու քամու թրթուռն թևերով: Ո՞ւր... մինչև ո՞ւր... ինքն ել չգիտե...

Կարենը փորձեց մկրատը ձեռքն առնել ու միտքը տալ իր առջև փռված կտորի ձևին:

Ձեղավ, բան դուրս չեկավ:

Քիչ մնաց մկրատը շեղեր ձանադարհը:

Ու հետո...

Հետո կտորը կփչանար: Դա դեռ բավական չե-
Հարեան վարպետներ՝ Սեդրակն ու Մուկուչը նորից կը-
ծիծաղեյին: Նորից ձեռք կառնեյին նրան:

— Հը՛, մեր տղա, սիրահարվել հո չե՞ս... ուշքդ ինչ-վոր կորցրել ես...

Հիշեց Կարենը Սեդրակի այն որվա աղնաբեր-
յերը նա, հոգեկան նույն ապրումների մեջ, պահան-
ջած կտորի տեղ սխալմամբ մկրատը հրամցրեց Սեդ-
րակին:

Կարենը ջանք գործ դրեց ուշքը հավաքել, վոր-
պեսզի չմատնի իրեն, վորպեսզի վոչ վոր չնկատի իր
հոգու անհավասարակշռությունը, մանավանդ, վոր ին-
քը «հարվածային» եր ու իր դանդաղկոտությունը
գործի մեջ կարող եր ամոթով անել նրան ընկերների
մոտ սոցմրցման խնդրում:

Կարի գործարանի հսկա դարպասում տենդային
շարժում ու կյանք կար: Յերկշարք կարի մեքենաների
դռուցը բռնել եր սրահը: Կար անող կանայք ու տղա-
մարդիկ գլխիկոր, կլանված իրենց աշխատանքով, ձե-
վում եյին ու կարում, կարում եյին ու ձևում: Կտորի
տձև կտրտվածքներ բանավորների հարվածային լենտա-
յում, սեղանի մի ծայրից սկսած, ձեռքից-ձեռք անց-
նելով ձմվում եյին ու վորեւ հագուստի կերպարանք
ստացած ընկնում, կուտակվում եյին սեղանի մյուս
ծայրին ու հագուստեղենի մի թումբ կազմում:

Լավ է Կարենը կապ չուներ լենտայի հետ: Լեն-
տայում նա հնարավորություն չեր ունենա սուզվելու
իր հոգին որորող այն հիշողությունների մեջ, վորոնք
այնքան անուշ եյին, այնքան հաճելի... Յե՛վ յերբ նա,
դեռ ու դեռ նայելուց հետո, համոզվեց, վոր իր վրա
ուշադրություն դարձնող չկա, գազզահի վրա փռած
կտորը շուռ ու մուռ տվեց, նորից ուղղեց, վոր ձևի:
Սե ու յերկայն կտորի վրայի կավճի ճերմակ գծիկնե-
րը, բաց դաշտում փռված ու հեռուներում ձուլվող
ճամբի նման, նրա միտքը տանում եյին դեպի գյուղ,
հասցնում նրան կանաչներում թափված են մարազը,
ուր նա վերջին անգամ տեսնվեց նրա հետ, Մելինեյի
հետ:

Սիրուն եր Մելինեն: Փթթած գարուն աղջիկ:

Մագերի թանձր խոսքով կենեք, յերբեմն, ծածկում եյին նրա ձախտն ու թուխ ֆոնի մեջ ավելի գրավիչ, ափելի գերող զարձնում նրա աչքերը: Մեկնեն անսահման սիրում եր Կարենին: Կարենն ել իրեն շատ վաղուց եր կապված զգում Մեկնեյի հետ:

— Կարեն ջան, վոր գնաս քաղաք, մեկ ել յե՞րբ կգաս, — հարցրեց նա համարյա շշուշով, յերբ նրանք վերջին անգամ գյուղի դպրոցի շենքի մոտ, յերեկոյան մթնշաղին, հանդիպեցին իրար:

— Մեկ ել ամառը կգամ. ամառն ինձ մի ամիս ոտպուսկ ունեմ, կգամ քեզանից կարոտս առնելու, — պատասխանեց Կարենն ու հուզված գրկեց Մեկնեյին, կուշտ համբուրեց ու հետո... հետո ինքն ել չիմացավ, թե ինչպես բաժանվեց նրանից, վազեց տուն ու քիչ անց ճամբա ընկավ դեպի քաղաք:

Հիշեց այս բոլորը Կարենն ու դեմքը շառագունեց. թագուն ծոցի գրպանից նամակի նման մի բան քիչ բարձրացրեց, նայեց, նայեց ու նորից պահեց:

Կարենը համոզվեց, վոր նոր ստացած նամակը Մեկնեյից եր: Նա անհամբեր սպասում եր աշխատանքի դադարին, վորպեսզի քաշվի մի անկյուն կամ դեպի տուն ու ազահուլթյամբ կլանի նամակի բովանդակությունը:

* * *

Յերբ Կարենը տուն յեկավ, յերեսին գույն չկար: Ասես դեմքին աշուն եր թառել:

Յերկրորդ հարկի յերկար պատշամբի ծայրի փոքրիկ ու նեղիկ սենյակի դուռը աննկատելի բացեց, գլխարկը մի կողմը նետեց ու առանց հանվելու

ընկավ թախտի վրա փռած անկողնի վրա յերեսն ի վայր:

Ձքնեց, վորովհետև նա քնելու մտադրություն բոլորովին չուներ: Մի ներքին փոթորիկ արկածում եր նրա անդորրն ու սուզում նրան խառնիխուռն մտքերի անհանգիստ ծովը:

Մի փրփրահույզ ու չարախինդ միտք, արծվի նման, կտցում եր նրա հոգին ու խորունկ ցավ պատճառում:

— Ձեր հերն ել անիծած, թե չեք ընդունի, — կարծես ուզեց հանգստացնել իրեն Կարենն ու քիչ անց նորից մոմտաց:

— Ախր հորս հետ ի՞նչ կալ ունեմ. նրանց հույցին եմ, թե ջրին, վոր նրանց պատճառով ինձ չեք ընդունում:

Նոսքը կուշարքերն ընդունելու մասին եր: Կարենը վաղուց եր փափագում կուշարքերը մտնել. այն ել ասեք, վոր նրան այդ քայլն անել դրդել եյին կուսընթիվի քարտուղարն ու սրտակից ընկեր Վոսմը:

Այս յերկուսն ել չափազանց նպաստավոր կարծիք ունեցին Կարենի մասին և գտնում եյին միանգամայն արժանի, վոր նա լինի կուսակցության շարքերում, վորովհետև Կարենն իր տոկուն աշխատանքով եր նրանց բերել այդ համոզման: 18 տարեկան թրուվուռն յերխառաարդ եր Կարենը, յերբ դպուղից քաղաք յեկավ ու մտավ կարի գործարան փեշակ սովորելու: Արդեն 4 տարի յեր ինչ աշխատում եր գործարանում և աշխատանքի ընթացքում նա ցույց եր տվել մեծ ընդունակություն կար ու ձևի գործում:

Դա բավական չէ: Նա և ակախիխտ եր: Գործա-

բանում ինչ խմբակ կազմակերպվեր, Կարենը մեջն եր: Տեղիումն կից վորեւ հանձնաժողով կազմվեր, ամենից առաջ պիտի Կարենի անունը տային: Կարենը մասնակցում եր պատի թերթին, յերբեմն ել տպագրական մամուլին և գիշերային դպրոց եր հաճախում: Բջիջի բաց նիստերի մշտական հաճախորդն եր:

Միմիայն մի չարաքաստիկ դեպք նրա բախտի անիվը քիչ թեքեց: Տեղիումը աշխատակիցներին ինչ վոր նպատակով փոքրիկ գումար եր գանձել և փողը գործադրելը հանձնել եր Կարենին: Կարենի ծակ գըրպանից կորել եր փողը, բայց հավատացողն ով եր...

Աննկատելիորեն, բայց վորոշակի խախտվեց ընկերների հավատը դեպի Կարենը:

Այդ բանը շատ վատ ազդեց նրա վրա, բայց ի՞նչ կարող եր անել... «Լավ ե մարդու աչքը դուրս գա, քանց անունը» — ասում ե ժողովրդական իմաստությունը: Յեվ այս բանի հետեանքով նա շահեց «պըստիկ ռաստրատչիկ» մականունը:

Այդ դեպքից անցել եր արդեն մի տարի: Կարենը չեր դադարում ակտիվ աշխատելուց: Յերը գործարանում «հարվածային» աշխատանքի մասին խոսք բացվեց, Կարենը մեկն եր նրանցից, վորոնք իրենց «հարվածային» հայտարարեցին:

Ու մի ուր ել վորոշեց դիմում տալ բջիջին իրեն կուսակցության շարքերն ընդունելու համար:

Բջիջը նրա խնդիրը ժամանակավորապես յետաձգեց, նկատի ունենալով վորոշ չստուգված տեղեկություններ:

Հայտնի չե վորտեղից, բայց բջիջի անդամներից մեկի ականջն եր ընկել, վոր իբր թե, յերբ գյուղի

կոլլեկտիվի վարչությունը Կարենին առաջարկել եր մտնել կոլլեկտիվ, Կարենը մերժել եր: Այս հանգամանքն աչքաթող անել բջիջը չեր կարող:

Յեվ ահա այս վորոշման լուրն եր, վոր նրան անհանգստացնում եր:

Յերը Կարենը գլուխը բարձից բարձրացրեց, սենյակում արդեն մութն եր: Փողոցից միայն լույսի մի յերկարածիկ շող ներս եր ընկել պատուհանից ու ընկել հանդիպակած պատին:

Նա, հանկարծ, սթափվեց, տեղից վեր կացավ, փոքրիկ մրակալած լամպը վառեց ու նստեց սեղանի մոտ:

Նամակ գրեց ծնողներին:

«Ամի ջան, նանի ջան, շատ կարոտալի բարե ձեզ, ես քույր Պայծառին ու յեղրայր Վրթոյին: Յես շատ լավ եմ, նույնը և ձեզ ցանկամ: Փեշակս ել արդեն լավ սովորում եմ: Բըյուկ ձեզն ել սովորեցի, վոր գամ, ամուս ու վրթոյի համար միմի բըյուկ պիտի ձեւեմ ու կարեմ: Ամի ջան, նամակումդ գրել եյիր, վոր փող դրգեմ, ցորեն առնեք, հաց անեք ուտեք, վոր կովի ու յեղներեղ համա ել կեր առնեք... Ախր դե վոր եղ անտեր անասուններն ու դուք առանց կերի ու հացի եք մնացել, լավ չի ըլլի, վոր են ա միանգամից մտնեք կոլխող ու ձեր անգաճն ել դնչացնեք, իմն ել... Ամի ջան, եղ յես ի՞նչքան պտեմ դարգիր, վոր համ հացի տաք, համ կերի, համ սերմացուր, համ ել դեղի ու վարի: Են ա են կոլխողը համ հաց ունի, համ կեր, համ ել հազար տեսակ մաշիներ: Բա խելքներդ ի՞նչ ա կըտրում, վոր մինչևի հմի չեք մտեր:

Ամի ջան, նանի ջան, այ, յես ձեզ ասում եմ, վոր

յես քաղաքից կարալ չեմ ենքան դրդեմ, վոր դուք ծե-
րը ծերին հասցնեք: Թե ուզում եք, վոր յես ձեր վոր-
դին ըլեմ ու իմ վրաը ձեր ոջախումն ելի յերևա, ես
նամակս ստանաք թե չե՝ գրվեք կոլխոդ: Ես նամակի
հետ ուղարկում եմ մի պրաշենիա ել, հենց եդ պրաշե-
նիեն ել, ամի ջան, կտանես, կներկայացնես կոլխոդի
վարչությանը: Պրաշենիի թղթի յետևը խաչ նշան եմ
դնում, վոր չշփոթեք:

Ամի ջան, մի խնդիր ել ունեմ. կոլլեկտիվ ընդուն-
վեք թե չե, ինձ ել մի գիր գրի, վոր իմանամ: Սպա-
սում եմ պատասխանի:

Բարեւս նաև Թովալենց (Մելինեյի հարազատնե-
րին): Կարեն Ավջոյան:

Կարենը նամակը գրեց ծրարի մեջ, կտարած
ռուսերենով հասցեագրեց, լույսը մարեց, գլխարկն ա-
ռավ և անից դուրս յեկավ:

Հոգն իր փխրուն շուրթերով մի քանի անգամ
համբուրվել եր ձյունի մանրիկ ու սառը փաթիլների
հետ: Բայց դաշտ դուրս գալ աշխատանքի գյուղացին
գեռևս չեր կարող: Սարերի դռները դեռ ևս ձյունի
հաստ շերտով պատած էին: Դեռ վաղ եր: Այնուամե-
նայնիվ գյուղացիք գարնանացանի հոգսով էին տար-
ված: Բահ, խոփ, գութան և այլ դործիքների նորոգ-
ման մեջ էին:

Յեղսան նանը շատ նախանձեց, յերբ տեսավ
Պոռչ Լեքսոսանց Սեթն յեկավ, իր գրկից Մարուքի
կտարած խոփը տաքավ, անփող նորոգեց ու բերավ ել
յես տվավ տիրոջը:

— Շատ ել վոր կոլխոդի մարդ ա, բա մի թիքա
ադ ու հաց ել ա չի կտրե՞լ իմ տանը, վոր մի լավու-
թիւն ել մեզ աներ, մեր խոփն ել դգեր ու մեզ տա՞ր,—
մտածեց նա ինքն իրեն:

— Ճար չկա, ա կնիկ, մենք ել պտենք մտնի
կոլխոդ, եղպես ա ուզում Կարենս, — ասավ Քոքոր
ամին, յերբ գյուղամիջից տուն վերադարձավ:

— Խի՞, ա մարդ, վճնց թե Կարենն ա ուզում:

— Կարենս շաշ ադա չի: Նա ինձանից ու քեզա-
նից ավելի լավ ա հասկանում աշխարհի խեղճ ու շա-
ռը, մեր ոգուտն ա զնաք: Վոր կոլխոդից մեզ ոգուտ
չլի, բա նա սհենց բան կգրե՞... — ասաց Քոքոր ամին
ու նամակը մեկնեց կնոջը:

Յեղսան նանը վրա ընկավ, նամակը մարդու
ձեռքիցն առավ ու գիրը թարս բռնած, յերկու անգամ
ծրարից համբուրեց ու կարոտագին կրծքին սեղմեց:

— Արեիդ մեռնեմ, բալա, դարիւր դուշ բալա, կա-
րոտս ելա նամակիցդ առնեմ, — ու աչքերում ինչ-վոր
փայլիկեց:

— Ես ա գնում եմ պրաշենի տամ կոլխոդին, վոր
մեզ ել ընդունեն, — վրա բերեց Քոքոր ամին:

— Ա՛յ մարդ, գժվել խո չե՞ս...

— Խի՞ յեմ գժվել:

— Խեղք հացի հետն ես կերե՞լ: Ուզում ես տու-
նըս բրիշակ աներ, շներոց-գելերոց անե՞լ:

— Ա՛ Յեղսան, ախր մի տես ինչ ա գրում ե՞
Կարենը: Ասում ա, թե վոր ուզում եք, վոր իմ վրաը
մեկ ել ձեր ոջախը մտնի, պտի ընդունվեք կոլխոդ,
համ ել թե՝ ձեզ կարալ չեմ հացի փող դարգեմ:

— Վճւյ, ջահել ա ե՛, ջահել. նա շատ ա հասկա-

նմամբ բանն ընչուսն ա... Վոր մեռնեմ ե, կարալ չեմ հարիր հոգու հմա կարած յորդանի տակ մտնեմ...

— Ա, կնիկ, նա վոր չի հասկանում, բա դու յես հասկանում... Յանի Կարենը մեր դուջմանն ա... Վորդին իրա ծնողների վատը կուզի... Հալքաթ լաֆն եդ ա, վոր ասում ա, — ու Քոքար բիձեն վառած փեշի կողքին հասած, արեխներից մեկի կապերը քանդեց, արեխը թափ ալից, գուլպայի կրնկի պատռած մասերըն իրար վրա բերեց, նորից հագավ ու տեղից դըժվարությամբ բարձրացավ: Յերբ Քոքոր ամին խնդրագիրը ձեռին սննյակից դուրս յեկավ, Յեղսանը շատ յերկար աչքը նամակին գցած, տեղումը մեխված մնաց ու մտածմունքների մեջ ընկավ:

* * *

Ձմեռը դեռ չեր վերջացել, բայց գարնան հոտն արդեն բուրում էր: Ճկճկան արեք խաղում էր սարերի ձյունի վերջին մնացորդների հետ: Սարի դռնի առջև փոսից առու յեր բանում: Գյուղի ծուռ ու մուռ փողոցներում, հոսող ջրերի շնորհիվ, հսկայական ցեխ էր ստեղծվել ու տեղ-տեղ սալերն ախպես եյին խորվում ցեխի մեջ, վոր մարդիկ հազիվ եյին նրանց դուրս հանում:

Գյուղում աշխուժություն կար:

Ամենի բերանին կոխողն էր: Բոլորը խոսում եյին կոլխոզի մասին, նրա կամ լավը, կամ վատն եյին ասում:

— Համատարածս վերն ա, ախպեր, թող տան ամեն մարդ իրա ուզածի պես ապրի ելի, — պանգատվում էր դուքանչի Դեդալ Ունանը, վորի մասին գե-

ղացիք միաբերան են եյին ասում, թե՛ «նրա տանը ծախ յեղից բացի, ամեն ինչը բոլ ա»:

Նրա հետ համամիտ էր և Թոփալենց Մինասը՝ Մելինեյի հայրը:

— Կոլխոզ հնարողի տունը կրակ ընգնիլ պաեր, — ասաց մի ուր ինքն իրեն Մինասը, յերբ խմացավ, վոր գեղի մեծ մասը խնդիր է տվել կոլխոզ մանկու համար:

Յեղսան նանին ել շատ էր մտածել եդ կոլխոզի մասին: Յերեկ աղբբի գլխին կնանիք շատ խառնուխառն թիշ բաներ պատմեցին կոլխոզից: Լավ ել ասին, վատ ել. համա կասես վատն ասող ալիքի շատ յեղավ...

— Աղջի, ինչ ասիր, կնկափոխ, — հարցրեց Չահել հարսներից մեկը տերտերի կնոջը:

— Հա բա, կոլխոզում մարդիկ կնկափոխ են անելու, ով ում կնկան հավանեց, նրա ծոցն ել կերթա, — վրա բերեցին տիրուհին ու կուլակ Դեդալ Ունանի կնիկ Սավգյուլը. — բա խելքը գլխին մարդը գլուխը սող կնիկը կոլխոզի ճանկը կգցի, — կուժն ուսը քաշելով վերջացրեց խոսքը Սավգյուլը:

— Եդ լիզուդ քոքիցն ա կտրելու ե... Ա՛, մերդ մեռնի վոչ, եդ խի՞ յես սարսաղ-մարսաղ դուս տալիս, ես կնանոց միաքն ել պղտորում, — վրա բերեց բատրակ Մուքելի կնիկ Հեղնարը, վոր գեղի նոր ակտիվացած կանանցից էր. — ես ա քերս երկու տարի ա կոլխոզի անհաճացից եր. — ես ա քիւր չի մի տհենց բան պատահեց նրան: Ղամ ա, բա խի՞ չի մի տհենց բան պատահեց նրան: Կոլխոզի բհամ գալը ձեզ ձեռնտու չի հա... Ուզում եք գեղացիք ելի են մութ մարդիկը մնան, վոր ձեր առաջվա դովրանը բանեցնեք հա...

Հեղնարի խոսքը Յեղսանին շատ դուր յեկավ:

— Ինչ տեղին ասեց ե, — մտածեց Յեղսանն ու հիշեց իր թաղա խալիչեն, վոր Սավգյուլը տակովն արեց մի թուփում: Եղեն ժամանակն եր, յերբ Կարենին քաղաք ուղարկելու համար փող հարկավորվեց: Յեղսանը ստիպված յեղավ Սավգյուլի ոգնությանը գիմել ու խալիչեն նրա մոտ գրավ զնե:

Մութն արդեն ընկել եր, վոր Քոքոր ամին տուն վերադարձավ կոլխոզից:

— Ա՛ Յեղսան, գնա մի Բիրդանի տղին կանչի Կարենիս մի նամակ գրեմ, իմաց անեմ, վոր արդեն կոլխոզ ենք:

Յեղսանն ընկավ մտածմունքների մեջ: Յերբ Հեղնարը կոլխոզի խաթեր խփեց ախրուհուն ու յերկու թունդ խոսք ել ուտեցրեց Սավգյուլին, Յեղսանն այնքան վողկորվեց, վոր այն մոմենտին նա շատ ափսոսաց, վոր ինքը դեռ կոլխոզի անդամ է, հիմի ինչի՞ տրամադրությունն ընկավ: Չկարողացավ հասկանալ: Նրա միտքը քամու հարվածներին յենթարկվող ծառի վտիտ ճյուղի նման մեկ աջ եր թեքվում, մեկ ձախ:

Յեվ վատ եր կոլխոզը, և՛ լավ:

Լուսադեմ եր:

Կապտավուն մութը արեւի ճառագայթների հեռավոր բեկերեկումների տակ հեռոհեռ երկում եր:

Յեղսանը անից դուրս յեղավ հավ ու ճվի կուտ տալու, յեղներին կեր տալու համար:

Մտավ գոմ:

Ծիրան կովի կողքին փնչացնում եր ու մոր

պտուկները հետ խաղում փոքրիկ աչառը: Կանգնեց մի պահ Յեղսանն ու անկուշտ նայեց:

— Եգուց ել իմը Հես ըլելու հա, Ծիրան ջան, — շրթունքների թույլ դողդողով արտասանեց Յեղսանն ու մի բան, կարծես, կոկորդին դեմ առավ:

— Ա Յեղսան, վոնց թե Ծիրանը քոնը չի ըլել ու Եգուց սաղ կոլխոզի Ծիրանն ա քոնն ըլելու, — ա սավ Քոքոր ամին, վոր աննկատելի ներս եր մտել գոմը, ինչ վոր բան վերցնելու համար:

Դեռ արեւ չեւ թեք ընկել իր վերջին հենակետին՝ դիմացի Տավշան սարին, յերբ գյուղում տնետուն լուր ընկավ, թե՛ գյուղն ինչ՝ վոր քաղաքի բանավոր մարդիկ են յիկել ու գյուղացոց ժողովի յեն կանչում: Յեկողը կարի գործարանի բանվորական բրիգադն եր: Շատերը, մանավանդ հասակավորները, իսկի չեյին ել հրահանում, թե բրիգադն ինչ բան է ու բրիգադի տեղ «պրիկադ» եյին ասում:

— Արա, Մաթոս, խըճիթում ոլրիկաղ ա յեկել գընանք մի հլա տեհնանք ինչ ժողով են անում:

Բրիգադի ակտիվ անդամներից մեկն ել Կարենն եր: Յեղսանի ու Քոքորի համար Կարենի գյուղ գալը այնքան եր անսպասելի, ինչքան անսպասելի կլինեւ արեւի յերևալը մութ գիշերին:

Քոքորն ուղեկցեց վորդուն ժողովի:

Բազմությունը մեծ եր:

Որակարգի մեխը բաարակ Մութելի առաջարկությամբ դարձավ համատարած կոլեկտիվացումը:

Հարցը վճռվեց համարյա միաձայն: Գյուղը հայ-

տարարվեց կոլլեկտիվացման յենթարկված: Վորոշվեց նաև 4 չարամիտ կուլակի գույքն ու ունեցվածքը հանրայնացնել: Դրանց շարքին եր և Թոփալենց Մինասը: Ժողովի հետևյալ որը Թոփալենց Մինասի մարազի մոտ յերկու սովեր սահելով անցան ու մտան Մինասի մոտ:

Թեև սակամարդ, բայց այստեղ ել ժողով եր: Ինչ վճովեց, հայտնի չե, այսքանը պարզ ե միայն, վոր բոլոր հարցերն այստեղ ել վճովում եյին միաձայն:

* * *

Բրիգադայինները գյուղում կպել եյին յեռանդուն աշխատանքի: Վոչ մի բատրակ, չքավոր ու միջակ գյուղացի չեր ֆնացել, վորի համար կամ խոփ, կամ գութան, կամ բահ ու մանգաղ նրանք վերանորոգած չլինեյին:

Իսկ յերեկոյան դեմ, որվա աշխատանքը վերջացնելուց հետո, կոլխոզնիկներն ու բրիգադայինները հավաքվում եյին «կանցելարում» ու «գասեղանի» սարքում:

Թանձր, մութ գիշեր եր:

Բրիգադի գյուղ գալու յերկրորդ գիշերը, յերբ Կարենը մենակ տուն եր վերադառնում, գյուղի նեղ փողոցներից մեկում զանվող Կարենանց անից վոչ հետո մի սովեր շարժվեց ու վազեց դեպի Կարենը:

Մեղինեն եր:

— Կարեն, Կարեն — ձայնեց նա կիսաձայն:

Կարենը սթափվեց, կանգ առավ ու յետ նայեց: Ըստ յերեկոյթին, ձայնը ճանաչեց, բայց դժվարացավ հիշել, թե ում ձայնն ե: Շարժվեց դեպի սովերը:

— Կարեն ջան, բա դու եղբան անգուլթ ես, յեկել ես գեղ ու ինձ չես ուզում տեսնել, ինձ չես հիշում:

— Մեղինե, դու կես գիշերին ետեղ ինչ ես շինում:

— Յեկել եմ քեզ տեսնեմ: Կարեն ջան, ախր դու իմը չեյիր, բա ես դու չես գրեց — ապաց Մեղինեն ու մթության մեջ ձեռքը տարավ դեպի կուրծքը, շորի տակից հանեց մի նամակ ու մեկնեց դեպի Կարենը:

Կարենը մի բուպե իրեն կորցրեց: Մի գուրեկան հուշ փովեց նրա ուղեղում: Արյունն առանձին յեռանդով կարծես սկսեց խաղալ նրա յերտկներում: Դեմքն սկսեց այրվել տաքությունից: Նա անսկատելի մոտեցավ Մեղինեյին, գրկեց նրան ու մի համբույր ցանեց նրա այտին:

— Յես քեզ ելի սիրում եմ... համա չե, չեմ սիրում... Յես կարալ չեմ քեզ սիրեմ...

— Ընչի՞, — չփոթված հարց տվեց Մեղինեն:

— Դու կուլակի աղջիկ ես, քեզ հետ կապվել չեմ կարող:

Մեղինեն վախկոտ թռչունի պես ամբողջ մարմնով սրտում եր: Նա սկսեց շատ խուլ հեկեկալ:

— Կարեն ջան, ինձ թողնիլ մի բերախտ, յես առջիդ դուլ կլեմ, թաք ըլի դու ինձ հետ ըլես, դու իմն ըլես:

Մեղինեն ու Կարենը բոլորովին չնկատեցին, թե ինչպես նեղ փողոցի անկյունից մի մարդկային սովեր վոտքերի ծայրերով անցավ փողոցի մի անկյունը:

— Դժմը, — լավեց հրացանի մի պայթյուն ու Մեղինեն ճշաց: Գնդակը կպել եր ճիշտ Մեղինեյի կողքին ու նա ընկավ Կարենի վրա:

Գյուղն իրարանցում ընկավ: Գյուղի ակտիֆն ու բրիգադայիները վտառի յեկան:

Մարդասպանը բռնվեց:

Թոփալենց Մինասն եր: Կատարել եր կուլակների ժողովի են գիշերվա տերրորի վորոշումը: Բայց Կարենին սպանելու աեղ սպանել եր իր աղջկան:

* * *

Կոլխոզը որեցոր ծաղկում եր:

Ամբողջ գյուղը, ասես մի փեթակի մեղու դառած, քրտանջան աշխատում եր:

Կոլխոզի ամեն մի անդամ մտել եր իր գերը և գետեր իր անելիքը: Աշխատանքը կոլխոզիկների մեջ բաժանելու ժամանակ Գոքոր ամուսն ընկել եր կոլխոզի անասուններին հետևելն ու տիրություն անելու աշխատանքը:

Գարնան շունչը տարածվել եր ամենուրեք: Դաշտերն սկսել էյին տեղ-տեղ կանաչին տալ: Գեղի ճամբին ինչ-որ անսովոր գյուղատնտեսական մաշինեք յեբեկացին:

Ջուխտ տրակտորներ ինչ-վոր անուշ խրխնջում էյին դաշտում, յերբ Թոփալենց Մինասին տարան քաղաք բանտ նստեցնելու:

Նա գնում եր գունատ, մտքերի ծանրության տակ գլուխը ձկած ու շարունակ կրկնում եր.

— Ի՞նչ արի, յես իմ ձեռքով տունս քանդեցի, — ու յերեակայության մեջ պատկերացում եր նա Մեկինեյին դիակնացած, արնաթաթախ իր առջև փռված. — Ամ սպանեցի, ինքս ինձ, — մրթմրթաց նա ինքն իրեն:

Գարուն եր արդեն:

ՆՈՒՆՈՒՖԸ

Վարդաբլուր գյուղում ենքան վարդեր չկային, ինչքան բլուրներ, բայց թե ինչու գյուղը Վարդաբլուր եր կոչվում, դա շատ շատերի համար մնում եր հանելուկ:

Լեռնային մշուշում պահ մտած ու բլուրներից կազմված այդ գյուղը վարդի յերես համարյա թե չեր տեսնում, յեթե հաշվի չառնենք այն միակ թուփը, վորը պատահական անցորդի պես հյուր եր ընկել Համբոյինց փոքրիկ բախչան:

Ամեն գարնան փթթում ու ծաղկում եր վարդի այդ լղարիկ թուփը, բոսոր ծաղիկներով գուգում եր իր կարճիկ իրանն ու գյուղի ջահեղների ուշադրությունն իր վրա գրավում: Բլուրներից մեկի վրա միայնակ բաղմած վարդի այդ թուփն եր գուցե պատճառը, վոր գյուղը կոչվում եր Վարդաբլուր:

* * *

Գարնան արեկող որերին, յերբ գանգրահեր ու թուխաչյա Նունուֆը Համբոյինց բախչի մոտով կումն ուսին աղբյուրն եր գնում, նա իր արեակահն ու խոհուն հայացքն ուղղում եր գետի ժպտերես վարդենին, մի պահ կանգ եր առնում, անհագուրդ նայում ու ապա ինչ-վոր անորոշ ցանկություն թրթռում, վետավետում եր նրա հոգու խորքում:

— Ես տունը մերը պտեր, — մտածում եր նա ամեն անգամ ու առկայծող աչքերը հազիվ պոկելով տան ու բախչայի վրայից, շարունակում եր ճամբան:

Իժվար չեր գուշակել վոր նրա ուզածը ենքան բլրին թառ ըլած քարաշեն ու ցեխածեփ տունը չեր, վորքան այդ տան մեջ վարդենու նման փթթած սեռչյա Մամոն եր, վորին հիշելիս անգամ խնձորի նման կարմրում եր Նունուֆին:

* * *

Անցան օրեր...

Ու յեղավ ենպես, ինչպես Նունուֆին եր յերազուս:

Եղ տունը յեղավ Նունուֆենցը, այսինքն՝ Նունուֆը դարձավ Համրոյենց հարսը:

Լայնաթիկունք ու սեռչյա Մամոն իրեն շատ յերջանիկ զգաց Նունուֆի հետ:

Բրեգադավար եր Մամոն կոլխոզում և ակաթիլիստ կոմսոմլիսաներից ամենաակաթիլը: Յերը նրա հայրը՝ կոլխոզնիկ Համրոն մեռավ, նա լիովին փոխարինեց հորը և համառ պայքար տարավ կոլխոզը քանդող կուլակներին դեմ: Մի օր նույնիսկ կուլակ Գասպարը փորձեց սպանել նրան, բայց բան դուրս չեկավ ու չարագործը տեղն ու տեղը բռնվեց ու բանա դրվեց:

Նունուֆը թե ու թիկունք յեղավ Մամոյին: Մամոն վոչ ախպեր ուներ, վոչ քույր: Նունուֆը փոխաբերեց թե մեկին ու թե մյուսին:

Կոլխոզում Մամոն բրեգագի հոգին եր: Նրա բրեգադը պլանների թերակատարում չգիտեր:

Ավելին, վորտեղ պլանի թերակատարում, այնտեղ

Մամոյի բրեգադը պիտի ոգնության հասներ ու ճեղքը վերացներ: Նունուֆը կարծես կրկնապատկեց նրա աշխատանքային վոգևորությունն ու յեռանդը, գուցե այդ եր պատճառը, վոր նա ավելի ու ավելի սիրեց Նունուֆին:

Մի օր, յերը նրան ուղարկեցին ռայոնական կենտրոն կոլխոզնիկներին կոնֆերենցիա, վերադարձին նա Նունուֆի համար մի գույգ նախշուն չափուկներ բերեց: Մամոյի մայրը՝ Զանանը հեշ յխանդեց, թեև դա առաջին անգամն եր, վոր քաղաքից գալիս վորդին իրեն համար ընծա չեր բերում:

Նունուֆը մի օր շատ տխրեց, ասես ունքերից գորշ ամպի կտորներ կախ ընկան:

Մամոն գնում եր Կարմիր բանակ:

— Ախի, բա ամանչում չես... Նոթերդ ընենց կիտեղ ես, ասես գնում եմ, վոր ել չգամ, — հանգստացրեց Մամոն Նունուֆին:

— Գալդ գիդամ, վոր գալ պտես, համա դե աչք ա ելի, իրեն փայ արտասուքն ուզում ա, — գոգնոցի ծայրով աչքերը սրբելով, հազիվ զսպեց լացը Նունուֆը:

Յերը նորակոչիկներին ուղեկցող գուռնի ճայնը հեռու տարածության մեջ մարեց, նոր միայն Զանան նախին ու Նունուֆը տուն դարձան, արցունքի փայլփրլուն կաթիլներն աչքերին:

Առաջին նամակը Մամոյից ստացվեց նրա բանակ մեկնելուց ուղիղ ամիս ու կես անց: Կոտրած գրերով գրած նամակում Մամոն նկարագրում եր, թե ինչպես իրենք տեղ հասան, ինչպես իրենց զիմավորեցին և ինչպիսի վերաբերմունք կա բանակում զեպի նորակոչիկները: Նամակի վերջում՝ Զանանի ու Նունուֆի հա-

լը հարցնելուց հետո, Մամոն Նունուֆին առաջարկում էր խաբարներ գրել գեղի անց ու դարձից ու ակտիվ կերպով մասնակցել կոլխոզի աշխատանքներին մինչև իր գալը:

— Թող մեր դուշմաններին աչքը քոռանա: Քու ակտիվ աշխատելը համ տան համար լավ կլի, համ քեզ համար, տանը տխուր չես նստի, — գրում էր նա:

Յերբ Նունուֆը գիրը հաղիվ ջոկելով նամակը կարդաց, Զանան նաև մոտը նստած, մերթ տխրում, մերթ ուրախանում էր. ուրախանալու պահին նրա դեմքի կնճիռներն, ասես, անհայտանում էին:

Նունուֆը խնամքով նամակը ծալծելից ու կոխեց սնդուկի մի անկյունը:

Ամեն անգամ, յերբ Նունուֆի միտն էր գալիս Մամոն, սկեսրոջից թաղուն հանում էր սնդուկից նամակն ու նորից կարդում ու ելի խնամքով ծալում ու դնում իր տեղը:

* * *

Բերքառատ դաշտերը բանուժի կարիք ունեյին: Ցորենի հասուն ու վոսկեհատիկ հասկերը գլուխները կախ գցած սպասում էին, վոր հյուր գան իրենց հորն՝ դացող մեքենան ու մարդը, գուրգուրեն, խնամքով փնջեն և արեն ու անձրեի ձեռնկումներից ազատելով, հանգիստ տան իրենց:

Պյուզի կոլխոզում ընդհանուր ժողով է:

Մայրամուտին դեմ կոլխոզիկները կամաց-կամաց հավաքվում են գալրոցի սրահներից մեկում:

— Ընկերներ, 10 որվա ժամկետում կոլխոզի բերքը պտի հավաքված ըլի, վորպեսզի պետությանը

հանձնվելիքը հանձնվի պետության, իսկ ֆնացածը տեղավորվի կոլխոզի ամբարներում, — հայտարարեց կոլխոզի նախագահ Արութը. — համա, վոնց վոր ձեզ էլ հայտնի ա, մեզ մոտ բանողը քիչ ա, ուսողը շատ: Մարդիկ կան, վոր հաղիր-հագրաբաշի յեն ման գալիս: Մեզ հարկավոր ա թամբալների դիմակը պատռել, նըրանց կարգի հրավիրել, վորպեսզի բերքահավաքի գործը չտապալվի:

— Եզ վաղուց էր պետք, — ձայնեց տեղից Կակոսանց Ունանը, 40 տարեկանին մոտ մի մարդ, վորի աչքերի փոսերը խոսելիս կարծես ավելի էյին խորանում:

— Եզ լավ ա, վոր դու ել չես ժխտում, — վրա բերեց Արութը զայրույթը հաղիվ զսպելով, — հենց մեկը քեզ նման լողրի դիմակն ա հարկավոր պատռել, վոր գործի որմեջ ես դուրս գալիս:

— Բա խի, յես պարտավոր եմ աշխատեմ, վոր Համբոտանց, Վրթոտանց ու ուրիշների ոջախները վայելեն... — առարկեց Ունանը:

— Ամենքն իրենց աշխատանքն են վայելում, դու քո արշինով մի չափի ուրիշներին, — կարուկ հատեյ նրա խոսքը Արութը:

— Բա երեզ համբոյենցից մարդ խի՞ չիր յեկել հանդը հնձի:

— Ընկերներ, — դուցացող ու ամոթխած ձայնով միջամտեց Նունուֆը ու նունեզույն շրթունքները հուզմունքից խաղ տվին: — Յերկու որ էր, վրես հալ չկար, մունքից խաղ տվին: Այ հմի լավ եմ, ելի կարող եմ աշխատել:

— Դե, Նունուֆին նոր չափաի ճանաչենք, մենք

ամենքս⁶ ել գիտանք, թե նա վոնց աշխատող ա, Ունանը թող իրա դարդը քաշի,—մեջ ընկան մի խումբ կոլխոզնիկներ:

Նունուֆի ինքնասիրությունը շոյվեց, հուզմունքից գուշն ավեց: գուշն առավ ու տեղը նստեց:

Բայց ինչ-վոր միտք նրան անհանգստացնում եր:
— Հմի վոր չասեմ, բա ել յեբբ ասեմ,—մամտաց նա ինքն իրեն ու ջանը քոր ընկածի պես տեղում անհանգիստ շարժումներ արեց: Թվում եր, թե Նունուֆին ինչ-վոր ներքին պայքար ե տպրում:

— Յես հլա հիվանդ եյի, հնձի չեկա, Փարսոյին ինչ եր ըլել, վոր երեգ ու ըսոր աշխատանքի չի յեկել: Բա խի՞ չի դրա մասին ել խոսում Ունանը: Փարսոն իրեն ախպերն ա հմ,—տեղից յեկավ ու վճռական տենով խոսեց Նունուֆի: — Դե, Փարսոյի դուռը դռանս կպած ա ու յես տեսնում ու իմանում եմ. Փարսոն յերկու որ ա կուլակ Մաղաքի հնձին ա դընում, ու կոլխոզին խաբար ա անում, թե միթամ բեքեի ա...

Դահլիճում վոնց վոր ուումը, պայթի:

Փարսոն, վոր գահլիճի վերջին շարքերում նստած եր, ատամները կրճտացրեց ու աչքերն ասես արնակալեցին:

— Սուտ ա, սուտ ա, — տեղից ժանգոտ ձայնով գոռաց նա, բայց մտքում ասաց. — «սպասի, տես, թե քու հախիցը վոնց գամ յես»:

Նունուֆի ջանը մի անսովոր դող ընկավ, ասես, ինքն եր գողության մեջ բռնվել:

Յերբ ժողովը վերջացավ ու ժողովականները ցրվի յեկան գյուղի անհարթ ու քարաշատ փողոցներում

Նունուֆի շատ յերկար խորհեց այն մասին, թե լավ արեց, արդյո՞ք, վոր Փարսոյի արարքը բացեց, թե չե:

— Եղպես եր պետք, շատ ել լավ արեցի, — վրձուեց նա:

* * *

Այն գիշեր Նունուֆի շատ եր անհանգիստ: Գիշերը հազիվ կես ըլած լինեք, յերբ Նունուֆի աչքերը բացվեցին դռից լավող թեթե քայլերից: Նունուֆի սիրտն ահ ընկավ. ուղեց իրեն հանգստացնել ու գլուխը քնի տալ բայց մեկը կարծես նրան հրեց ու տնից դուրս գցեց: Նա հիշեց, վոր Մամոյի հրացանը մառախում կախ աված ա. ավտոս միայն, վոր հրացանից կրակել չգիտե:

— Վեր ունեմ, — մտածեց նա,—թե մարդ յեղավ, չկրակեմ ել, բալքի վախեցնեմ:

Յերբ նա հրացանը ձեռքին սենյակից դուրս յեկավ, Ջանան նանը սովերի նման հետեից արդեն քայլում եր.

— Ախչի, Նունուֆ ջան, եղ ուր...

— Վոչինչ, մայրիկ ջան, գնամ կովին մի աչք ածեմ:

Եղ նույն պահին գոմի յերդիկի կողմից ինչ-վոր վտտերի թմիթմիտոց լավեց...

Նունուֆի Ջանանին ել բան չասաց, բայց գլխի ընկավ, վոր մեջտեղը գողության հոտ կա, ու անպատճառ Փանոսի մատը մեջը խառն ա:

Չե վոր նա իր գողությամբ ել հայտնի յեր:

Հաջորդ որը եղ պատմությունն արդեն հայտնի յեր կոլխոզի վարչության նախագահին ու կոմբլիջի քարտուղարին:

Յերկու գիշեր դարան մտնելուց հետո, Փանոսը բռնվեց հանցագործ մտադրության մեջ և բանտ ուղարկվեց:

Իսկ Նունուֆն ավելի կրկնապատկեց իր յեռանդը և ավելի նվիրվեց կոլխոզի աշխատանքներին: Նա իր ակնով աշխատանքով աչքի ընկավ կոլխոզնիկներին շրջանում և նույն իսկ մի ուր կոմբլիջի քարտուղար ընկ: Մեկտոնն առաջարկեց նրան հայտարարություն ներկայացնել՝ կուսարքերն ընդունվելու համար:

Այդ առաջարկը շատ հաճելի թվաց Նունուֆին: Ինչքան կուսարխանա Մամոն, յերբ իմանա Նունուֆի կուսարքերը մտնելու լուրը:

Մի բան միայն նրան շատ եր անհանգստացնում. այդ այն եր, թե, արգյոք, ինչպես կնայի այդ խնդրին Ջանան նանը, վորին այնքան ել դուր չեր գալիս, վոր իր հարսը շարունակ ես ու ես տղամարդու հետ ընկած յա գոնեգունն ա գնում, յա ժողովից-ժողով ա վազում:

Կալերն արդեն լիքն եյին ցորնի վոսկեղեն հատիկներով ու սայլաշարքը-սայլաշարքի հետեից գյուղի անհարթ ճամբաներով ուղղվում եյին դեպի հատիկահավաք կեսերը:

Նունուֆը կոլխոզում լիովին փոխարինում եր Մամոյին ու տղամարդկանց հավասար աշխատանք կատարում: Նա մտքում գրել եր այնպես անել, վոր Համբոյենց վրա լեզու բանեցնող բոլորովին չլինի: Բայց և գլխից բոլորովին չեր հեռանում Բլիշին հայտարարություն տալու խնդիրը:

Մամոն իր յերկրորդ նամակում տանեցիներին հաշն ու ավալը հարցնելուց և գրությունը նկարագրելուց

լուց հետո նորից եր կրկնում կոլխոզում ու գեղում ակտիվ աշխատանք տանելու մասին:

Մի յերեկո, յերբ աշխատանքից հոգնած գյուղն արդեն թմրել, քուն եր մտել, Ջանան նանն ել սենյակի մի անկյունում անկողնում հանգիստ մշմշացնում եր, Նունուֆը լամպի աղոտ լույսի տակ նստած գիր եր գրում Մամոյին: Նամակը վերջացնելուն պես, վերցրեց մի յուղոտած թղթի կտոր ու գրեց.

«Կուսընկերներ, խնդրեմ ինձ ել ձեր շարքերն ընդունեք, յեթե գտնեք, վոր յես արժանի յեմ: Յես շատ եմ ուղում ձեզ հետ աշխատել ու կոլխոզը վոսի կանգնեցնել:

Համբոյենց Նունուֆ»:

Նախ քան թղթի կտորը ծալելը, նամակի հետ ծերարի մեջ դնելը, Նունուֆը նամակի տակն ավելացրեց.

«Մամո ջան, գրում ես, վոր դու բանակում ավելի գրագետ ես գարձել. ուղարկում եմ քեզ Բլիշին գրած գայավլենիս. թե վոր սխալ բան կա, ուղղի ու յեդ գրգի, վոր հանձնեմ Մեկտոնին:

Մնամ քու կարոտով՝ Նունուֆ»:

Մի ամիս անց պատասխան յեկավ Մամոյից, գրությունը մեջը:

Մամոն իր հրձվանքը հայտնել եր յերկտողով. «Նունուֆ ջան, շատ լավ ես գրել, շատ լավ ես անում: Վոր գամ, քեզ համար մի խաս շորացու յեմ բերելու»:

Համբոյենց բախչի վարդի թուփը ամեն գարնան շնչին գեռ ելի փթթում եր ու գեղի ջահելներին ուշադրությունն իր վրա գրավում:

ՈՒՍ ՀԱՄԱՐ...

Յեա նրան առաջին անգամ հանդիպեցի հյուսիսի խուլ քաղաքներից մեկում, յերբ նա մեծ պատերազմի որերին ուղարկվել էր պահեստի ինչ-վոր մի գունդ։ Այդ գունդը համալրում էր պատրաստում բանակի զանազան զորամասերի համար։

Մեր ծանոթությունը շատ պատահական յեղավ և շատ ել կարճ տեղից, վորովհետև ընկանք տարբեր զորամասեր։

Թիկնեղ ու սիրունադեմ յերիտասարդ եր թորոսը՝ արեւելցու պղնձագույն դեմքով, սև ու խոշոր աչքերով։ Նրա վերին շրթունքի աջ ափը հաճախ ցնցվում էր։ Հիվանդադին յերևույթ եր դա, և այդ հանգամանքը չէր կարող վերաբերել իմ ուշադրությունից։

Մի որ, յերբ հանդատի ժամին զորագնդի բաղում, սովորականի նման, նրա հետ նստած զրույց եյինք անում, շրթունքի ցնցումը նկատելուն պես, յես կատակի ձևով դիմեցի նրան.

— Թորոս, ջղային ես յերևում, հա...

— Ե՛, Մեղքոն յեղբայր, ես ոյինը, վոր իմ գլուխըն ա յեկել, ուրիշը դժվար թե դիմանար։

Նա այնպիսի դառնությամբ ու այնպես հուզվելով ասաց այս վերջին խոսքերը, վոր ակամայից իմ հետաքրքրությունը բորբոքվեց։

Ի՞նչը կարող եր այնքան հուզել այդ դեռևս իր ծագելուն հասակն ապրող յերիտասարդին, — մտածեցի յես։

— Վաղո՞ւց ե այդ հիվանդությունը։

— Այն որից, յերբ գյուղի տեր ու տիրական վաշխառու Մեսրոբ աղեն մեր տան բախտի անիվը շրջեց, — աչքերը հրակալած, շրթունքի ծայրի ցնցումները կրկնապատկած վրա բերեց նա ու սկսեց անել իր թախծալից անցյալի պատմությունը։

Յերկար չէր այդ պատմությունը։

Սկսվել եր նա վաշխառու Մեսրոբ աղայի տղային ծեծելուց, յերբ նա փորձել եր պարտքի դիմաց վերջին յիզը դուրս քաշել գոմից։ Պատմությունը վերջացել եր նրանով, վոր Մեսրոբ աղեն, գեղական ստարշինայի հետ խոսքը մեկ արած, գլուխն ազատելու համար գյուղից փախած Թորոսին բռնել եր տփել ու սալաթ զըրկել՝ իրեն տղի փոխարեն ու Թորոսի հորն ել — Մեղքի սեղ դայուն 2 ամիս տուսաղ եր անել տվել։ Այդ ձևով եր նա լուծել իր վրեժը Թորոսից։

— Հիմիկս ել կնկանիցս նամակ եմ ստանում, թե հերդ կուրացավ, տանդ ել վարին ու հանդին նայող չկա, տուններս քանդվում, դռները վրեններս խուփ ա ըլում, — հազիվ լացը զապելով արտասանեց նա։ — Ես պատերազմին ել վերջ չի ըլում, վոր գնանք մեր տները, ավերված ոջախներին տիրություն անենք։

Ի՞նչ կարող եյի ասել, ինչո՞վ կարող եյի հանգրստացնել սրտամորմոք յերիտասարդին։ Թե ասեյի «արխային կաց, ես ա պատերազմը կվերջանա, կգնաս տուն», ինչպես ասեյի, քանի վոր ինքս չեյի հավատում պատերազմի շուտ վերջանալուն։ Պատերազմը

գեռ նոր-նոր եր թեժանում, նոր-նոր պետութիւններ եյին խառնվում պատերազմին ու թնդանոթների հրա-կալած յերախներով խոսում միմյանց հետ:

Արջան առուները ֆրոնտում վեր եյին ածվում արջան գետերի:

Սրտմաշուկ ու մզձաւանջային եյին որերը:

* * *

Դիլինակ—Ռիգա ճակատամասի կռիւները համար-վում եյին վճռական: Գերմանացիներն այդ ֆրոնտն եյին նետել իրենց լավագույն և բազմապիսի ուժերը: Նրանք փորձում եյին ձեղքել այդ ֆրոնտը՝ ուղիղ դը-ծով Պետրոգրադի վրա հարձակվելու և ցարական մայ-րաքաղաքն իրենց ձեռքը ձգելու համար:

Մեր դիվիզիան՝ իբր համալրում, նետվում եր այդ ճակատամասը: Յերեք որ Բարանովիչում հերթի սպա-սելուց հետո, վերջապես, մեզ տեղավորեցին գնացքում և ուղղեցին դեպի Դիլինակ:

Արդեն տասն որ մենք դիրքի եյինք նստած Դիլին-ակից 17 վերստ հեռավորութեան վրա գտնվող ամրաց-րած խրամատներում: Մեր խրամատները ծածկված եյին բլինդաժներով, նրանք հիշեցնում եյին քսենո-ֆոնյան գետնափոր տները՝ հողե մահճակալներով և, գիշերները ցրտից պաշտպանվելու համար, պալատիկա-ներից սարքված վարագույրներով: Յերկշար փշալար արհեստական խոչընդոտներն ու մի ընդարձակ բացատ մեզ բաժանում եյին թշնամուց: Թշնամին գրավել եր բացատի այն կողմն ընկած անտառի փեշերը:

Իոլորս ել սպասողական դրութեան մեջ եյինք:

Կովի, ավելի շուտ գրոհի ուրվականը ըռպե առ ըռպե հետապնդում եր մեզ:

Բայց լայն ֆրոնտով կռիվ տեղի չեւ ունենում: Ըստ յերեույթին, թշնամին դեռևս հավաքում եր իր ուժերը՝ գրոհելու համար:

Թեև մեր աջ կամ ձախ թևի կողմից լավում եր թնդանոթի գնդակի հատ ու կենտ դղրդյուն, կամ գըն-դացիների ակտիոց, բայց դա դեռևս այն չեւ, ինչ վոր տեսել կամ սպասում եյինք գերմանացիներին:

Հոկտեմբերյան որեր եյին:

Աշունը նոր եր թափահարում իրեն:

Առավոտը—Թանձր ու անթափանց մառախուղ՝ կեսորին թույլ ու ջերմագուրկ արև, հեռո նորից մա-ռախուղ՝ շրջակա անտառը մշուշող—ահա հյուսիսի հով-տեմբերի հունարը:

Ծառի տակ նստած ոգտվում եյի աշնան թույլ արևից: Իմ յետևից մեկը ուսս ցնցեց:

— Մեկըն յեղբայր, դեռ սաղ ես:

Ինձ կանգնած եր Թորոքը՝ կենսաթըթիւ ժպի-տը յերեսին, մի ուսս զինվորի հետ միասին:

Ինձ այնքան ել տարորինակ չթվաց այս հարցը, վորովհետև այդ դարձվածքը ֆրոնտում գտնվողների համար սովորական եր: Հաճախ, շատ հաճախ, կռիւնե-րի որերին զինվորները ֆրոնտում թիթեռնիկի կյան-քով են ապրում:

Այսոր կաս, վաղը... ել չկաս:

Զինվորն առաջին որը շարքերում, առաջին գը-ծումն է, յերկրորդ որը՝ գնդումն էլ չէ:

Կամ սպանվել է, կամ վիրավորվել ու թիկունք ուղարկվել:

Թորոսի անսպասելի հայտնվելն ինձ մեծ խնդու-
թյուն պատճառեց: Վաղուց մենք բաժանվել ու ալիւ
չեյինք տեսնվել:

Ինձ զարմացրեց Թորոսի վզովը գցած դաշտային
հեռախոսի արկղիկը:

— Եղ ռւր:

— Ձեր վաշտի տեղամասը, — պատասխանեց նա
հազիվ լսելի ձայնով, — բառարեյայի նավորկայի*) հա-
մար:

Պարզվեց, վոր նա հետիոտն գնդից խնդրել ու
տեղափոխվել է հրետանու բաժնային, կարճ ժամա-
նակամիջոցում ծանոթացել է Թորոսին՝ հետ և բա-
տարեյայում դարձել է նավորչիկ:

— Ձահլես գնաց ես կռիվներից, դահլես մի գյուլ-
լա ելա ինձ չի կաշում, վոր յա դես ըլեմ, յա դեն, —
գանգատվեց նորից Թորոսը. — հրես, երեկ ել կնոջիցս
նամակ ստացա, թե մի կերպ արա, արի: Ախր վոնց
գնամ. կարծես գնալն իմ ձեռին ա ու յես ել չեմ գը-
նում: Հալբաթ մի ուր մի բան կգնա ելի... մտմտաց նա,
— կամ մենք կգնանք, կամ մեր մահվան խաբարը:

— Լավ բերան բաց արա, Թորոս, ի՞նչ ես կըռ-
կում ագռավի պես:

— Մեկքոն յեղբայր, ենպես ես ասում, կարծես,
դու համոզված ես, վոր սաղ-սալամաթ պիտի պոկ գաս
եստեղից: Ծիտը վոր ծիտ ա, նա ել ես բարութի ողից
անվնաս դուրս չի պրծնում, դու ես ուզում պրծնես...

Յերկուսս ել մի պահ լռեցինք: Յես զգում էյի,
վոր նա իրավացի յեր:

*) Թորոսից թշնամու վրա կրակելու համար ուղղու-
թյուն ցույց տալու:

— Մեկքոն յեղբայր, — անսպասելի վրա բերեց
Թորոսը, — մարդ ենք, ամեն բանի մասին մարդ առա-
ջուց պիտի մտածի: Ես ա, գիտես, վոր ետոր մենք զրո-
հելու յենք պատրաստվում: Խոսք տուր, թե վոր ինձ
բան պատահի, դու մեր տուն խաբար անես, թե վոր
քեզ պատահի, յես խաբար կանեմ. բհը՛, քեզ իմ աղբե-
սը, — այս ասելով նա մի թղթի կտոր պատրաստ գրած
գլխարկից հանեց ու ինձ տվեց:

Յես մի պահ շմեցի: Զգիտեյի ինչ կերպ վարվել
մինչ յես կմտածեյի, թղթի կտորը մեքենայորեն ըն-
կել եր արդեն ձեռքս:

Այ թեի կողմից գնդացիների ձայն լսվեց:

Թորոսն ու իր ընկերը շտապ մնաս բարով ասին
ու բարձրացան մոտակա ծառապատ թմբի գլուխը՝ նա-
վորկայի տեղ վորոնեղու: Հեռվից յես դեռ ելի տեսնում
էյի նրանց գլուխները: Մի անգամ ել գլխարկներով ու
ձեռքի նշաններով խոսեցինք իրար հետ:

Բարակ անձրեր մաղում, ծառերի ու տերևների
աչքերից արցունքներ եր քամում:

Վաղուց արդեն մենք նստած էյինք մեր դիրքե-
րում:

Թշնամին սկսեց մի կատաղի թշնախոթային գրոհ:
Թշնամու թշնախոթներից արձակվող 6—8 մատնաչա-
փանոց գնդակները նոր ու հսկայական փոսեր էյին
փորում մեր խրամատների ուղղությամբ: Թշնամուն ա-
ջողվել եր մեր դիրքերի ուղղությունը գտնել: Ու նա
ծեծում եր մեզ անխնա՝ գնդացիներից՝ ողանավերից
նետովող ումքերի ձայնակցությամբ: Այլից ու ձախից
փոշու թանձր քուլաներ լեռնանում էյին մրրկվող ծո-
վի ալիքների նման ու գահավեժ թափվում ցած:

Ձինվորները բոլորը դուրս թափվեցին խրամատներին և նետվեցին վոմանք գնդակների փորած փոսերը, վոմանք դեպի խիտ ծառուտները:

Կես ժամ անց, թնդանոթները լռեցին, գնդացիները դադարեցին խոսել արյան լեզվով:

Սանիտարներն անցան աշխատանքի: Նրանք անվերջ կրում էին նասիլկաներով — դեակներ ու վերափորներ:

Գունատ արև ծիածանեց լազուրում:

Յերբ հայացքս դարձրի խմբի կողմը, թորոսի ալյուս չեք յերևում: Նետվեցի դեպի թումբը: Թորոսի բռնած դիրքի տեղում մի հսկայական փոս կար միայն: Հողի տակին յերևում էր փռած ծածկ մի վոտք միմիայն:

Թորոսի վոտքն էր այդ: Մազուլի պատճառով կըստքած սապոդից ճանաչեցի:

Գունատ հուսալքում պտակեց ինձ: Այդ նույն արհավիրքը ակնհայտ սպասում էր և ինձ:

Կատարել թորոսի խնդիրը, զրեկ նամակ, — մտածեցի յես մի պահ:

— Ձե, չեմ գրի, — վճռեցի յես:

Ինձ համար շատ դժվարին խնդիր:

Ինչո՞ւ այդքան ծանր պարտականություն դրիք ինձ վրա, ընկ. Թորոս, — դժգոհեցի յես մի պահ:

ՄԻԽԱԿ ԴԱՅԻՆ

Առատառատ անձրևներից ուռճացան բամբակի վանաչ թփիկները, խոնավ հողից կուշտ-կուշտ ծծեցին այն, ինչ հարկավոր էր փթթելու համար ու... արև յերազեցին:

Յիլավ արևը կենսաթրթիւ ու պայծառ:

Ծփաց բամբակի կանաչ ծովը:

Հեռավոր ծառերի կատարներից թրթռուն յերգերով վողջունեցին սարյակները յեկնող բրոնզե արևին ու խնդուն թռիչք տվին դեպի հարևան ծառերը:

Հեռանխոտ տափաստանի հարավ-արևելյան կողմը աղմկում էր «ֆորձոնը» կայտառ ու աշխույժ և ակոսում կոլխոզի աշնանացանի լայնածիղ ու ընդարձակ հողերը:

Իսկ արևախառնձ գեմքով կոլխոզի մարդիկ բամբակի քաղհան էյին անում դաշտում, մաքրում բամբակի ցանքը մոլախոտերից, վերալեզի յերկիրն առատ բամբակ ունենա, ապահովվի բամբակի անկախությունն ու ծաղիկ բանվորա-դյուղացիական ինդուստրիան:

Աշխատանքի վոգեորությունը համակել էր մեծից մինչ փոքրին: Աշխատանքը բամբակի ձերմակ դաշտում դարձել էր «փառքի, պատվի ու արիության գործ»:

Անհատ կոլխոզնիկներ ու բրիգադներ հայտարարա-

րել են սոցմրցում—հիվ ալեկի շատ տարածութուն կա—
ղատի մոլախոտերից, հիվ ալեկի շատ քաղհան կանի
մինչև բրոնզե արևի թագաւոր մտնելը հեռանիստ լեռ-
ների յետևում:

Չէ՞ վոր յերեկ ժողովում հայտարարեցին, թե «ով
շատ և լավ աշխատի, նա ել շատ կստանա...»:

Իսկ այդ պահին՝

Ալեհեր ու պղնձագուշն մորուքը տմբամբացնելով,
մի յերկար մահակ ձեռքին Միխակ դային դանդաղ
քայլերով դաշտ մեկնեց:

Մի գեղ էր, մի Միխակ դայի:

Պալաքար գեղում նա մեծից մինչ փոքրի հար-
գանքն էր վայելում:

Դուք կարծում եք Միխակ դային եղ հարգանքը
ձեռք էր բերել իրեն հարուստ ամբարների, կթանների
կամ թե չե լիքը քսակի հետ:

Վոչ:

Միխակ դայուն սիրում էյին իր հեզ բնավորու-
թյան և լայն սրտի համար: Գեղում քյասիր տուն չը-
կար, վորի համար նրա սիրտը ցաված ու ձեռից յե-
կած ողնությունը հասցրած չլիներ: Գեղի ձեռը պա-
կաս, ուժը պակաս մարդկանց համար նա սարի նման
կանգնած էր:

— Միխակ դայի, մոլախոտն ենա արտին խեղ-
դում ա, երեխես ել տաքության մեջ երվում, փոթոթ-
վում ա, գիղում չեմ արտին յերեսին մտիկ անեմ, թե
երեխես, — գանգատվեց մի որ Քոքորանց Մելիտոնը,
վորը նույնպես գեղի չունևորներից էր:

— Բա երեխուն թողած, արտի մասին կմտածեն,
— վրա բերեց Միխակ դային, — մարդ ել մարդկու-

թինը վո՞ր որը պաի բանեցնի: Դու երեխիդ իլլաջ ա-
նելու մասին մտածի, քաղաք ես տանելու, քաղաք
տար, արտիդ քաղհանի մասին մենք հալթաթ մի ճար
կանենք:

Ու Մելիտոնի յերեխան գնում էր քաղաք, իսկ
նրա արտին ճար անողն ու մոլախոտից ազատողը լի-
նում էր Միխակ դային, իրեն նման մի յերկու քյա-
սիրի հետ միասին:

Այսպես էր նա բոլոր չունևորների համար: Բայց
այդպես էր նա շատ տարիներ անաջ, յերբ ջանին ջան
կար, վտաններին՝ ուժ:

Հիմի տարիներն արճիճ էյին կախել նրա վտե-
րից:

* * *

Դյուղի ծայրին, այնտեղ, ուր խաչաձևվում են
արտերի կածանները, տերևախիտ մի ծառի ստվերի
տակ հանգստի նստեց Միխակ դային. նստեց, վոր
շունչ առնի: Նա չիբուխը հանեց գոտկի միջից, մոտիկ
ընկած քարին թափ տվեց, խոթեց մախորկայի քիսի
մեջ, լցրեց ու չիբուխի ծայրն ուղղեց դեպի բերանը:

Թանձր ծուխը բերնից ու քթից քուլա-քուլա
դուրս թողեց ու ընկավ մտքերի գերկը:

Ինչքան, ինչքան գործ ունի անելու, բայց... հիվ
անի: Մենակ մարդն ինչ կարող է անել. թաք ձեռը
ծափ կտամ... Մարան նանն ել ծեր, դաշտային աշխա-
տանքի համարյա անընդունակ, իսկ տղեն... տղեն ել
դե ենա քաղաքում, ուսման յետևից ընկած:

Միխակ դային, ճիշտ է, 60 տարին գլորած մարդ
էր, բայց դեռ ելի իրեն աշխատանքի անընդունակ չեր

համարում: Քթից ծուխ եր յեխում, յերբ հիշում եր իր ջահելությունն ու յեռանդը:

— Ելի ուրիշի մուննաթի տակն ընկնողը չեմ, — մխիթարում եր նա յերբեմն ինքն իրեն, բայց ամսոս, վոր սիրտը... սիրտն եր քիչ դավաճանում: Նա, վոնց վոր ինքն եր միշտ ասում, սրտի «թրթոց» ունեւր:

* * *

Յերեք տարի առաջ եր:

Գյուղում կոլխոզ եր կազմակերպվում:

Միխակ դային կոլխոզի մասին ենքան եւ պարզ պատկերացում չունեւր, բայց ենքան, ինչքան իրեն բացատրել եյին, ենքանից գլխի յեր, վոր կոլխոզը խերով բան ա, չունեւորներին կուլակի շահագործումից տալահովոզ բան ա:

Ու եւ հւռ չտրամադրեց կիլխոզ մտնելու. ինքն եւ առաջիններից մեկն եր, վոր կոլխոզ գրվողների ցուցակի մեջ մտավ, բայց...

Մարան նանը քար դրեց նրա առաջը. բան եւ չհասկացավ, թե ինչ սատանա յեր մտել Մարանի գլուխը, վոր չեմ ու չումը դեցեց ու խանգարեց: Ինքն ինչքան չափ ու ձև եր անում, կոլխոզի տված ոգուարը շատ մեծ եր թվում:

— Ա, Մարան, արե եդ քարը փեշիցդ թափ տու ու զուր տեղը համառիլ մի, — համոզում եր նա հաճախ պառավին, — կոլխոզում վոչ վարի համար կմոլորվենք, վոչ քաղհանի համար, վոչ եւ բամբակը ջրելու համար: Եդ բոլորը բոլորս միասին կանենք, վոնց մի մարդ, իրար մեջը տալով:

Բայց Մարանին վոչ մի խորհուրդ չեւ ազդում, նրան դժվար եր կոտրել:

Մոլորել եր Միխակ դային:

Յերբ ծառի դուրեկան ստվերում բավական հանգստացավ, տեղից ծուլորեն յեկավ ու չիբուխը փրստփրստացնելով ճամբան շարունակեց:

Ահա են եւ իր բամբակի արտը:

Կոլխոզի բամբակի արտին մոտ:

Վոգեւորված աշխատանքն աղմկալից հոսում եր կոլխոզի արտում: Մի գիլ յերդ թրթոցում եր ողում:

Կոլխոզի արտի կողքին ընկած եւ իր բամբակը՝ խղճուկ ու գաճաճ: Թփիկները կարծես բողբոջով դիմա՝ վորեցին Միխակ դայուն, վոր նա ժամանակին չի ազատում իրենց մոլախոտերից, վորպեսզի իրենք եւ փթթեն ու աճեն այնպես, ինչպես փթթել ու աճել են հարևան կոլխոզի բամբակի թփիկները:

Միխակ դային ակնապիշ ու մոլորուն յերկար, շատ յերկար նայեց իր արտին ու հիշեց Մարան նանին. ուղեց նրան հայհոյել, բայց... գեշ խոսքը բերնից դուրս չեկավ:

— Բա յես ասի վոչ, ա պառավ, վոր հարկավոր ա կոլխոզ մտնել, — մոմտաց նա ինքն իրեն, — ախր կոլխոզն ամեն աշխատանք հեշտ ա կատարում, չունքի վոր ամենքը նրան թե ու թիկունք են: Յես մենակ եսքան գործը վոնց անեմ... Ես ա քաղհանը քիչ եւ ուշացնեմ, սպիտակ վոսկին ձեռիցս գնալու ա...

Ու յերկար մոտրեց նա՝ աննկատ թախիծն աչքերին:

Կոլխոզի արտում բամբակի թփիկները սվսվում եյին թեթեւ քամուց:

Յերբ Միխակ դային հայացքը դարձրեց դեպի իր արածը, տեսավ նրան յեթիմի պես աչքաթող ընկած սիրաբ ճմլվեց, կծկվեց ու մտքում վորոշեց յետ դառնալ տուն, պառավին խելք հասկացնել, վոր քանի ուշ չե, մտնեն կոլխոզ, թե չե ջուրը կզա ու յերկու իխտիարին ել կտանի:

Ու նա քայլերն ուղղեց դեպի տուն:

* * *

Կոլխոզնիկ Սենեքը, վոր հարվածային բրիզադերներին մեկն եր, արտադրական խորհրդակցության ժամանակ առաջարկ մտքեց բուքսիրի վերցնել չքավոր անհատականների արտերը:

Առաջարկն անցավ միաձայն:

Մի որ ել անցավ:

Ու այն որը, յերբ յերկու իխտիարը՝ Միխակ դային ու Մարան նանը գնում էին իրենց բամբակի արտին ճար անելու, կոլխոզի մարդիկ արդեն իրացնում էին Սենեքի առաջարկը նրանց արտում և համարյա ավարտում էին բամբակի յերկրորդ քաղհանը:

Միխակ դայու աչքերին խնդութիւնն ու հըրձվանքը արցունքի ձև ոտացած դուրս ցայտեցին:

— Բա յես վոր ասում եյի... բա յես չեյի ասում... — մտմտում եր նա ու պառավին մատնացույց անում կոլխոզնիկներին աշխատանքը:

* * *

Անցան որեր:

Բամբակի արտերը ծածկվեցին լայնածավալ ճերմակ սավանով: Բանվորակտն ուժերը գյուղին ու քա-

ղաքին առու-առու հոսեցին դեպի դաշտերը բամբակա ավաքի: Խումբը խմբի հայտարարեց սոցմըցում: Աննկատ լցվում էին բարդանները սպիտակ վոսկով ու դիզվում էին այս ու այն կողմը:

Հեռվում ճոճոսն սայլերը դանդաղ ու վոլորապտույտ շարժվում էին դեպի բամբակահաքի կետերը:

Իխտիար սայլապաններից մեկը, վոր իրեն հարվածային եր հայտարարել, ճոճում ու ճոճում եր մըտրակն ոգում — հո-հո անում, վոր կոլխոզի յեղները կրկնապատկեն իրենց յեռանդը՝ մի քանի շրջան ավելի կատարելու համար:

Հարվածային սայլապանը Միխակ դային եր:

Դաշտի թեթև ու դուրեկան զովը շոյում եր նրա կնճոտած դեմքը:

Դ Ա Ր Զ

Ոսանն ինքն էլ նկատեց, վոր մարդը՝ Ալեքն են որն այնքան հարգած չեր, ինչքան բարկացած: Տարորինսակն են եր, վոր նա սովորականից վաղ եր տուն յեկել:

— Շուտ արա, անկողինս բաց արա, — գիմեց նա կնոջը հազիվ լսելի ձայնով:

Յերեխաները՝ 5 տարեկան Մարլենն ու 7 տարեկան Նունիկը հորը տեսնելուն պես վրա վազեցին, ուղեցին՝ իրենց սովորութեան համաձայն՝ փարվել նրան ու կատվախաղ թալ, բայց իզուր...

— Դենը ռազ ըլեք, գլուխս ցալում ա, պիտի քնեմ, — մրթմրթաց նա ու փոքրերին յետ վանեց իրենից:

— Ալեք ջան, ի՞նչ ա պատահել, հիվանդ խո չե՞ս, — հարց տվեց Ոսանը շառագունած, վոր մոտեցել եր մարդուն և ուզում եր ոգնել շորերը հանելիս:

— Ձահլա մի՛ տանի, քեզ ասում եմ շուտ, անկողինս բաց արա, պիտի հանգստանամ:

Ոսանը լռեց, էլ չուզեց հարց ու փորձը շարունակել, վախեցավ մարդուն ավելի զայրացնել ու անմիջապես գործի անցավ:

— Շուն շանվորդի, կտեսնենք, — շշնջաց Ալեքն

նքն իրեն, յերբ արդեն բոլորովին շորահան յեղածի վերմակի տակ եր մտնում:

Հայհոյանքն Ոսանին շատ խորթ թվաց: Ալեքն ու հայհոյանք... Յեթե Ալեքի բնավորութեան մեջ կար մի գիծ, վորը պատկառանք եր զարթեցնում Ոսանի մեջ դեպի նա, ապա այդ այն եր, վոր Ալեքը «բերնից մաքուր եր»: Ինչքան էլ խմած տուն գար, «ջանը» բերանից անպակաս եր:

Ու Ոսանի հետաքրքրութեանը լարվեց: Ել չհամբերեց:

— Եդ հում ես ուշուհց տալիս, Ալեք, շանվորդին հով ա:

— Քու աղիդ, քու կոմունիստ տեգրը, — առանց կնոջ յերեսին նայելու փնթփնթաց Ալեքն ու վերմակը քաշեց վրան:

Քնել յերկար ժամանակ չկարողացավ նա: Կես ժամ տեղում շուռ ու մուռ գալուց հետո հազիվ կարողացավ աչքը կպցնել:

Ոսանը բան չհասկացավ: Նա շվարած մեխվել եր տեղում ու ընկել մոորումների մեջ: Մտքերի մի թանձրը շերտ, ամպակույտի պես, յեկավ նրա սրտին դեմ առաւ:

«Մացակին ինչի՞ պիտի հայհոյի, — մտածեց նա, — Մացակին, վորը լավութեանից բացի, իրենց վատ բան չի արել»:

Ոսանը, ճիշտն ասած, շատ էլ գոհ չեր Ալեքից: Ուղիղ իննը տարի յեր անցել նրանց ամուսնութեանից, բայց իննը տարվա մեջ իննը մսխալի չափ էլ չեր փոխվել նրա բնավորութեանը: Ասենք, փոխվելը՝ փոխվել եր, բայց դեպի վատը: Դեռ այստեղ էլ նա իր

լավ ու վատ ընկերներին չեր կարողանում ջոկել այնպես, ինչպես ինքնը տարի առաջ: Դեռ այսօր էլ գինին ու արագը նրա ուշադրութեան մեջ ամօլի մեծ տեղ էյին գրավում, քան տունն ու յերեխաները: Ի՞նչ ոգուտ, վոր ուշիար ժամանակ գործի մեջ հունարով եր ու մեծ աշխատավարձ եր վերցնում: Քանի անգամ եր նա ոռձիկ ստացած որն ամբողջ ոռձիկը հարեցող ընկերներին հետ դուրսը կերել ու դատարկ ձեռքով տուն յեկել:

Ոսանը մրմուռը սրտին, նախանձով եր նայում ամուսնու նախկին ընկերներին, վորոնք խորհրդային իշխանութեան սրով խելքի յեկան, մարդ դառան:

— Ա՛յ մարդ, խելքդ գլուխդ հավաքիր, — հաճախ դժգոհում եր նա, — մինչև յերբ գլուխդ գինուն տուր տաս ու մեղ վոտնատակ տաս: Կթքեմ, կթքեմ քեզ վրա յեկ, տան ու տեղի վրա յեկ, յերեխանցս կառնեմ ու կփախչեմ: Հետո նստիր ու մենակ գլուխդ վայ տուր: Սիրտս ցավում ա, վոր տեսնում եմ ընկերներիդ մարդ դառած: Հրեն, Ավետին առաջ քաշեցին, դրին ձեր զավոդում դիրեկտոր: Ասլանին սայուղում նախագահ նստացրին, ել ուր հեռու գնանք, քու հաբազատ ախպորդ ձեր զավոդում մեստկոմ նշանակեցին: Բա դու յերբ ես առաջ գնալու:

— Ե՛հ, ամեն ինչ ել բախտի բան ա, — յերեսը դարձնելով պատասխանում եր Ալեքը կնոջն ու՝ խոսքը շուտ տալով՝ ուրիշ բանից խոսում:

Մացակն ուշիար ժամանակը յերբեմն ներողութուն եր խնդրում կնոջից, մանավանդ, յերբ նա զբոսնելու ժամանակ արցունք եր ցույց տալիս ու խոստանում, վոր ել չի խմի, բայց խոստումը միշտ ել

դրժում եր ու հետեյալ որն ելի խմած եր տուն գալիս: Ոսանը հոգնել եր շատ խրատելուց: Նրան տանջողը մի հարց եր, թե չիինի Ալեքին հարեցողութեան պատճառով նորից հեռացնեն գործից և գործազրկութիւնն ու կարիքը նորից գան իրենց գոանը չոքեն: Այսպես թե այնպես, հո մի կտոր հաց տուն եր բերում: Չէ վոր մի անգամ նրան գործից հեռացրել էյին հենց նույն պատճառով ու ելի Մացակն եր նրան մի կերպ պահել:

* * *

Գիշերվա ժամը 8-ից հաղիվ 15 բոպե անց, Ոսանն արդեն յերեխաներին թեյը տվել, վերջացրել ու քուն եր դրել: Արթուն եր մնացել մենակ ինքը: Սենյակի լուռթյունը խախտում եր Ալեքի խոռոցը: Ոսանն ուղեց յերեխաների չուլքները կարկատել, բայց ձեռքը կար չըռնեց: Ներքին մի անհանգստութիւն տիրել եր նրան:

Հանկարծ, կարծես, մի բան միտն ընկավ: Շտապ տեղից յելավ, թեյի պարագաները պահարանում դասավորեց, թեյամանը կերասինկայի վրայից վերցրեց ու կրակը հանգրեց, մոտեցավ յերեխաներին, վերմակները լավ վրա քաշեց, վերարկուն հագավ, լամպն ել քիչ իջեցրեց, տան դուռը դռից մի անգամ կողպեց ու դուրս յեկավ փողոց:

* * *

Դուրսը տիրում եր մարտ ամսի շունչը: Ցերեկվա ընթացքում որը յերկու անգամ փոխել եր իր դեմքը: Առավոտվա ձյունին հաջորդել եր ձաշվա դուրեկան,

բայց դեռևս թույլ արեւը, իսկ գիշերը, յերբ Ոսանը փողոցի աջ մայթի վրայով շորոր տալով ու մտադրադ գնում եր, մի բան թրջում եր և՛ գետինը, և՛ նրան. գծվար եր վորոշել, թե ի՞նչն եր նրան թրջում—անձրեւով, թե ձյունը:

— Ախր, բանն ինչպէս ա, — դնում եր նա փողոցով ու վորոճում այս հարցը. գնում եր Մացակից մի բան իմանա:

Յերկու փողոց թեքեց նա միայն ու արդեն սկեսուրենց տանն եր:

— Ախչի, ես կես գիշերին մենակ ի՞նչ ես յեկել. հը, բան հո չի՞ պատահել, — անհանգիստ հարց տվեց սկեսուրը՝ դալլաքանց Հերիքը, վոր խշխշան սամովարի մոտ յերկուտակված նստել, թեյի բաժակներն եր լվանում:

— Չե՛, մայրիկ ջան, վոչինչ չկա, — պատասխանեց Ոսանը վերարկույի կոճակներն արձակելով: Պառավին դեռ չուզեց վոչինչ ասել, բայց քիչ անց, հարցրեց.

— Մացակը տուն չի յեկել...

— Չե, չի յեկել, համա, ես ա գալու վախտն ա, — փոքր ինչ հանգստացած պատասխանեց Հերիքն ու շարունակեց.

— Ախչի, բա յերեխանցն ո՞ւմ ումուղով ես թողել:

— Ալեքի:

— Եդ վոր խաչիցն ա վաղ ա տուն յեկել. հը, ես շաբաթ խո ել չի՞ հարբել:

Պատասխանի փոխարեն Ոսանի աչքերից յերկու ջինջ արցունք դուրս ցայտեցին:

— Ինչ հողը տամ գլխիս, այ վորդի. դրա տունը փիս ընկերներն ու գինին են քանդում, ուրիշ ոչով: Ոսկի փեշակը ձեռին, խոսք ու հունարը տեղին, համա ի՞նչ անես, վոր խաթրի դերի, փալաս ա, փալաս:

— Բեզրել եմ, մայրիկ ջան, բեզրել, ել չեմ կարում դիմանամ, — հագիվ շշմաց Ոսանն ու հուզմունքից շրթերը դողացին. — մինչև յերբ դիմանամ, խըմում ա թե չե, աշխատանքը տանում, ուրիշների փորն ա ածում, իսկ իրան ոջախն ամեն բանից գրկում: Յերեկ առավոտ իսկի հացի փող ել չկար գրպանում: Թե մինչև հիմի ուշ-ուշ եր հարբում, հիմի շաբաթը յերկու յերեք որ հարբած ա տուն գալի, բա վճից դիմանամ: Բաժանվելն աշխարհի համար աղաթ ա, մեզ բեզմի... Կգնամ, կգնամ, յախես կթափեմ ու կաղաովեմ, — ու Ոսանի սիրտը փլեց, կուտակված վշտերը լացի միջոցով դուրս հոսեցին և լցրին սենյակն ու պառավի սիրտը մի ճնշող թախիծով...

Հերիքը թողեց թեյի բաժակներն ու մոտեցավ հարսին, ուզեց հանգստացնել նրան:

— Եսոր հետդ հո չի՞ կովել, — մրմնջաց նա:

— Չե, չի կովել, համա՝ վոնց վոր յերեաջ՝ ուրիշի հետ կոված տուն յեկավ:

— Յես նրա արեւ սև կանեմ, մուլալի մի գամ, — գուրգուրեց պառավը հարսին ու քաշեց նրան սեղանի մոտ:

Դուրսը պատշգամբում վոտնաձայն լսվեց: Յեկող կար: Ներս մտավ Մացակը՝ Ալեքի փոքր յեղբայրը:

* * *

Մացակը 24 տարեկան, նոր ծլած բեղերով, սիրունագեմ յերիտասարդ եր. աշխատում եր. Ալեքի հետ

միասին միեւնույն կաշեգործարանում: Հոր մահից հետո, մայրը ստիպված յեղավ նրան տասը տարեկան հասակում հանել ծխական դպրոցից ու աշակերտ տալ կոշիկակարի մոտ: Վրաստանի խորհրդայնացման հենց առաջին տարին նա իր յեղբոր՝ Ալեքի ոգնությամբ ընկավ կաշեգործարան ու մինչև որս ել այնտեղ եր աշխատում: Ինքը յեռանդուն ու հետաքրքրվող աղա, գլուխն ամեն տեղ գցել գիտեր: Նա շատ շուտ կցվեց կոմսոմոլի բջիջին, մտավ քաղաքացի, քաղաքական անգրագիտությունը վերացրեց ու դարձավ կոմսոմոլի պամենակարի մեկը: Պատի թերթ սիրում եր անասման ու նրա կանոնավոր լույս ընծայման գործում նա մեծ ջանք ու յեռանդ եր ցուցադրում: կոմսոմոլից դեռ իսկի կուսակցության մեջ չեր անցել, վոր գործարանի բանվորները Մացակին ֆարկումի նախագահ ընտրեցին: Արդեն յերկու տարի յեր նա այդ պաշտոնում վերընտրվում եր: Մացակին բոլորովին չեր դուր գալիս իր յեղբոր վարքը, վոր նա գործաբանում վոչ մի բանով չի հետաքրքրվում:

Այդ դեռ վոչինչ:

Նրան ջղայնացնում ու նրա ինքնասիրությունը վիրավորում եր այն, վոր աշխատանքի դիպցիպլինան խախտող սակավաթիվ բանվորներից մեկը հենց իր յեղբայրն եր: Յեվ նրան ցավ եր առլիս այն, վոր յերբ խոսք եր բացվում գործարանի արտագրողականության անկման, այս կամ այն բանվորի թերությունների մասին՝ բանվորներից վոմանք նրա յերեստիլ եյին առլիս Ալեքի արարքը...

— Բա քու ախպերը...

— Յես նրա համար պատասխանատու չեմ, —

կտրուկ կերպով հայտարարեց Մացակը մի որ արտադրական հանձնաժողովի նիստերից մեկում, յերբ նման ահնարկ արվեց Ալեքի հասցեյին:

— Յեթե գտնում եք, վոր նրա հարցն ել պետք ե դրվի այստեղ, դենք ու լուծենք ընդհանուր կարգով, — հայտարարեց նա շատ վորոշակի շեշտով:

* * *

Մացակի դեմքին դույն չկար, յերբ նա ներս մտավ սենյակ: Ոսանը, վոր մինչև այդ արցունք եր կաթեցրել աչքերից, թաշկինակով սրբեց աչքերը, աշխատեց հուզմունքը դապել, լուրջ դեմք ընդունել, վոր տեղը բան չնկատի: Ոսանը դեպի Մացակը տածում եր մի անհուն հարգանք: Դժվար եր չափանիշ գտնել այդ հարգանքի խորությունը չափելու համար: Մի հարգանք, վորը նահապետականության բացակայության պայմաններում հեշտությամբ կարող եր փոխվել սիրո:

— Յերանիք շնորհքի կեսի չափ շնորհք ել Ալեքն ունենար, ել ուրիշ դարդ չունեմ, — մտածում եր նա յերբեմն Մացակի դեմքին նայելիս ու իզուր չեր, վոր տեղը յեկած ժամանակ նա Մացակի անունով եր պարծենում:

Մացակն այդ հանգամանքը լավ եր նկատել: Նա յերբեք չեր թաղցնում, վոր հարսն իր արժանիքներով ավելի բարձր ե, քան իր յեղբայրը: Նա են ել եր ըզգում, վոր Ոսանի համար ինքն ու իր յեղբայրը հանդիսանում եյին կշեռքի այն թաթերը, վորոնց համատությունը դարթեցնում եր ցավ ու հակադրանք նեպի Ալեքը և համակրանք՝ դեպի Մացակը: Հենց սը-

բանով պիտի բացատրել այն, վոր նա չափազանց խղճում էր թե հարսին ու թե նրա յերեսաներին: Աշխատում էր ավելի քան ուշադիր լինել: Յեղբոր անգիտակցությունն ու անպարտաճանաչ վերաբերմունքը գեպի կիսն ու յերեսաները, կարծես, ուզում էր մեղմել իր ուշադիր վերաբերմունքով: Յեղ ասիւթներ քիչ չեն յեղել, յերբ նա պրոգնուլչիկ յեղբորն առել էր իր պաշտպանության տակ՝ հանուն նրա փոքրահասակ մանուկներին:

— Ամոթ դրան, ամոթ, — շնչաց ինքն իրեն Մացակը, գլխարկն ու վերաբերուն հանելու:

— Մարդ ան գա, խայտառակ արեց թե ինձ, թե իրեն, — շարունակեց նա առանց մոր ու հարսի յերեսին նայելու:

— Ո՞վ, Ալեքը, — անհամբեր հարց ավեց մայրը:

— Բա ել ո՞վ, — կարուկ պատասխանեց Մացակն ու վառած լուցկին դեմ տալով բերանի գլանակի ծայրին, դիմեց հարսին:

— Տուն յեկա՞մ:

— Հա, յեկա՞մ:

— Ի՞նչ ասեց:

— Վրչինչ:

— Ինչի՞ կատի. ձեռնառու ան, վոր ասի. քեզ մոտ ել երեսառեղ կունենամ, վոր ասի:

— Մացակ ջան, ի՞նչ ա պատահել, պարզ ասա, բան հասկանանք, — շնչաց Ռսանը սրտի արագ բաբախումը հազիվ զսպելով:

— Ել ի՞նչ պիտի պատահի, հրեն անունը գրել են սև տոխտակի վրա ու եզուցվանից ելի փողոցները պիտի չափչփի:

— Ա՛ տղա, ընչի՞, — հարց ավեց վրդովված մայրը:

— Վրնց թե ընչի, հարրում ա, հարրած գործարան գալիս, ձեռքի գործը փչացնում, դիմի բրակ դուրս բերում ու գործարանին ահագին ֆլաս հասցնում. բա դրան վերջ պիտի լինի, թե վոչ: Ես քան վախտ ել յես եյի ու իմ անունն եր, վոր պահում եր դրան գործարանում, համա ել պահելու ճար չկա: Ինձ բոլորը մեղադրում են խնամիության մեջ, յես հո չեմ կարող դրա պատճառով ամենքի մոտ կարմրել: Տո, եդ անիւրովը խելքի չեկա՞մ ելի, չեկա՞մ: Չեմ հիշում, վոր մի յերկուշաբթի որ դա կանոնավոր գործի յեկած լինի: Կամ բոլորովին չի գա, կամ կգա հարրած:

Ռսանը լուռ լսում էր Մացակին ու զգում էր, վոր կոկորդին ինչ-վոր բան դեմ ե առել և ուզում ե խեղդել իրեն: Հայացքը սեւեռած մի անորոշ կետի, ա՛ սես, հետևում էր իր մոքի պրոպոլմներին, թե ինչ ե լինելու այս բոլորի վերջը: Նրա սայթաքուն միտքը կոնկրետ լուծում չէր կարողանում գտնել... Նրա մտքերի ծանրության տակից գործադրկությունը, քաղցն ու յերերուն անտեսական զրությունը ցուցահանում էյին իրենց մերկ գլուխը պարզ ու վորոշակի:

— Բա պահելու ել վոչ մի ճար չկա, — խեղդվող կոկորդից հազիվ լսելի ձայնով մրմնջաց նա:

— Վոչ մի ճար, — պատասխանեց Մացակն ու, կարծես, զգալով, վոր իր պատասխանը շատ էր խիստ, ապավորությունը մեղմելու նպատակով ավելացրեց.

— Թող գնա կորչի, աչքներիս չերեա, ձեզ յես կպահեմ:

— Աչքն իրանը դուրս գա, վոնց վոր հրես դուրս

ա յեկել, — մտմտաց ինքն իրեն Հերիքն ու թառանջ քաշեց:

Հերիքը հիշեց, վոր Մացակը ցրտից ա յեկել ու թեյ կուղի. թեյի բաժակները լցրեց ու քաշեց մեկը Մացակի կողմը, մյուսը հարսի:

— Մոտ նստեք, վորդիք, մոտ նստեք, չայ խըմենք, — դիմեց նա Մացակին ու հարսին, ապա հետո դիմեց տղին:

— Մացակ ջան, տես, բալքի մի իլլաջ անես, դու յել վոր չոգնես ու չաղահես, բա ել հիվ պախի ոգնի: Գուրխաթի տեր մարդուն գործից հանել վիճեց կլի, — քիչ խնդրի ու քիչ ել պահանջի տոնով դիմեց մայրը:

— Ախր, մայրիկ ջան, բանի եյուլթյունը դու չես հասկանում ե... Աբա դու մոռձի, եգ վոր բոլոր բանվորները հարբեն ու հարբած գործի դան, են գործաւրանում ել խեր ու բարաքաթ կմնա... Ամեն բանվոր, վոր գործարանից շաբաթվա մի որը գողանա, են գործարանը կողտվի, թե կվնասվի: Իհարկե, կվնասվի: Մենք թառւմ ենք գործարանն որեցոր վոտի կանգնեցնենք, հեռագհատե մեծացնենք, բիրժի անգործներին գործի քաշենք ու բանվորների ոռձիկները բարձրացնենք, այն ինչ աղբորս պես անգիտակից ու հարբեցող բանվորները քար ու քանդ են անում մեր ծրագիրն ու հարյուրավոր բանվորների տունը քանդում: Ով ուզում ա ըլի. եգ տեսակ անհասկացող բանվորներին մենք հեռացնում ենք գործարանից, — հուզված վերջացրեց խոսքը Մացակը:

— Մեռնեմ եգ խելքիդ, խելոք ես խոսում, աջ վորդի, համա ելի ախպերդ ա... Գոնե Ոսանին ու յեւրեխանցը խղճա:

* * *

Պառավին գժվար եր համոզել, վոր Ալեքին պահելը մենակ Մացակից չեր կախված, այլ այն բանվորական կոլեկտիվից, աշխատանքի ստուգատեսն անցկացնող այն հանձնաժողովից, վորն Ալեքին ել, ուրիշ մի յերկու հոգու հետ, մտցրել եր անպարտաճանաչ ու աշխատանքից զրկվելու յենթակա բանվորների ցանկի մեջ: Թեև այս ել պիտի ասենք, վոր Ալեքի անուն տվողն ու ցանկի մեջ մտցնողը յեղել եր հենց ինքը՝ Մացակը: Հանձնաժողովի անդամներից վոչ վոք չուզեց Ալեքի անունը տալ, վորպեսզի Մացակի խաթրին չդիպչի:

Հենց ինքը, Ալեքն ել են համոզման եր, վոր իր տակը փորոզն ու իր տունը քանդողն իր յեղբայրն ե ու վոչ ուրիշը:

— Իմ թշնամին նա յե, նա, — մրմնջում եր նա ինքն իրեն հետեյալ որը, յերը նա առավոտը շաա վաղ յեկել, կանգնել եր զավոդի դռնից հարյուր քայլաչափ հեռու ու յեղբոր ճամբան եր պահում:

* * *

Որը թուխպ եր, ոզը վոչ սովորական սառնությունն ունեցող: Թանձր ամպերի շարանը յեկել, ծածկել եր շրջակա սարերի գլուխները: Մի տաք քամի շոյում եր մարդկանց դեմքերը ու անձրևի տեղ պարսպատում: Խաչաձևվող փողոցների տարբեր կողմերից հարյուրավոր բանվորներ շտապ-շտապ գալիս ու մըրջյունների պես ներս եյին խուժում գործարանի նեղ

դռնից նրա հսկայական բակը: Սուրիշը վերջին անգամ սուրեց ու բանվորների հոսանքը դադարեց:

Ալեքը, վոր մոտակա գինետան դռան մոտ կանգնած, մարտդ եր մտեր, դեռ հեռվից նկատեց յեղբորը, վորն արագ քայլերով շտապում եր գործարան. նա շտապեց առաջ գնալ ու ճամբան կտրել:

Մացակին՝ Ալեքի անսպասելի կերպով իր առջև ցցվելը՝ շատ տարրերինակ թվաց ու անհաճո մտքերի առիթ տվեց: Նրա հուզված դեմքը Մացակին մի քիչ ալյալեց, բայց և այնպես աշխատեց չկորցնել իրեն: Նրան մի բոպե թվաց, թե Ալեքը պիտի իրեն հոշտախ:

— Ի՞նչ ես ուզում ինձանից, տո, լածիբակ շանվորդի, — հարձակվեց Ալեքը յեղբոր վրա:

— Յես քեզանից ի՞նչ պիտի ուզեմ:

— Ինչի՞ր յես ինձ դուրս անել տալիս, շատ վախտ մ, ինչ մարդ ես դառել ու ախպորդ ել մարդատեղ չես դնում... Թե ուտում-խմում եմ, իմ աշխատանքն եմ ուտում, քեզ ի՞նչ փեսա եմ տալիս:

— Վնասը գործարանին ես տալիս, ինձ ի՞նչ պիտի փեսա տաս: Բո՞ւ հարբելով դու քո լեզուն ել ես կտրում ու իմն ել. քու պատճառով յես չեմ կարողանում բանվորներին պարզերես մտիկ տալ, — ասաց Մացակը հուզված ու մտքի թելը կորցնելով: Զղայնությունից Մացակի վզի ու ճակատի ուղղաձիգ յերակները դուրս ելին ցցվել:

— Բաս, ասա գնամ ջուրն ընկնեմ, ելի... Յես տեսնում եմ, վոր ինչ վոր կուտակցական դառար, խիղճըդ շների փայ արիւր, ել վոչ ախպեր ես ճանաչում ու վոչ ել հարազատ:

— Ախպերս վո՞րն ա, — գոտեպնդած ձայնը բարձ-

րացրեց Մացակը, — քեզ նման պիտանից մարդկանցից գործարանը պիտի մաքրենք, հասկանում ես, թե չե:

— Լավ, հո եղպես ա, թե յես քու հախիցը չըգամ, կտեսնես, — ու բռունցքը յեղբոր վրա թափահարելով, Ալեքը դարձավ ու շտապ հեռացավ:

* * *

Յերեք որ հետո գործարանում տեղիումին կից դառնում անցկացնող հանձնաժողովի նիստն եր: Այն փոքրիկ սենյակը, ուր տեղի յեր ունենում նիստը, ծխախոտի ծխի առատ քուլաներից մշուշապատվել եր. փոքրիկ սեղանի շուրջը բոլորվել եր գործարանի ակտիվը: Նախագահ բանվոր Ստեփանը հայտարարեց.

— Այսօր մենք յորեք խնդիր ունենք քննելու. առաջինն Ալեքի կնոջ խնդիրն ե: Կնիկը խնդրում ե դեռ դուրս չանենք, ժամանակ տանք, բալքի Ալեքն ուղղվի: Ի՞նչ կասեք, ընկերներ, խնդրում եմ արտահայտվեք:

Մացակը, վոր ներկա յեր այդ նիստին, ամոթից կարմրեց, ճակնդեղի դույն ընդունեց:

— Յես առաջարկում եմ նրա հարցը համարել արդեն լուծված և հանել որակարգից, — կերկերուն ձայնով շնչաց Մացակը:

— Կուղիանին դերեզմանը կուղղի. նա նոր պտի ուղղվի, — ձայնեց քոսա Միսակը, վոր սենյակի մի անկյունում նստած բլուկ-նստում ինչ-վոր հարցեր եր նշանակում:

— Ընկեր նախագահ, խնդրում եմ, յեթե կարելի ա, մի խոսք ել յես ունեմ ասելու, — հազիվ լսելի

ձայնով մտմտաց Ոսեփ դային, գործարանի պապաշան, հին, բայց առաջադեմ բանվորներից մեկը:

— Ալեքին լավ ենք արել, վոր հանել ենք գործից, — շարունակեց նա, — համա նրա ոջախը մեղք ա: Յեկեք նրա փոխարեն կնոջը մի գործ տանք գործարանում:

Բոլոր ժողովականները լռությամբ, կարծես հավանություն տվին նրա խելացի առաջարկին:

— Ընկերներ, — խռովոտ ձայնով սկսեց զակրոյշչիկ Ստեփանը, — մի խոսք ել յես ասեմ: Իմ կարծիքն ընենց ա, վոր մենք Ալեքին պիտի ժամանակ տանք: Մենք խո չենք կարող մեր բոլոր անդիտակից բանվորներին փողոց շարահեր: Իմ կարճ խելքով յես եսքանք կասեմ, վոր Ալեքն անուղղելի մարդկանցից չի: Յեթ՝ նա մինչև որս չի ուղղվել, մեղավորը մենք ենք, վոր նրան չենք քաշել վորեւե աշխատանքի: Թող Մացակը չնեղանա, յեթե նրա յերեսին ճիշտն ասեմ: Ալեքի չուղղվելը, մասամբ, մեր Մացակի մեղն ա, վորը՝ իբր Փարկոմի անգամ՝ կարող եր նրան առաջ քաշել ու հանձնաժողովներից մեկին կցել, վոր աշխատի: Իմ միտքս ընենց ա կտրում, վոր՝ հասարակական աշխատանքին լծվելով՝ նա հեշտությամբ կմոռանար դինին ու կզատնար մեղ նման ակախիվ բանվորներից մեկը: Այ, յես ձեզ համար մի որինակ: Կարող եք ասել, թե յես եմ եմ, ինչ վոր վեց տարի առաջ: Մացակի շխտակությունը մենք լավ գիտենք. նրա կուսակցականի խնդասիրությունը վերափոխվում ա, վոր մեր անդիտակից բանվորներն անկյուններից նրան մեղադրում են խնամիրության մեջ, բայց իմ կարծիքով, դա

ըսկի ել խնամիրություն չի: Յեխն ընկնող բանվորի թիւը բռնելն ու վոտի կանգնեցնելը մեր ամենքիս գործն ա, մեր ամենքիս պարտականությունն ա: Վերջացնելով խոսքս, ընկերներ, յես կարծում եմ, մենք Ալեքին վոչ թե պիտի փողոց շարտենք, այլ պիտի ուղղենք մեր սխալը և նրան վոչ միայն գործի թողնենք, այլ և ազդենք նրա վրա ու ուղիղ ճամրի դնենք:

Սենյակում տիրեց ճնշող լռություն: Ստեփանը խոսքը վերջացնելուց հետո թաշկինակով ճակատի քրտինքը սրբեց ու հայացքն ուղղեց ժողովականներին. կարծես հարց եր տալիս, թե ել ով ա ուզում խոսք: Բայց խոսելու տրամադրություն ել վոչ վոք չցուցադրեց: Ստեփանի ազդու խոսքը, կարծես, մի նոր միտք ակոսեց ներկա յեղողների մեջ ու, ասես, բոլորն ել լռությամբ ավին իրենց համաձայնությունը:

— Ընկերներ, ուրեմն ուրիշ արտահայտվող չկա...

Յես քվեարկում եմ: Ո՞վ ա կողմնակից Ալեքին թողնել:

Բոլորի ձեռքերը մեկեն բարձրացան:

— Ուրեմն անցավ միաձայն, — ինքնագոհ ձայնով հայտարարեց Ստեփանը: Ջեռնպահ մնաց միայն մեկը՝ Մացակը:

— Ընկեր Մացակ, խաբար արեք Ալեքին, թող վաղվանից գա աշխատանքի, — հայտարարեց Ստեփանը հաղթական մի ժպիտ դեմքին:

* *

Որերը զլորվեցին իրենց սովորական կարգով: Անխախտ եր նրանց իրար հաջորդելու ընթացքը: Բայց, յեկնող արևի ձաճանչների տակ, փոխվել եր ո

բերի բովանդակութիւնը, մանաւանդ Ալեքի համար: Յերբեք Ռսանն իրեն այնքան յերջանիկ չեք զգացել, ինչպես այն որը, յերբ Ալեքը գործարանից նոր տուն յեկած, նստեց ու ինչ-Վոր բան սկսեց գրել: — Ռսան ջան, թե կարող ես յերեխաներին քիչ հանգստացրու, յես մի քիչ բան ունեմ գրելու, ինձ խանդարում են, — թախանձեց Ալեքը:

— Ալեք ջան, եղ ինչ ա, հմի ել շիտ ես գնում, դասեր ունեմ... — հարց տվեց Ռսանը խինդը յերեսին:

— Ձե, եզուց բանկոտպի անդամների ընդհանուր ժողովն ա. յես, իրր մեր կոտպերատիվ հանձնաժողովի նախագահ, մի պուճուր զեկուցում պիտի տամ մեր աշխատանքի մասին, — ասաց Ալեքն ու գլուխն ա-վելի թեքեց առջև փռած թղթերի վրա:

Անսահման բովանդակութեան մի ճառագայթ փրոշվեց Ռսանի գեմքին, ու նա յերեխաներին քաշեց մի կողմ, նրանց զբաղեցնելու համար:

Հետեյալ որը, յերեկոյան, նշանակված ժամանակից մի փամ առաջ, Ալեքը թղթերի մի կույտ ձեռքին գնում եր դեպի ակումբ, ուր տեղի պիտի ունենար ժողովը: Ակումբը հասնելու համար նա պիտի անցներ գործարանի դռան առջևից: Իսկ նրա զիմաց տնկված եր միկիտան Միխայի գուքանը, ուր յերբեմն Ալեքն, իր մի քանի ընկերների հետ միասին՝ մաքրադարդվում ու պլոկվում եր, վրնց վոր փետրահան հավ:

— Ալեք, Ալեք, համեցեք, համեցեք, — կանչեց մեկը խանութից, յերբ նա անցնում եր:

Ալեքի միաքը զեկուցով եր զբաղված: Չայնը համարչա չհասավ նրա ականջին: Բայց ավելի ճիշտ էլինի ասել, ձայնը հասավ բայց Ալեքը չսեղուկն գրեց:

Ակումբում ժողովականներն արդեն հավաքված, սպասում էին զեկուցողին, յերբ Ալեքը կոտպերատի մյուս անդամների հետ բեմ բարձրացավ: Նրա սիրտը սկսեց արտասովոր կերպով բաբախել: Արջան մի գուրեկան հոտանք բոսոր գույն տվեց նրա գեմքին, յերբ նա առաջին զանգը տվեց ու կարգի հրավիրեց հանդիսականներին:

Մի վայրկյան, կարծես, նա կորցրեց մաքերի վազորոք շարահյուսած թելը: Բայց... անցավ բոլորն ու նա հավաքեց իրեն:

Թե ինչու կորցրեց իրեն, դա հասկանալի չեք: Սովորական դատարկամիտ բաժակաճառ չեք, վոր նա պիտի ասեր ժողովում, այլ մի ճառ, մի զեկույց, վորը պիտի ցույց տար և՛ կոտպերատի թափած աշխատանքի արդյունքը, և՛ իր անհատական դարձի փայլուն ու հազիթական պատկերը:

1928 թ.

ՍԱՀՄԱՆԱԳԼԽԻՆ

Նատոն շատ եր պառավել. վոչ ջանին եր ջան ֆնացել վոչ վոտին՝ ույժ. աչքերն ել առաջվա պես չեյին կտրում: Փողոցով տմբամբալեն գնալիս՝ քանի անգամ եր նա գետնին ընկած փայլուն կոճակը արծաթ փողի թեղ ընդունել, դժվարությամբ բարձրացրել, անդղել, անդղել, շուռ ու մուռ սվել ու նորից փնթփնթալեն դեն գցել...

— Ի՛հ, անտեր անեմ քեզ... Նս խիս սրեցոր աչքիս լիսը պակասում, քա... — տբանջում եր նա ինքն իրեն ու զարմանում, վոր իր կյանքի վեցերորդ տասնամյակի սահմանազլխին թե՛ աչքերն են դավաճանում ու թե՛ մասամբ, լսողությունը:

— Ե՛, վորդի, կիսին ել չեմ արժան,— հաճախ նա դիմում եր խոսակից հարևանուհիներին.— հիմի ել ի՞նչ դարդ ունիմ յես. տերը բարի տա ես բալչեկներին. Սահակ ընենց ա փոխվել, վոր քսկի չես ճանաչի. գինու երես քսկի չի ուզում տեսնա, ուշքն ու միաքը փանն ա ու իրա գործին: Սրանից՝ գենն ա, վոր յես որ պիտի տեսնեմ: Համա... են ել ի՞նչ ասեմ, վոր կծիկս ա սկսել յես տալ...

Ու իր կյանքի կծիկը յետ տալու որերին մի քիչ հանգիստ ապրելու միջոցն ու յելքը գտնում եր Սահակի ամուսնության մեջ: Ու ամեն առիթ բաց չեր թող-

նում Սահակին համոզելու, վոր նա մտածի ամուսնության մասին:

— Ա՛, տղա, Սահակ ջան, քեզ չես խղճում, գոնե ինձ խղճա, տեսնում ես, յես ել վոչ հարաքյաթ, վոչ ել ույժ ունեմ տանը շուռ ու մուռ գալու, ես տունը հարս ա ուզում, յես ել՝ ետոր կամ, եզուց չկամ, բա տանդ մի ճրագ վառող ու քեզ մտիկ անող չունենամա...:

Ճիշտն ասած՝ Սահակն ինքն ել դեմ չեր ամուսնանալուն: 25 տարեկան փթթած դարուն հասակ, առողջ ու վայելչակազմ մարդ. ձեռքն աշխատանքի ու մի փոքր ել դիրք ստեղծած իր համար:

— Ախչի, տեսնո՞ւ, — շնջում էյին հարևան կանայք իրար մեջ, — Նատոյի տղեն մենձ մարդ դառավ ելի. դիվ պապկեն ձեռքին ա ման գալի...

— Բա նոր ես իմանում, վոր մենձ մարդ ամ... Յաչեյկա յեն պսում, ինչ են ասում, նրա սեկլետարն ա... Հեյ գիդի հա՛, աշխարհի շուռ գալը կհավատայի, դրա մարդ դառնալը չեյի հավատա... Ռիմսո ջան, հիշում ես, վոնց եր թաղումը բասյակի պես ման գալի... հաց չունեյին է՛, ուտելու հաց... Համա հիմի թաղամիջում մատով նշանց տալու մարդ ա դառել... Երեակ են աղջկան, վոր դրան կնիկ կգնա...

Յեվ իսկապես, թաղում վճիռ աղջկա վրա մատ գնելը նա, վոր ծնողները դեմ կենային, դեռ հալա վրեն ել քբթամ ու բաժինք չհասցնեյին: Բայց Սահակի հոգում այնպիսի բեկում եր տեղի ունեցել, վոր հազիվ թե նա ընկներ ներկված ու սրված աղջիկների յետևից, և, հետո, կարծես, ժամանակ ել չուներ ամուսնության մասին մտածելու:

Սորհրդային իշխանությունը նրա համար բացել

եր նոր կյանքի մի դուռ, մի լուսավոր ուղի. ընկել եր
նա եղ լուսավոր ուղին ու գնում եր առաջ առանց
յետ նայելու. արդեն 4 տարի յեր խաբաղ Ռհանեղի
աշկերտ Սահակը դարձել եր անձանաշեկի:

Միկիտանի դուքանը փոխաբերել եր կուսքշիջով-
թաղամիջի են դուքանը, ուր ընկերների հետ հավաք-
վում եյին դատարկաբանելու համար, փոխաբերել եր
քաղաքագիտական խմբակով: Ու որերի ընթացքում
թե բջիջն ու թե քաղխմբակը տեսնում եյին իրենց
գործը, կուռն ու դարբնում եյին Սահակի մեջ այն նոր
միտքն ու հոգին, վորն անհրաժեշտ եր յերնող դասա-
կարգի պայքարի համար: Յեղ դուր չեթ, վոր կուսաբ-
քերը մտնելուց մի տարի հետո ռայկումը քաշեց նրան
իր կողմն աշխատանքի՝ իբր առաջադեմ ու ակտիվ
աարբի:

Տարիների ճնշման տակ խամբող Նատոյի սիրտը
ցնծում եր իր վորդու առաջադիմությամբ, և նա տես-
չում եր վերջին իզձն ել իրազործված տեսներ:

— Այ վորդի, յես տեսնում եմ, դու շատ ես
բեռնոտ, քու մասին խելի չես մտածում, յես քեզ հմա
աղջիկ եմ ճարեր Ռուստամանց Մաթոսի աղջիկը յես
քեզ հմա շատ հարմար եմ գտնում: Միշուհ, խելք, ա-
բուռն երեսին, մար փեղի տակ մեծացած աղջիկ ա, յես
զիդամ, մինձ ել բաժինք կուհենա: Արի նավսը կտորի
ու նշնվի...

— Չե. մայրիկ ջան, ես տարի ել չե. մեկել տա-
րի անպատճառ կնշնվեմ, — մորը հպմոզում եր Սա-
հակն ու քթի տակ նրա միամտության վրա ծիծա-
ղում:

* * *

Գարուն եր:

Նատոնց բակի պապենական փոքրիկ բախչեն
նորից կանաչով ծածկվեց: Փոքրիկ բախչի յերկու նը-
շենիներն իրենց ծաղկանց անուշահոտ բուրմունքով
լցրել եյին բակը: Մենակ շիշակաբայ յերեք բարդնուռ
անուշ բուրմունքը ցվել եր բակը: Նրանց դուրեկան
ավազոցը մի տեսակ ներգաշնակություն եր մտցնում
պատռվ Նատոյի յերջանիկ սրտի ապրումների մեջ:

Ու Նատոն հաճախ կարկատանի բոխչեն ձեռին
դուրս եր գալիս բակը, բարդի ծառերի տակ մի պու-
ձուր փաթղակ փռում, յերկու գույնի թելով կապ ու
կշիռ տված ակնոցը դնում աչքերին, իր սրտի ուրախ
թոթիվներին անձնատուր յեղած, սկսում եր կարկա-
տանը. բակի մեջ միակ հարևանը թավամազ կատուն
եթ, վոր գնում՝ Նատոյի կողքին փաթղակի վրա
փռվում, կամ դունչն եր լվանում, կամ ճանձերի հետ
խաղ տալիս:

Նատոն մտքով Ռուստամանց Մաթոսի աղջիկ Շու-
շիկին տուն հարս եր բերում ու յերևակայում, թե նա
վմնց հեզ ու խոնարհ իր աչքին ու ունքին պիտի մը-
տիկ տա:

— Շուշո ջան, մատնոցս կամողի վրա մնաց, թուի
մի ձեռաց բեր, — և Շուշոն խելույն վազում և բերում ե,
սկսեսուրը մատին դնում, կամ թե՛

— Շուշո ջան, կերակրի տակը մոտիկ արա, կրակը
չհանդչի, եսա մարդիդ գալու վախտն ա:

Ու Շուշոն գնդակի արագությամբ թռչում և դե-
պի խոհանոց և քուրայի առջև փախում...

* * *

Մի օր, յերբ յերեկոյան արևի պղնձագուլն շիթերն այնքան եյին բարձրացել, վոր գգվել եյին փոքրիկ բախչի բարդիներէ կատարներին, Սահակը առն յեկավ, տոթից նեղվելու պատճառով խալաթի յախեն բաց, մի անծանոթ աղջկա հետ:

Անծանոթը կլոր, լիքը դեփքով, թխահեր աղջիկ էր, մաղերը կտրած և պարզ հագնված: 18 գարնան բույր կար նրա խոշոր և հրապուրիչ աչքերին թառած:

— Մայրիկ ջան, ծանոթացիր, իմ նշանածը, — դիմեց Սահակը մօրը:

Պառաջն ըստ յերևույթին լավ չլսեց:

— Վորդի, ինչ ասեցիր...

— Ասում եմ ծանոթացիր իմ նշանածի հետ:

— Դ՞նչ... իհ, լավ, լավ, դու վոր գիղաս անշնորհ հանաք անել. — ու պառավը մի խելթ հայացք նետեց անծանոթ աղջկա վրա:

— Դեղի ջան, ինչ հանաքի բան կա, սրանից դեռ նը ընկ. Գոհոն կլինի մեր ոջախի անդամներից մեկը, իմ ընկերը...

Նառոն մի քիչ իրեն կորցրեց, հազար ու մի միտք գլխովը պտտվեցին, ուղեց սեկ ել դժգոհի, բայց քիչ անց մտածեց.

— Ե՛հ, ջհանգամը, թող իրա ուզածն ըլի և իրա սրտովն ըլի, շատ ել վոր հուշուռ անեմ, ինչ կարող եմ անել...

Ու մի կերպ հաշտվեց են մտքի հետ, վոր իր յեքազած հարսն արդեն յեկած ու տանն ա: Տանն

արդեն ոգնող ձեռք ունի և բեռն ել թեթևացած կուսենա:

Ձեռքի խոր ամանը նա դրեց սեղանին, մոտեցավ հարսին, մի քիչ որհնեց, ճակատից համբուրեց և զույգին մաղթեց «մի բարձի ծերանալ»:

Գոհոն, վոր մինչև այդ փշի վրա յեր զգում իրեն, պառավի գուրգուրանքից հետո զգաց իրեն շոյված, ձեռքի կեպին պատի մեխից կախեց և նստեց Սահակի փողքին, սեղանի շուրջը՝ ճաշի:

Պառավը յերկուտակված՝ կերակրի պղինձը ներս բերեց թե չե, Գոհոն վեր թռավ տեղից, ամանները մոտեցրեց և ուղեց ոգներ:

— Այ ապրի արեդ, արի յե՛, արի յե, մենակ հոգիս դուրս եկավ, հմի քու տունը, քու տեղը, դու գիղաս՝ վոնց վոր տերություն կանեն...

Սահակը դիտում էր մօր և կնոջ միջև ստեղծված պատկերը և հրճվում, ու յերբ Գոհոն հայացքն ուղղեց դեպի նա, Սահակը ժպտալով աչքով արեց նրան: Գոհոն հաղիվ պահեց ծիծաղը:

— Ա, տղա, բա ըսենց սուսիկ-փուսիկ նշնվել կըլիներ, վոր դու նշնվեցիր... Մերդ եմ, բա ինձ մի բեռան ել ա բան չպիտի ասեյիր... Հազար ու մի բարեկամ ու չարակամ կա. վոր լսեն, ի՞նչ կասեն...

— Ե՛հ, մայրիկ, ինչ բաների հետևից ես ընկել ինձ եղպես եր հարմար, եղպես ել արեցինք, ում ինչ գործն ա, — քիչ սրտնեղած վրա բերեց Սահակը:

Ճաշը նոր եյին վերջացրել, Գոհոն գործով սենյակից դուրս յեկավ, Նառոն թե՛

— Ա՛, տղա, հարսիս անուամն ել կարգին չիմացա, անուամն ի՞նչ ա...

— Գոհո:

— Գոհոն վո՞րն ա, քա, մի կարգին անունը կը տրվել էր:

— Դեղի ջան, անկարգությունն ինչո՞ւն ա. Գոհար Կոնդակասազով ա, կարճ ասած՝ Գոհո յենք կանչում մենք դրան:

— Բա հեր, մեր չունի՞... Հետն ի՞նչ ա բերում...

— Հետը բերում ա մի մաքուր սիրտ ու աշխատանքի սեր, դրանից ավել ել ինձ ուրիշ վոչինչ հարկ կա՞վոր չի:

Նապոյի համար այնքան ել հեշտ չեր հաշտվել այն մաքի հետ, վոր հարսը յեկել եր մերկ, են ել վոչ իրեն ասածը, համա ինչ կարող եր անի:

* * *

Ընթանում եյին որերը սահուն ու յերջանիկ նորատի ամուսինների համար: Յեղիուն ել տարված եյին կուսակցական-հասարակական աշխատանքով: Չաբքաշ աշխատավոր յեղբայրների պես՝ յերկուսն ել տոավոր տը միասին անից դուրս եյին գալիս, որվա մեջ յերբեմն իրար կորցնելով՝ ընկնում խոշոր քաղաքի այս կամ այն ծայրամասը՝ կազմակերպչական աշխատանքի, և տուն եյին վերադառնում ուշ, շատ ուշ:

— Սահակ, մայրիկը շատ է դժգոհում իմ դեմ, վոր յես տանը համար՝ ա չեմ լինում:

— Ե՛, քեզ ով ա ասում ուշադրություն դարձնես, մի՞թե զարմանում ես, վոր նա դժգոհում է:

— Ճիշտ է, չեմ զարմանում, բայց անհաճո յե, յերբ գլխիդ շարունակ փնթփնթում են:

— Գոհո, մի՞թե դու չգիտես, վոր մեր կյանքի

կառուցման և նոր կենցաղի կազապարման ճանապարհին անհաճո շատ ու շատ յերևույթներ կան, բայց մենք նրանցից չենք խրտնում, այլ աշխատում ենք դիմադրել նրանց և ցանկալին իրականացնել:

Ու Գոհոն, պարտավոր պես, լուռ էր և բավարարվում թունալից սիրտը մեղմող Սահակի բացատրությամբ ու նոր թափ առնում հետագա որերի աշխատանքի համար:

— Ո՞վ ա լմացե՛լ, աղջիկն ել վտար եղբան դուրսը պահի, քա, — գանգատվեց Նատոն մի որ Սահակին, յերբ Գոհոն անից բացակայում եր. — բա ամոթ չի՞, այիբ չի՞, տուն ա գալիս գիշերն ուշ, մի թարուն տղա յել յետևից գցած, ի՞նչ կնկա արարք ա դա. հարևանները զիտի ել խոսում են:

— Խոսողների հերն ել անիծած, — համբերությունից յելավ Սահակը, — հերիք ըլավ ելի, մայրիկ, ի՞նչ գործ ունես ուրիշների հետ, ինձ ի՞նչ, թե ուրիշն ինչ ա խոսում: Դու ուրախ կլնս, վոր ուրիշի խոսելու պատճառով կնկանս հետ շարունակ կովեմ... Նա, ախր, քու կարծած աղջիկներից չի. թե իմ կնիկն ա, յես նրան լավ եմ ճանաչում: Հետո աշխատող ընկերներն են, ճամբա յեն գցում, ինչ կա վոր...

Ու պառավը լեզուն կարած՝ սուս եր կենում, վախենում եր կոնիվ դառնա... Բայց քիչ անց՝ ներքին դժգոհությունն ելի պոռթկում եր:

— Ախր, նա քու խարջ չեր ե՛... Վոչ բարով ախի՛ հարս յեկավ, գործս կհեշտանա, են կի չե՛ գործիս գործ ավելացավ... Նրա թափածի ու ճոթածի մասին ել ջոկ մտածի, — տրտնջում եր նա:

* * *

Սահակն իր բնավորությամբ հանդարտ ծով էր... Հեշտ հալով նրան համբերությունից հանել չէր կարելի։ Բայց մի կողմից մոլոր աբսուրդները հարսի դեմ, մյուս կողմից կնոջ՝ Գոհոյի գանգատները սկեսուրի փնթփնթոցի ու թաքուն-աշկարա խայթոցների դեմ, նրան հավասարակշռությունից հանում էին։ «Նոր գինին հին տեղի մեջ պահել չի ըլի» — մտածում էր նա ու յերբեմն վորոշում անջատվել, առանձին ոջախ կազմել, պայմանով, վոր մորն էլ ջուկ ապրուստի միջոց մեկ, պայմանով, վոր մորն էլ ջուկ ապրուստի միջոց մեկ, պայց... յերկար մտածելուց հետո, այդ գտնում էր անհնարին ու իրեն անվանը պատիվ չբերող։ Նրի ըսկում էր կնոջը խրատել, թե՛

— Դու գիտակից ես, ելի դու պիտի համբերես։

Մի որ... Սահակը գործից տուն յեկավ, թեև տակը մի թղթի փաթեթ...

Այդ այն ժամանակ, յերբ ցրտաշունչ ձմեռը Սահակի ու Գոհոյի ամուսնությունից հետո չորս շրջադարձ էր ունեցել ու այդ թավազլոր տարիների ընթացքում յերեք տարեկան կիմիկը՝ նրանց յերեխան՝ սենյակում արգեն նոր-նոր տոսիկ-տոսիկ էր անում։ Յերեխան ամբողջ յերկու թմիլիկ թաթերով պինդ բռնած ժամանակ տակը կեղտոտել էր։ Տառը՝ Նատոն յերեխուն մաքրելու յետեից էր ընկած։

Սահակը թե՛

— Գոհո ջան, մի գույզ եժան կոշիկ պատահեց, չգիտեմ վտարի լավ կլինի, թե չե։ Թե քեզ չգա, մայրիկին անապատառ կլինի, թող նա հագնի։

Զգիտեմ ինչը Գոհոյին դուր չեկավ. յերևի են,

վոր կոշիկը կարող էր մայրիկի բաժինը դառնալ ու նա դժգոհեց։

— Սահակ ջան, ախր կոշիկի վախտն էր, վոր դու կոշիկ ես առնում... Տանն ուրիշ քիչ պակասություն ունենք։ Նոր չե՞ր մայրիկի համար կոշիկ առար... Նորահարս հո չի, որը մի գույզ կոշիկ փոխի։

Այս բանն ընկել էր պառավի ականջն ու... բարով-խերով չընկներ։ Ատելության ոճը դալարվեց նրա կրծքում ու թույն կուտակեց հարսի հանդեպ կրկնապատիկ։

— Ը՛, վոչ խնդաս դու, վո՛չ, տեսնում ես ես անըղգամին, աչքին ցավ ա տալի, վոր տղես ինձ համարան ա առնում, — մտածում էր նա ինքն իրեն տանը փափալիս ու սպասում հարմար առիթի՝ թույնը թափելու։

* * *

Զմեռն այդ տարի շատ դանդաղ անցավ։ Ապրիլի մահամերձն էր ու մայիսն յեկել, մարդկանց դռներին չոքել, բայց որբը դեռ չեյին տաքանում։ Կեսորվա խաբուսիկ տաքին հաջորդում էր մյուս՝ քամոտ ու անձրևախառն ցուրտ որվա կեսը։ Փոքրիկ բախչի նըշենու ծաղիկները մի քանի անգամ ձեռվեցին ցուրտ քամուց, մինչև վոր խսկական գարունն իր դեմքը բացեց ու ժպտաց մարդկանց և շրջակա մարդ ու լեռներին։

Ու արևոտ մի որ Նատոն փարզակը փռած բախչում՝ բարդիների տակ՝ յերեխային զրադեցնում էր։

— Պա-պա, պա-պա, — կչկչում էր փոքրիկը, բարդի ծառի կատարին խայտացող ծիտիկների պես

ու մատերը պցում հողի մեջ և հողի կտորները բերանը տանում:

— Գիւ, քիւ, քիւ ա, — ասում էր պառավ Նատոն ու հողի կտորները փոքրիկ կիմիկի ձեռքից խլում:

— Կուկլա յա, քա, ես ինչ յերեխա յա, — շշմշակաբար հարեան կանայք՝ Անաքալին ու Վոսկեհատը, վոր յեկել էյին Նատոյի մոտ մասլահաթի:

Մոտակա յեկեղեցու զանգերը, չգիտեմ ինչի՞ առթիվ, զնգացին: Յերեք պառավն էլ յերեսները խաչ հանեցին: Փոքրիկ կիմիկը, վոր պլշած աչքերով տատիկին էր նայում, ձեռքով, մեքենայաբար, խաչ հանելու նման շարժումներ արավ: Նատոն խնդաց թոռան ցուցադրած արարքի վրա և աշխատեց յերեխու խաչ հանելու շնորհքը կատարելագործել:

— Քիմի ջան (եսպես էր կանչում յերեխային), ասա անուն հոլ... — յերեխան էլ կապիկի պես աշխատում էր բերանի բացվածքին նման արտահայտութիւն տալ:

Քրքշում էյին պառավները հրճվանքից:

Անապասիկ կերպով բակը ներս մտավ Գոհոն: Այդ ժամին նրա տուն զարն անապասիկ յեր: Նա նրկատեց այդ բոլորը և տհաճութիւնից զեմքը կնճռտեց:

— Մայրիկ, ինչո՞ւ յես եղպես հիմար բաներ սովորեցնում յերեխային. քանի անգամ եմ խնդրել, վոր եղպես բան չանես:

Պառավն իր ինքնասիրութիւնն իր ընկերուհիների մոտ վիրավորված զգաց:

— Հը, ինչ յեկար ու ցոփիանի պես վրա ընկար: Իմ սովորեցրած բաներին հաւան չէս, տանը վեր ընկի ու ինքդ լավ բաներ սովորեցրու: Մեջն ինչ աւժած, ի՞նչ, վոր եղքան թրև ես գալիս:

Պառավն ակնարկում էր այն, վոր Գոհոն անպործ էր, բայց դուռ հասարակական աշխատանքներով էր զբաղված, վորից վոչ մի դրամական շահ չուներ:

— Յես քեզ ասում եմ, իրավունք չունենաս ձենդ ինձ վրա բարձր պահելու: Հորդ հացին եմ ըլմ, թե ջրին, թե քու բերած մենձ բաժինքի վրա յես վրես քեքս գալիս:

Պառավներն անհարմար զգացին իրենց և հարսին ու սկեսուրին ազատեցին իրենց ներկայութիւնից:

Գոհոյի ներքին, հոգեկան ալեկոծութիւնը չափ ու սահման չուներ: Նա յերեխային վերցրեց, բաշվեց սենյակ ու ընկավ մահճակալի վրա:

Ժամը 3-ին նա պիտի լիներ ակումբում՝ կինանկյան անդամների նիստին, բայց հոգեկան անհավասարակշռութիւնն արգելք հանդիսացավ նրան տնից դուրս գալու:

Ժամերը սովորականից ավելի էյին ձգձգվում մինչև Սահակի տուն գալը:

Յերբ Սահակը ներս յեկավ, Գոհոյի աչքերին արցունքի կաթիլներ տեսավ:

Գիշերը բոլորը քուն մտան ու սենյակում տիբեց Նատոյի մշմշոցը...

Սահակն ու Գոհոն շշմշակով լուծեցին խնդիրը:

Տեղափոխվել...

Մի ամիս անց, Սահակեց զուտ մի ապրանքատար կնոք էր կանգնած, ու Սահակը խնամքով տնային իրերն էր դասավորում նրա վրա՝ նոր տունն անցնելու համար:

Աշնան սահմանադրութիւն էր:

Փոքրիկ բախշում ծառերը վաղուց էյին զրկվել ծաղկունքից ու ծառերի տակ տեղատեղ վայր ընկած փառած պտուղները վորդեր ու միջատներ էյին սնում արդեն:

Ո Ս Կ Ո Ն

Շարմաղ ու արևադեմ եր Ոսկուն:

Հաղթանդամ ու առնական եր և Մաշադի Իսմա-
յիլը:

Ոսկուն վոսկեծամ, սիրունաչյա ու կարմրաթուշ
աղջիկ եր: Յեթե փորձեյիր նրան կանգնեցել կարմրա-
թուշ պտուղներով բեռնված խնձորենու տակ, դժվար
կլինեիր փորոշել, թե վորն է խնձորը — ծառի վրայի՞նը,
թե տակինը:

Ոսկուն մի հատիկ եր գյուղում:

Բայց Իսմայիլների թիվը շատ: Գյուղի ամեն
ուռնացած տնտեսություն ուներ իր Իսմայիլը — իր
նոքայրը:

Նոքյար մտավ Իսմայիլը Ոսկոյի հոր — Բալաբեկ
աղայի մոտ, յերբ մի հողմաբեր ճարակ գողտուկ գյու-
ղը մտավ ու զրկեց Իսմայիլին հորից ու մորից:

Ի՞նչ անեիր 14 տարեկան հասակում վորը ու ա-
նող մնացած Իսմայիլը: Չէ՞ վոր ապրել եր պեար:

Իսկ Բալաբեկ աղայի մոտ գործն ու աշխատանքն
անսպառ եր:

Անբավ եյին Բալաբեկի հացի ամբարները, ան-
վերջ ու անծայրածիր նրա ցանքադաշտերը: Իսկ յերբ
նրա վոչխարների, խոզերի, կովերի ու այծերի հոտերը
յերեկոյան դեմ իջնում եյին մոտակա սարից, ասես
անեղր ու անընդգրկելի սեւավ եր հորդում սարն ի
վար:

Հսկող ձեռքի կարիք ուներ Բալաբեկ աղայի խո-
զերի թաքունը:

Իսմայիլը կարգվեց խողապան:

Ու ամեն օր, հենց վոր արևի բրնձե սկուտեղը

դեմ եր առնում դիմացի լեռան կատարին ու նրա կեն-
սապարար Ջերմությունից ծլունակ հունդը հողում
սկսում եր փթթել ու աճել, Իսմայիլը մի ճիպոտ ձեռ-
քին, առաջ եր անում միշտ ինչ վոր բան վորոնող ու
միշտ խոխոացող խոզերին ու քրում դեպի հանդ:

Չորագլխից, կաղնուտների զովասուն սավերների
տակ, յերբ կիզիչ շոգից նեղվող խոզերն ու խոճկորեն-
քը՝ թաղբյառի պոկ ընկած հատիկների պես շաղ եյին
անցնում քչքչան անվակի աջ ու ձախ ավերին, Իս-
մայիլը պառկում եր գետնին ու յերեսը դեպի լազուրն
ուղղած, ընկնում մտածմունքների մեջ:

Մաքերը հորձանուտ հոսում եյին նրա ուղեղում:
Մաքեր՝ սրբնթաց ու մշուշապատ:

Նա խորհում եր լավ ու վատ օրերի մասին, հա-
րուսանների ու չքավորների մասին, ինչ ու յերջանիկ
կյանքով ապրողների և իր նման զրկվածների մասին
և այն մասին, վոր պատմել եր իրեն դեռ անցյալ տա-
րի ծեր Սնդոյի աղան — անցյալում իր նման չօրան,
իսկ այժմ քաղաքում բանվորություն անող Սեթը:

* *

Սեթը շատ նոր ու նոր բաներ եր պատմել հեղա-
փոխության մասին, Լենինի մասին ու այն մասին, վոր
շուտով մեղ մոտ ել՝ հեռավոր մի յերկրի նման՝ կվե-
րանան հարուստները, վերջ կտրվի շահագործմանը, վոր
ել չի լինի հարուստ ու աղքատ, կյանքը կլինի աղատ
ու յերջանիկ և կապրեն բոլոր նրանք, ովքեր կաշխա-
տեն, հողի վրա քրտինք ու ջանք կթափեն:

Իսկ ինքը՝ Իսմայիլն այնքան ընդունակ է աշ-
խատանքի, այնքան յեռանդ ու ցանկություն ունի
վերացնելու հին կարգերը, աղաթները, վորպեսզի իր
նման չարքաշներն ապրեն իրենց ուղածի պես:

Հետո մտքերը դառնում եյին չքնաղ Ոսկոյի
շուրջը:

— Հավասարություն ընկնի թե չե, յես Ոսկոյին

պիտի առնեմ, — անցավ նրա ուղեղով ու արյան մի դուրեկան ալիք հորձանք տվեց նրա յերակներում. նրա թուխ դեմքը ամոթխածությունից բոսոր գույն ընդունեց, ասես կեծ-կեծ ջուր թափեցին վրան:

Իսմայիլին թվաց, թե իր այդ համարձակ մտքերին ունենդրող յեզո՞վ: Նա մի պահ իր շուրջը նայեց... Հանգստացավ, յերբ մոտիկ տարածության վրա վոչ վոքի չտեսավ, բացի գույ՞ խոճկորներից, վորոնք մոտակա քարին դեմ ընկած, խոխոացնելով մեջքներն եյին քոր տալիս:

Տարիները սահում եյին փոթորկուն ու ամեն աշուն նոր ույժ, նոր խմաստություն բերում Իսմայիլին:

* * *

Նոան պես հասուն Ոսկոյն կյանքից և՛ դո՛հ եր, և՛ դժգոհ:

Գոհ եր, վորովհետև անծանոթ եր կարիքին ու զրկանքին, դժգոհ, վորովհետև իրավունք չունեի յերազելու մեկի մասին — իր սիրած ջահելի մասին:

Ամեն անգամ, յերբ մութը կախ եր ընկնում ծրխացող կտուրներին ու գյուղն ընկղմվում եր թանձր խավարի մեջ, Ոսկոյն մտնում եր անկողին ու վառում մոքի ճրագները: Նրա առջև կանգնում եր Իսմայիլն իր թուխ աչքերով ու առնական մարմնով: Ահա հասում ե Իսմայիլն իր ժպտացող աչքերը Ոսկոյն վրա ու նայում, նայում անվերջ ու անկուշտ:

— Ոսկո, — գիմեց Իսմայիլը նրան հովվական անկեղծութամբ մի ուր, յերբ նա դաշտում հանդիպեց նրան ծաղիկներ քաղելիս, — խառ փափուճներ առնեմ՝ կհագնեմ...

— Կհագնեմ... Բա խի՞ չեմ հագնի... — Ոսկոյն ինքն իրեն կրկնեց իր տված պատասխանը ողայի խավար մթության մեջ ու մտքի թելերը նորից հետ քացեց:

«Իսկ յես աղբյուր լինեյի՞ կլոմեյի՞ր»...

● — Կլոմեյի, կլոմեյի, — Իսմայիլի փոխարեն ինքն իրեն պատասխանեց Ոսկոյն ու ամոթից այլովելով գլուխը թաղեց փափուկ բարձի մեջ:

Ապա հիշեց հորը, նրա անհրապույր խոժու դեմքը, վորը խիստ զայրացել եր, յերբ Ոսկոյին ու Իսմայիլին մի անգամ տեսել եր իրար հետ գրեցելիս:

— Գյաղաների հետ գյաղաները կխոսին, իսկ ի՞նչ աղջիկը — Բալարեկի աղջիկը — գյաղային թայ ըլի՞ չի: Այսպես եր կշամբել հայրը Ոսկոյին և պատժել Իսմայիլին՝ Ոսկոյի մոտ իրեն համարձակ ու ազատ պահելու համար:

— Հավասարություն ընկնի թե չե, յես Ոսկոյին պիտի առնեմ, — մտածում եր համառ կերպով առնադեմ Իսմայիլը ու մտքում շոյում Ոսկոյի վոսկի ծամերը:

Իսկ մինչև այդ Բալարեկ աղան չքնաղ Ոսկոյի համար հարուստ փեսացու գտավ: Հեռու գյուղից մարդիկ յեկան Բալարեկ աղայի մոտ քյոխվայի տղա Մազաքի համար խնամախոսելու:

Փոխարենը Բալարեկ աղան գլխադին պիտի ստանար վաշխարների ու խողերի նոր թաքուններ ու զրքն-դուն վոսկիներ:

Մշտնջենական իրիկուն իջավ Ոսկոյի հոգու վրա: Վիշաղ թե առած յեկավ, բուն դեց Ոսկոյի հոգու մեջ ու ցնցի պես սկսեց ներսից մաշեի:

Մի ամպամած ուր դիմացի սարից վոչխարների, խողերի հոսեր իջան, անցան գյուղի կես ու մեռ փողոցներով ու հոսեցին Բալարեկի գոմերը:

Բալարեկի հոսերն ալիլացան, Ոսկոյի — վշտերն ու արցունքները:

Ոսկոյն շատ որորվեց ու տրորվեց, բայց չհամարձակվեց հորը խոսք ասել, հասկացնել վոր Իսմայիլից զատ ուրիշ վոքի վոչ ճանաչում ե փոչ ել ուզում ե:

Հայրը համառ ու միահեծան, մայրը՝ իրավադուրիկ ու ամուսնու անխոս կամակառարը:

Խառ կտորներ ծալ-ծալ յեկան տուն, ֆիստան ու ժակետ կարվեցին նոր հարսի համար: Ուր վոր ե, գյուղով մեկ կհնչի գուռնան ու փեսայի ջահել ընկեր տըղերքն ու հարուստ բարեկամները ձիերը հեծած, Ոսկոյին կըրջապատեն ու կտանեն Մաղաքին ընծա:

* * *

Այն որն Իսմայիլն իր խոզերի թաքունն արտատեղից շուտ բերեց գյուղ ու գոմերն արեց: Խոզերը շուտ տուն անելու համար հիվ պիտի բարկանար: Նա գիտեր, վոր Բալաբեկը կանուխ առավոտյան մեկնել է քաղաք գործով:

Իսկ այդ «գործի» խաբարն արդեն դեմ էր առել իրեն ականջին:

Գոմից դուրս գալիս, նա աչքը գցեց տան կողմը, աչքը Ոսկոյի աչքին դեմ առավ:

Իբր հասկացան:

Ոսկոյն ճիպոտը ձեռն վազեց հավի յետեից, իբր թե նրան հավաքունը քշելու, բայց գոմի մոտովն անցնելիս, խոսք փոխանակեց Իսմայիլի հետ:

Յերբ գյուղի ճրագներն սկսեցին մեկիկ-մեկիկ նվազել ու հողի մարդիկ դաշտի աշխատանքներից հոգնած քուն մտան, գոմի յետևի մարագի մոտ յերկու հոգի շշնջոցով խոսում էին:

— Ոսկո ջան, պինդ կաց, վախես վոչ, դու իմն ես, հենց վոր հավասարութուն ընկնի, յես քեզ պիտի առնեմ:

Յանի վոնց պինդ կենամ, հերս դանակը դրել ա վզիս, գոռով տալիս ե նրան:

Ու ելի ինչ-վոր շշուռներ...

Ու գույգերը պինդ-պինդ գգվեցին, ապա հորդեց կարոտակեղ համբույրն ու բաժանվեցին սրտամրմուռ:

* * *

— Ա, Բալաբեկ, յանի տհենց բան կլի... Են տե՛րամեռ աղջկա սիրտը կպչում չի Մաղաքին, — սիրտն

ան գցած ու գուշնը տված խոսք բացեց Զարնիշան աքերը, Ոսկոյի մայրը:

— Կպչում չի, կպցնելը դժար ա՛, — չոր ու վըճռական տոնով վրա բերեց Բալաբեկը:

— Չե՛, եդ բանը գլուխ գալու բան չի, — թոնթորաց Զարնիշանը ու դեռ ելի ինչ-վոր բան ուղեց ասել, բայց միտքը չվերջացրեց:

— Ա, պառավ, յես տեսնում եմ, վոր դու յել ես խելքդ կորցրել:

— Գլուխ եկած բանը նոր գլուխ պիտի գա՞... Եռ ի՞նչ հանգի յես խոսում:

— Դե, ելի դուն քունն ես ասում, — դժգոհեց Զարնիշանը Բալաբեկի տրեխները քանդելով: — Բե՛լա, իմացի, խոսքը մերը, տունը մերը, աղջկանդ բանը բանից անց ա կացել:

— Ի՞նչ, — խոժոռեց Բալաբեկն իր վագրի աչքերը, ասես պատրաստվեց պառավին հոշոտելու:

— Դե՛, տհենց ա ելի... համա վոր դու գլխի չես ընկնում...

— Ա, պառավ, արինը գլուխս առա մի, — մի պահ կորցրեց իրեն Բալաբեկը, ճակատը շփեց ու նորից դիմեց պառավին:

— Յանի ասածդ շիտակ բան ա, թե՛ գլխիցդ ես հնարում. հիվ ասեց քեզ:

— Հենց ինքը, — ու պառավը պահ մի լռեց: — Ես իրիկուն կողքս մտավ խեղճ ու նաչար աղջիկը, ա՛ղի արցունքը թափեց, լաց յեղավ ու գլխով յեկածը պատմեց:

— Չե՛, յես դրան մորթիլ դեմ, թողնիլ չեմ, վոր տունս պղծի: Են ել ում հետ, գյաղա Իսմայիլի հետ:

Բալաբեկը պահ մի պատրաստ եր մտնել աղջկա սենյակը, անկողնում տեղն ու տեղը նահատակել, բայց իրեն զսպեց ու հրամայեց Զարնիշանին.

— Իմ գլխիս փափախ կա, իմ խոսքը խոսք ա,

յես խայտառակ ըլելու միտք չունեմ, յես Մաղաքի ու աշխարհի մոտ ամոթանքով մնացողը չեմ: Առավոտը ծեգ-ծեգանա ճար գիզաս, ճար արա, վոր աղջկանդ վրայից կեղտը վեր ունակի:

Լուսադեմին Զարնիչան քույրիկը կանչեց իր մատամեր Խումարին, մի վոսկի դրեց բուռը, խնդրեց նրան, վոր անգլամ աղջկա արածը հեռացնի նրանից ու, վոր կարեոր է, վոչ վորի ականջը չդցի:

Տատմեր Խումարին գործ ու բամբասանքի նյութ չեղավ, Ոսկոյին՝ նորից վշտի ու արցունքների աղբյուր: Տատմեր Խումարը գործի դրեց իր ժանգոտ քալիփիների ու դանակի նման «գործիքները»՝ Իսմայիլի ժառանգի հետքը Ոսկոյի արյունից զատելու համար:

Ոսկոն արորովեց ու ճչաց, ճչաց ու տրորվեց, բայց չուզեց խոստովանել, վոր ինքը ճիշտ չի ասել, վոր ինքը զուլալ է աղբրի ջրի նման, վոր ստել է միմիայն չուզած մարդու՝ Մաղաքի ճանկերից ազատվելու համար:

Ոսկոն այդ բոլորի մասին շունջով հայտնեց այն ժամանակ, յերբ տատմերը հայտարարեց, վոր Բալաբեկի փափախի պատիվը փրկված է. Ոսկոն կամվի դույն ստացած մի կուռ ջուր խնդրեց:

Քիչ անց, գորշ արյան հոսանք սկսվեց և Ոսկոյի շուրջը լերդացած արյան լճակներ ստեղծվեցին:

Տատմեր Խումարը սիրվեց, բայց վիժման տեսքով յեղն ինչ-վոր սրբի ու խաչի վրա գցեց:

* * *

Դաշտերը կանաչ գոտի հաղան, ծխացող կաուրները կարմիր գրոշներ:
Յեկավ Իսմայիլի հալասարությունը, բայց Ոսկոն այլևս չկար...

Ց Ա Ն Կ

1. Ժպիսը	3
2. Հաւիվը	23
3. Ճամբին	31
4. Գողը	44
5. Յերբ բացվում է գաւունը	86
6. Նունուժը	101
7. Ում համար	110
8. Միխակ դային	117
9. Գարն	124
10. Սանմանագլխին	142
11. Ոսկուն	154

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0362955

ԳԻՆԸ 3 Ռ.

ВАРТАН СИМОНЯН

У П Ы Б К И (разсказы)

На армянск. яз.

ИЗДАНИЕ ГРУЗГИЗА

Тифлис

1935